# HET HINDOESCHE HUISRITUEEL VOLGENS DE SCHOOL VAN BHĀRADVĀJA.



H. J. W. SALOMONS.

# HET HINDOESCHE HUIS-RITUEEL VOLGENS DE SCHOOL VAN BHĀRADVĀJA.

॥ भारद्वाजगृह्यसूत्रम् ॥

# HET HINDOESCHE HUISRITUEEL VOLGENS DE SCHOOL VAN BHĀRADVĀJA.

PROEFSCHRIFT TER VERKRIJGING VAN DEN GRAAD VAN DOCTOR IN DE NEDERLANDSCHE LETTERKUNDE AAN DE RIJKS-UNIVERSITEIT TE UTRECHT, OP GEZAG VAN DEN RECTOR MAGNIFICUS DR. C. EIJKMAN, HOOGLEERAAR IN DE FACULTEIT DER GENEESKUNDE, VOLGENS BESLUIT VAN DEN SENAAT DER UNIVERSITEIT TEGEN DE BEDENKINGEN DER FACULTEIT DER LETTEREN EN WIJSBEGEERTE TE VERDEDIGEN OP DONDERDAG 17 APRIL DES NAMIDDAGS TE 3 UUR DOOR

**HENRIETTE JOHANNA WILHELMINA SALOMONS** GEBOREN TE ROTTERDAM.

BOEKHANDEL EN DRUKKERIJ VOORHEEN E. J. BRILL, LEIDEN.
1913.

BOEKDRUKKERIJ voorheen E. J. BRILL. — LEIDEN.

AAN MIJNE OUDERS.

# STELLINGEN.

# STELLINGEN.

## I.

In Āpastamba śrautasūtra XV 20 zijn, tegen den commentaar in, sūtra 11 en 12 bij elkaar te nemen: *athāsya brahmacàryam adhi nitye.*

## II.

In Śāṅkhāyana gṛhyasūtra III 2. 6—9 moet in plaats van *enam* en *enām* gelezen worden *ainam* en *ainām.*

## III.

In het mantra

*saptárṣayaḥ prathamā́ṃ kṛ́ttikānām arundhatī́ṃ yád dhruvátāṃ̐* [*há ninyúḥ* |
*ṣáṭ kṛ́ttikā mukhyayogā́ṃ vahantī́yám asmā́kam edhatv aṣṭamī́* ||

moet niet, zooals Winternitz (Das altindische Hochzeitsrituell p. 77) op gezag van den commentator doet, bij *aṣṭamī* aangevuld worden *kṛttikā.*

## IV.

Mahābhārata I 8. 15 (ed. Bombay)

*pitaraṃ sakhibhiḥ so 'tha śrāvayām āsa bhārgavam* |
*pramatiś cābhyayācat tāṃ sthūlakeśaṃ yaśasvinam* ||

lees *bhārgavaḥ*.

## V.

Fragm. Tahm. XXXIII § 66 (Annales du Musée Guimet XXIV p. 66)

*nōiṭ tē ahmāṭ drāǰōyēitīm framraōmi spitama zaraϑuštra yām dahmām vańhīm afrītīm*

lees niet met Bartholomae (Altir. Wörterb. kolom 774) *draǰyō iyeitīm*, maar *drāǰōyehīm*.

## VI.

De groote uitbreiding der Indo-arische kultuur is mogelijk gemaakt door de vruchtbaarheid der Ganges-vlakte.

## VII.

Terecht oordeelt Jostes Zfda XLIX p. 306, dat in het capitulare van Karel den Groote van 23 Maart 789 *winileodos* niet vertaald moet worden met „Liebeslieder", noch met „gemeinsame Arbeitslieder", maar dat *leodi* „vasalli", „subditi" is.

## VIII.

De door Schönbach (Sitzb. K. K. Ak. W. W., Ph. Hist. Cl. CXLI, 2, p. 58) gegeven verklaring van Heinrich von Veldeke's verzen (M F p. 58 vs. 11 vlgg.) is onjuist.

## IX.

De gebruikelijke verklaringen van „verbazen” in de regels Lucifer 845 e.v.

Wat is by ons alree mishandelt, of misdaen,
Dat Godt een waterbel, vol wint en lucht geblazen,
Verheft om d'Engelen, zyn zonen, te verbazen?

zijn niet bevredigend.

## X.

Een vergelijking tusschen Hooft's en Vondel's proza doet duidelijk de verschillende wijzen zien, waarop beiden tegenover de „renaissance” staan.

## XI.

Ook na Kloos' inleiding tot Feith's gedichten bestaat er voor de officiëele geschiedschrijving onzer letteren geen aanleiding haar oordeel over dezen dichter te herzien.

## XII.

In de wetenschap der kunstgeschiedenis heeft het kunstwerk zelf, als document, meer waarde dan de litteraire berichten omtrent dat kunstwerk, en vormt een veiliger basis voor het bouwen van een hypothese dan litteraire documenten.

## XIII.

De door Dr. F. Adama van Scheltema (Über die Entwicklung der Abendmahlsdarstellung, Leipzig 1912, p. 40, noot 1) aan-

geroerde vraag, welke betrekking er bestaat tusschen de avondmaalsfresco's in de refters van het Ognissanti- en het San Marco-klooster te Venetië, ten onrechte *beide* aan Ghirlandajo toegeschreven, is vatbaar voor stelliger en duidelijker beantwoording, dan door hem gegeven wordt.

## XIV.

Jeanne d'Arc heeft in den tijd, dat zij zich haar missie bewust werd, den invloed van geen enkele „profetie" ondergaan. De voorstelling door A. France. Vie de Jeanne d'Arc I p. 200 vlgg. gegeven, is geheel onjuist.

## XV.

Zeer terecht beweert Robert Fruin (Staatsinstellingen p. 169), dat bij de afzwering Middeleeuwsche opvattingen meer dan de moderne de Nederlanders beheerschten. De geheele acte van afzwering zelfs is doortrokken van Middeleeuwsche staatsrechtelijk-filosofische gedachten.

Bij de voltooiing van mijn proefschrift, dat een langen studietijd besluit, spreekt het wel vanzelf, dat ik een dankbare gedachte wijd aan de velen, die tot mijn wetenschappelijke vorming hebben bijgedragen.

En dan denk ik het eerst aan mijn leermeesters in Leiden, die de grondslagen voor mijn universitaire ontwikkeling hebben gelegd. Met vreugde grijp ik deze gelegenheid aan om U, professor VERDAM, professor UHLENBECK en professor BLOK, van harte mijn dank te betuigen voor uw lessen, voor uw vriendelijke leiding, en voor uw belangstelling voor mij en mijn werk, die misschien zelfs nu nog niet geheel verdwenen is. Tot mijn leedwezen kan professor P. L. MULLER mijn woorden van dank niet meer in ontvangst nemen. Vergeten zal ik dien zachtmoedigen geleerde niet licht.

Ook aan mijn Utrechtsche hoogleeraren heb ik veel te danken. U allen, professor MULLER, professor FRANTZEN, professor VOGELSANG en professor NIERMEIJER, dank ik hartelijk voor alles, wat ik van U heb mogen leeren, en voor uw persoonlijke vriendelijkheid jegens mij. Met weemoed herdenk ik professor GALLÉE, dien ik maar zoo kort heb mogen kennen. Hier moge ook zijn plaats vinden een woord van oprechte dankbaarheid aan professor BEIJSENS voor zijn heldere, altijd met het dagelijksche leven voeling houdende lessen.

Maar boven allen ben ik dank verschuldigd aan U, professor CALAND, mijn promotor, voor uw leiding, zoowel vóór als tijdens het schrijven van mijn proefschrift, voor al uw lessen, in de academie en op uw studeerkamer ontvangen, voor al de moeite en de zorgen aan het tot stand komen van dit proefschrift besteed, voor uw nooit verflauwende, warme belangstelling. Van harte hoop ik, dat ik die belangstelling ook na mijn promotie zal mogen behouden en dat ik ook bij mijn verdere werk zal mogen blijven rekenen op uw raad en op uw steun.

# CONTENTS.

# INTRODUCTION.

## 1. The Sources.

The present edition of the Bhāradvājīya gṛhyasūtra is based on the following mss.:

I Ms. I 325 of the K. K. Universitätsbibliothek in Vienna; Grantha ms. on 110 palmleaves, 27 of which contain the text itself, the other 83 containing the commentary (text indicated by me as G, commentary as Bh).

II Ms. III 316 of the K. K. Universitätsbibliothek in Vienna; Devanāgarī ms., on folio paperleaves, containing the text (indicated as N).

III Ms. of the India Office, n°. 48 of Burnell's collection; Grantha ms. on 24 palmleaves, containing a prayoga on this sūtra by Bhaṭṭa Raṅga (indicated as Pr).

In the „List of Sanskrit Manuscripts on Palmleaves", edited by Hiersemann in Leipzig (Katalog 370), which contains the names of a collection of mss., purchased by that firm in Southern India, is mentioned a Bhār. sūtra; unfortunately it proved to be a pitṛmedhaprayoga.

Both the Grantha mss. are well preserved, well written and correct.

The Nāgarī ms., written evidently by different hands, is very dissimilar, generally bad. The first leaf is missing.

So it could not be questionable on which of the mss. the text ought to be based: G is the base. With the exception of evident clerical errors all the variants of G are mentioned in the foot-notes, but it was impossible and useless to register all those of N.

Still the Nāgarī ms. is of great value in constituting the text, being, beside the first mentioned Grantha ms., the only one known which contains the text itself (except the avāntaradīkṣā). Its value is increased by the fact that G and N, although they agree rather closely, seem to be absolutely independent of each other: they do not show the same mistakes nor the same omissions. Especially for fixing the wording of the mantras N has been of great use, because G often abbreviates or mentions the pratīka only, whereas N gives them in full.

It is very remarkable that, when they disagree in the reading of a mantra, N often agrees with the reading of the HG, G with that of the Āp. MB; the contrary never occurs.

Cp. p. 6 note 4 and HG I 4. 4.
„ 14 „ 7 „ Āp. MB I 4. 11.
„ 15 „ 3 „ HG I 20. 2, Āp. MB I 1. 4.
„ 16 „ 5 „ HG I 20. 2, Āp. MB I 3. 2.
„ 17 l. 10—11 with notes and HG I 21. 2, Āp. MB I 3. 14.
„ 22 note 9 and HG II 2. 5, Āp. MB II 11. 15.
„ 24 „ 2 „ HG II 3. 7, Āp. MB II 13. 11.
„ 26 „ 4 „ HG II 4. 2, Āp. MB. II 13. 1.
„ 26 „ 6 etc.

The commentary, included in the first mentioned Grantha ms., is not independent of G: the bhāṣyakāra must have had a similar text before his eyes. Even obvious mistakes in G are also found in Bh. For instance:

p. 41 l. 16 G: °*pare goṣṭhe*. Bh °*paragoṣṭhe aparasmin goṣṭhe gatvā goṣṭhe vṛkṣe .... vaṃśasthūṇādyanyatame āsajati.*

p. 61 l. 3 G and Bh both read *dīrghasūtram*. Bh, however,

explains: *dīrghasūtram āsiṣyamāṇaḥ: dīrghakālaṃ deśāntare grāmāntare voṣitvā dvādaśāhādi satram kārayiṣyamāṇaḥ.* Bh writes *sūtram*, because G has it, although tacitly showing it to be a mistake.

The same case we find p. 73 l. 5, where G and Bh have °*deśe*, Bh, however, comments: *gṛhāṇāṃ chadīṃṣi yathā na dṛśyante.*

p. 88 l. 13 *homaś ceti nivṛttaḥ: itiśabdo 'vadhāraṇe; homaś ca pūrvakālahomaś ca nivṛtta evākṛta eva yady arthe; homaś cākṛtaś cet.*

Cp. also p. 2 note 10; p. 13 note 1; p. 22 note 8; p. 33 note 2; p. 54 note 1, 3, 4; p. 67 note 9, 13 etc.

Hence it follows, that agreement between G and Bh can give no certainty at all, whereas agreement between N and Bh, which seem to be perfectly independent of each other, makes a reading quite probable.

Moreover, though Bh be not always reliable, it often clears up a dark passage by an acceptable explanation and thus gives us more certainty in deciding about the text. Often also it is of use because it renders an illegible word by an other one.

Pr has importance especially with regard to the mantras. Without it we should have often been forced to rely entirely on the very unreliable readings of N.

The prayoga does not treat of the whole sūtra. After the treatment of the first praśna follows that of III 1 and 2, and then that of II 11, 12, 13 and 14. It ends: *iti śrāddhakarma, bhāradvājasūtraṃ samāptam.*

Of some use, in constituting the text, were also the other gṛhyasūtras, especially those of Āpastamba and Hiraṇyakeśin, and the corresponding parts of Āp. Dh and HDh, whereas Professor Caland, in his „Altindischer Ahnencult" [1]) p. 220—224 has edited already II 12—14 and III 17.

---

1) Leiden, E. J. Brill 1893.

## 2. The text and its contents.

The gṛhyasūtra of Bhāradvāja is not widely known: it is never quoted in the nibandhas. Probably the school of the Bhāradvājins, whose seat may have been in Southern India, came to an end at an early period.

The contents of our sūtra are rather extensive. The succession of the different subjects is not very logical; I can not find any system in it. It looks as if the bhāṣyakāra has also felt this defect. In his introduction he gives a more logical division of the matter.

First, he says, come the rules for the seven pākayajñas, the seven haviryajñas and the seven somayajñas; then follow the garbhādhāna, puṃsavana, sīmantonnayana, jātakarman, nāmakaraṇa, annaprāśana, cauḍa, upanayana, the four vedavratas, the samāvartana, sahadharmacāriṇīsaṃyoga (vivāha) and finally the five mahāyajñas; together forty ceremonies.

As his source for this division he mentions Gautama. We find indeed the same enumeration Gaut. Dh VIII 14—21, with this difference, that there the garbhādhāna etc. are mentioned first, and then the pākayajñas, haviryajñas and somayajñas.

We must admit, however, that the multiplicity of subjects, treated in our sūtra, would render an equally clear division impossible.

In substance this text does not disagree with those of the gṛhyasūtras hitherto known. Nevertheless Bhāradvāja is very independent in the treatment of his subject. So close a context as exists between the śrautasūtras of Bhār., Āp. and Hir. by no means exists between the gṛhyasūtras of these schools. The list of mantras p. 91 shows, what a number of new mantras we owe to this text.

I should like to draw the attention somewhat more closely to some particulars of this sūtra.

The first part of the weddingritual (p. 10 l. 16) looks very modern. The third-mentioned factor, which renders a girl desirable as a wife, is: intellect. For, as the author says, how would it be possible to live together with a person without intellect?

In my opinion this must be a later transformation of the original. The startling *prajñā* must have taken the place of the *prajā*, the idea which we are inclined to expect here.

When, after the replacing of *prajñā* by *prajā* (p. 10 l. 16, p. 11 l. 1), we cancel the modern looking rhetorical interrogation and: *athaitad aparam* (p. 11 l. 2), or, perhaps better still, when we cancel the whole passage from *prajñāyām na khalv* (p. 11 l. 1—2), and read, instead of it, *tato bāndhavam*, the original meaning of the sūtra appears, logical and clear. How otherwise can we explain in the present state of the text the transition to: „For she is not married in view of wordly advantages; the fitness to bear children is in her the main point"?

There is one more passage in this remarkable chapter, which I suppose to be an interpolation.

We must be surprised, when, after the conscientious enumeration of various good and bad omens that are to be considered in choosing a wife, we read (p. 11 l. 12—p. 12 l. 1):

„Truly there are many marks. But those who can judge of marks quote a śloka: Whomsoever his soul takes a delight in and whomsoever his eye dwells on, her he will consider provided with good marks. What shall he do with knowledge (about marks)?"

Can this ironical passage be said to agree with the serious task of a religious sūtrakāra? In my opinion it must be a later addition from a light-hearted copyist.

Hitherto unknown was the ceremony mentioned in the Jātakarman p. 26 l. 12—13.

The treatment of the Agārapraveśa is of uncommon extent.

In the Vaiśvadeva we meet with a large number of new words.

Much attention has been paid to the prāyaścittāni. We can distinguish three kinds.

The first kind (p. 63—65), not indicated by this name, are those means of expiation, which are to be applied out of doors, when passing a cross-road or a burial ground, or when the sacrificial fire enkindles of its own, or when one sees a wonderful tree, etc.

The case last mentioned is somewhat particular. When seeing such a beautiful tree, it is not the main point for the expiator to avoid evil from himself, but from the tree he admires.

The end of these prāyaścittāni is the calling down of all evils on the heads of adversaries.

The second kind, called adbhutaprāyaścittāni, is applied in case of abnormal occurrences in the house: the budding of a door-post, the presence of a honey-comb in the house, etc.

With the treatment of the third kind, called gṛhyaprāyaścittāni, the sūtra is closed. These are used to atone for neglect in the sacrifices of domestic life, e. g. when the vessels are broken or the havis is burned, or when the time for sacrifice is past, etc.

Especially the treatment of this last kind of prāyaścittāni is very extensive.

In praśna III there are to be mentioned two peculiarities in the form, remainders perhaps of an older division of the text.

At the end of III 3, 5, 11 and 21 the last word or the last two words are repeated, as a conclusion to a logically connected complex containing more than one kaṇḍikā. This repetition of closing words does not occur in the first two praśnas.

Nearly the whole fifteenth kaṇḍikā of praśna III has been handed down to us in ślokas, whereas at the end of II 6 there is perhaps a remainder of a śloka.

## 3. The Bhāṣya. Explanatory Notes.

The bhāṣyakāra quotes several sources. As far as I have observed they are the following. Several times: the gṛhyasūtras of Hiraṇyakeśin (called Satyāṣāḍha), Āpastamba, Āśvalāyana, Baudhāyana; Yājñavalkya, Manu and Kapardisvāmin. Once the Baudhāyana dharmaśāstra, the Gautama dharmaśāstra, Halāyudha.

Besides he very often mentions a dharmaśāstra, without further definition, which is evidently the lost dharmaśāstra of Bhāradvāja. So far as I can see, it always agrees with those of Āp. and Hir., except once, where we read, in the prayoga on the aṣṭakāceremony: *kṣāralavaṇavarānnasaṃsṛṣṭasya ca homaṃ paricakṣata iti dharmaśāstravacanāt* (Cp. Āp. Dh. II 15. 14—15).

Without mentioning his source he often quotes TS, TĀ and TB and some of the above mentioned texts.

It is very remarkable, that the tryṛca, cited on p. 62 l. 2 with the opening words only, though it does not occur in the texts of the Taittirīyas, is mentioned by the bhāṣyakāra according to the tradition of the Sāmaveda (Bh reads *avar astu*), whereas G follows the reading of the non Sāmavedic texts (*avo 'stu*).

From the words: *avāntaradīkṣāṃ vyākhyāsyāma iti pravargyapraśne pūrvam eva vyākhyātam* we may infer, that the bhāṣyakāra of the gṛhyasūtra has also commented upon the śrautasūtra.

In the commentary not each kaṇḍikā, but each subject is treated separately. Having gone through this part of the text, explaining difficult words and sentences, the bhaṣyakāra gives a prayoga of it.

Though the explanation he gives may not always be irreproachable, there are many elucidations in the bhāṣya, which serve to facilitate the right understanding of the text.

The following notes are for the greater part derived from

this commentary. When a note is taken from the prayoga, this will be mentioned.

p. 3 l. 5 Aviṣiñcan: askandayan.

3. 6—7 Adhomukhāni pātrāṇy uttānāni kṛtvā. (*Pr*)

7. 6—7 Abhīvāṅguṣṭhaṃ: sahitam; abhīva lomāni: anulomam.

8. 5 Asya śiṣyasya dakṣiṇam aṃsaṃ prati svaṃ dakṣiṇaṃ bāhum anvavahṛtya.

9. 11 Vāśabdaḥ samuccayārthaḥ.

10. 3—4 Tato (: 'stamite) 'gniparicaryānantaraṃ, bhikṣate (: bhikṣayed), yāṃ (: bhikṣām) iyaṃ (: mātrādi) na pratyākhyāsyati (: nāstīti yā na brūyād iti manyate), tāṃ prathamaṃ bhavati bhikṣāṃ dehīti bhikṣayed ity arthaḥ.

*Here the reading of Bh does not entirely agree with our text. Evidently Bh intends to read:* Tato bhikṣate yām iyaṃ na pratyākhyāsyati. *He explains* yām *by* bhikṣām, *whereas in our reading* yām *is to be explained by* striyam.

10. 7 Prācīṃ vodīcīṃ vā, gramād, ity arthas, tāṃ diśaṃ gatvā, taṃ palāśaṃ parisamūhya.

11. 1—2 Prajñābāndhavayos tu grāhyaḥ katama? iti. Vivadante.... Bāndhavaṃ visṛjed ity eke śākhina āhuḥ. Katham? iti. Aprajñena (liṅgavyatyayaś chāndasa aprajñāvatyā vadhvā) kaḥ saṃvāsaḥ? Sahavāsaḥ kathaṃ labhyate? Na labhya ity arthaḥ.

11. 4 Praśastāḥ: putrāḥ.

16. 13 (foot-note 11) Anantaram asyā vadhvā bhrātā vareṇopastīrṇābhighāritān lājān svāñjalinā tasyāñjalau dvir āvapatīyaṃ nārīty anena sakṛd uktena. Ayam avadānakramo. Varo 'ñjalāv upastīryābhighāritān iyaṃ nāry upabrūta ity anena hastenāvadāyāñjalināvapati.

*According to this passage the words* iyaṃ nāry upabrūte *etc. are said twice, first by the brother of the bride, and then by the bridegroom. It is uncertain whether Bh has invented this proceeding in order to explain the (false) reading of G, or whether something has been omitted in the text.*

p. 18 l. 11—12 Varasya gṛhāvadhi vāhayitvā.

19. 6 Atrāpy upavāsaś cānyatarasya kālasyopavāsaḥ. Cakāraḥ samuccayārthaḥ: daṃpatyor upavāsa iti.

*Cp., however, Baudh. G II 12:* Anugate 'nyatarasya bhāryāyāḥ patyur vāpi vaitāṃ juhuyāt.

19. 7 Aṣṭamyaḥ parvaṇi copavasati; cakāraḥ samuccayo daṃpatyor ity arthaḥ.

*In my opinion Bh has here an erroneous reading, which is the cause of a wrong explication.*

20. 14—15 Atha kṛtārthaḥ patiḥ kṛtārthāyā jāyāyā mukhena mukhaṃ svaṃ saṃgamayya, etaṃ prāṇam apānihīti jāyām uktvā, nāsāpuṭābhyām antaraṃ prāṇavāyuṃ niḥsārayed, jāyā ca niḥsṛtaṃ prāṇavāyuṃ svanāsāpuṭābhyāṃ svāntaraṃ praveśayet. (*Pr*)

*Cp. ZDMG LI p. 133.*

20. 17 Vidviṣāvant, *word hitherto unknown.*

21. 15 Yasyās tīre vasati, tasyā nāma saṃbuddhyantaṃ mantrāntaṃ brūyād, yathā: tīreṇa Vegavati tava, tīreṇa Kāveri tava.

*Perhaps we have here an indication for the localization, at least of the bhāṣya.*

22. 14 Śoṣyantī nāma kā cid oṣadhī.

*Cp. Winternitz' remark on Āp. G 14. 14.*

23. 3 Avapadyasvāsāv iti padasthāne 'parāyā nāma saṃbuddhyantaṃ gṛhṇīyād: avapadyasvāpara iti.

*Unacceptable explanation. Cp. p. 23, foot-note 2.*

23. 4 Pratisrotasam udakam āhṛtya. *Cp. p. 22 l. 13.*

26. 13 Parimuktāyām (: apatyaparimuktāyāṃ satyāṃ) kṣipram eva (uktamātram eva) tāṃ srajam upanirhared, adṛṣṭigocarapradeśe tyajet. (*Bh*)

Taddarśanena prasūtāyāṃ tasyāṃ kṣipram eva tāṃ srajaṃ taddṛṣṭigocarād anyatra deśe parityajet. (*Pr*)

27. 6 *Of* Upanirharanti sūtikāgnim aupāsanam atiharanti *Bh gives a lengthy, intricate and incomprehensible explanation. Read*

*perhaps:* Upanirharanty aupāsanaṃ sūtikāgnim atiharanti. *Cp. HG II 3. 4; 4. 8.*

p. 29 l. 7—8 Iti yajuṣā duhitur mūrdhny avājighret.

29. 8—9 Medhājanane yaḥ prāśanakalpaḥ, sa evātrāpi jātakarmaṇi: dadhi, madhu, ghṛtam iti.

29. 11 Yatharṣi ārṣeyasaṃkhyākāḥ sikhā nidadhātītyarthaḥ; yathā ekārṣeyāṇām ekā śikhā.... *etc.*

29. 11 Yathopajñaṃ: yathā svakule pitṛpitāmahaprapitāmahānām ācāraḥ, pūrvaśikhā vāparaśikhā vā bhavantīty arthaḥ. *Pr:* yathopakramaṃ vā.

*Cp. Baudh. Karmāntasūtra I 2:* Yajña iti kimupajño? Yajñaḥ śraddhopajñaḥ, *where the bhāṣyakāra equally glosses* -upajñaḥ *by* -upakramaḥ.

30. 4 Dakṣiṇaṃ godānaṃ: dakṣiṇakarṇopariśiraḥ pradeśam. (*Pr*)

30. 5 Vinīya keśān: vibhajya.

30. 16 Trikakutparvatajātaṃ jātyam āñjanam (*Bh* añjanam; *cp. TĀ VI 10. 2*).

31. 6 Gṛhād upaniṣkramyāṅgaṇe sthaṇḍilaṃ kṛtvā...., tasmin sthaṇḍila eva, nāgnau, etā āhutīr juhuyāt.

32. 1 Asametyāvagiranti: atihāya dataḥ prāśnīyuḥ. *Cp. PG II. 14. 25.*

33. 1 Hemantapratyavarohaṇaṃ nāma khaṭvāto bhūmāv avarohartum (*sic*). Tad dhemante, māsi mārgaśīrṣyāṃ, kartavyam.

34. 6 Tṛṇādibhiḥ prachādya.... nirmitāṃ śālāṃ, kṛtāṃ śālāṃ hastenābhimṛśet.

35. 11 Suṣirā: tuḷasī.

Śāḍvalaṃ: bālatṛṇaṃ, dūrvāṇi.

35. 12 Rasābhaṃ (*text* rāsabhaṃ) samudraphenaṃ.

35. 12—13 Udumbarapalāśādīn kasmiṃś cit pātre samānīya, tair agāram vāstu ca.... prokṣet.

36. 7 Rājānam īḍate: rājānaṃ kuberaṃ yajet.

37. 14 Etad vidvān: asya karmaṇaḥ prayogaṃ yo vetti.

37. 4—5 Sabhāyā uparistāc chadistṛṇāni vyūhya: chadiṣi

vivaraṃ kṛtvā, . . . anena vivareṇa kumāraṃ praveśayitvā.

p. 38 l. 6 Abhyukṣyamāṇasya kumārasya dakṣiṇataḥ kaṃsaṃ hanyād yaḥ kaś cid iti.

40. 5 Dakṣiṇasyāṃ kuṭyāṃ śūlagavam āvāhayed; yathoḍham: āvāhanakrameṇa, śūlagavādīty arthaḥ.

42. 5 Hoṣyamāṇānāṃ haviṣāṃ dhūmaṃ yathā jighreyur iti; yāṃ diśam abhimukho vāyur vāti, tasyāṃ diśi gāḥ sthāpayed iti.

42. 14 Caruśeṣaṃ sanābhayaḥ prāśnīyuḥ.

45. 11 Parāṅ āvartate: anyāṃ diśam abhimukha āvṛtyāste.

47. 8 Tāṃ jyeṣṭhānakṣatreṇa saṃpannām aṣṭamīm ekāṣṭakety ācakṣate.

47. 9 Sambhārān: audumbarīṃ vapāśrapaṇīm, trīṇi bhūlāni(?) svadhitiṃ ca, . . . . saptamyāṃ saṃbharet.

47. 10—11. Ṣaṭsu kapāleṣv adhiśrayed, ekasmin vā.

50. 15—16 Etad ahaḥ: yasmin nakṣatre snāti. Tadahaḥsnātānām (: snātakānāṃ) ha vai kila eṣa (: āditya) etattejasā (: snātakasya tejasā) tapati. Tasmāt karaṇād enaṃ snātakam etad ahar nābhitaped. Ādityābhitapane doṣaḥ.

*Perhaps it is preferable to separate* etat tejasā, *and to translate* etat *by „thus" or „than". This passage agrees narrowly with Baudh. Ś XVII 39 : 318. 9.*

51. 1 Carmaṇo lomāni vrajasyāntar yathā syuḥ.

51. 13 Vapantaṃ nāpitam.

Upapakṣau: gaṇḍau, keśāntau. *Cp. Oldenberg's translation of HG I 9. 17, SBE XXX p. 164, where* upapakṣau *is translated by „armpits". This translation renders the succession in which the limbs are shaved quite illogical. In Śat. B XII 2. 1, 2—5, however, „armpits" is the only possible meaning.* Upapakṣa *must have more than one meaning.*

51. 15—16 Bāhvādīnītarāṇy aṅgāni yathopapādaṃ, yatheṣṭaṃ vāpayed; aniyama ity arthaḥ.

52. 7 Snānīyena pratāpya: tilapiṣṭādinā keśādyudvartanaṃ kuryāt. *Cp. HG I 9. 19*: snanīyenotsādya.

p. 53. l. 8 Bādaraṃ maṇiṃ sapāśaṃ kuryāt.
53 10 Akṣṇayaiva: na ṛjum.
53. 11 Grivāyāṃ pratimuñced: badhnīyāt.
53. 11—12 Dīrghasūtraprotaṃ maṇikaṇam ābaddhya.... maṇim urolambinaṃ kuryāt.
53. 13 Hastena bādaraṃ maṇiṃ dhārayed iti. Ūrg asīty anena dakṣiṇe haste badhnīyāt. (*Cp. Āp. G 12. 8* savye pāṇāv ābadhya).
54. 2 Pūrvaparihite antarīyottarīye nidhāya.
54. 4 Pravartayor upari sruveṇa.... juhoti.
54. 14 Dakṣiṇaṃ karṇam agre (: prathamaṃ) pratimuñcet. Evakārān: maṇibandhane dakṣiṇaṃ bāhum iti.
55. 4 Cakṣuṣī añjīta.
55. 15 Asya snātakasya yasmin deśe rātir (: mitras) tatra gatvā, tena saha yasminn āśrame sthitvā niḥśreyasam avāpnuyām iti saṃbhāṣya, yathārtham etīti. Yathārtham: etasminn āśrame svīkṛte nirvṛtiḥ niḥśreyasaṃ ca gamyata iti.
56. 2—3 Snānād ūrdhvaṃ saṃvatsaraṃ na maithunaṃ cared,.... yady apy akṛtadārakriyaḥ syāt, tadeti, dvādaśarātraṃ trirātraṃ vā.

Sarvās thitayaḥ (*sic*). Tithiśabdo 'trārdhamāsasaṃjñaḥ. Sarvāśabdena sarve māsā ucyante. Yāvajjīvaṃ brahmacaryeṇa bhavitavyaṃ snātakasya ity arthaḥ.

*This explanation is not at all acceptable. How to explain the nominative, if it should be an adjunct of time? Moreover the text on which Bh comments runs* sarvāsthitayaḥ, *which is the ordinary writing for* sarvāḥ sthitayaḥ. *Perhaps we should close the sentence after* vā, *and translate* sarvāḥ sthitayaḥ *by: „(these are) all the rules (for the snātaka).”*

56. 4 Āhariṣyann arghyaṃ saṃbhṛtaṃ vedayate (: jñāpayed) varāya: jihīrṣāmeti. Kuruteti śvaśuraṃ pratyāha.
56. 6 Kartā (: śvaśuraḥ) varaṃ pūrvaṃ kūrcena pratipadyate; prathamaṃ kūrcena saha, kūrcaṃ gṛhītvā, agre yāyāt varasakāśam; evam uttareṣām api. Anvañ pādyena: kūrcanetuḥ

paścād itaraḥ. Anvaṅ arghyena: pādyahartuḥ paścād anyaḥ. Anvaṅṅ ācamanīyena: arghyahartuḥ paścād aparaḥ. Anvaṅ madhuparkeṇa: ācamanīyahartuḥ anantaraṃ kartā madhuparkeṇa saṃvrajati.

p. 56 l. 10 Grāmaṇī vaiśyaḥ, senānīś ca rathakāra ity arthaḥ. Sa hi rathasthaḥ, rathinaḥ senāṃ nayati.

56. 15 Varas, tat pādyaṃ dātur hastād ādāya, savyaṃ pādaṃ pratigṛhya prakṣālya, dakṣiṇaṃ pratigṛhṇīyāt prakṣālayet..... Yadi varo rājā, dakṣiṇaṃ prakṣālya savyaṃ prakṣālayet.

58. 3 Kūrcāt pratyavaruhya.

59. 8—9 Gṛhītachatraḥ savye haste, savyena hastena chatraṃ samāvṛtya: chatreṇātmānam agniṃ ca samāvṛtya saṃprachādya.

*In my opinion Bh has not understood the sūtra. In stead of deriving* samāvṛtya *from* samāvṛṇoti, *I should prefer to derive it from* samāvartate.

*Having taken the umbrella (according to the usual human way with his right hand), he transfers it to his left hand, in order to strow down the offering-grains with his right hand.*

60. 1 Subhṛtyāḥ: preṣyāḥ putrādayaḥ.

61. 4 Sthūlāḍhārikā: bahupādajaḷarukā.

61. 8 Yadi kāmayeta: siddhyeyur iti, dīrgharogādinā vā vārdhakād vā svayaṃ putram utpādayitum aśakto, devaranyāyena putram utpādayituṃ yadi kāmayeta, tatrāpi putrakāmā cet, siddhyeyur iti (siddhyetety arthaḥ; gurutvād devarasya bahuvacanaṃ).... gomūtreṇa upasthaṃ prakṣālayeti bhāryāṃ brūyāt.

*Cp. Āp. G 23. 4 and Oldenberg's translation S B E XXX p. 295.*

62. 8 Pakṣasī abhimṛśati: aśvān abhimṛśed. Aśvā eva rathānāṃ paksāḥ.

*Cp. TB I 5. 12. 5, where, in contradiction with the commentary,* pakṣau *seems to indicate two horses.*

62. 11 Yadi śamaratho bhavati: aśvair uhyamāṇo 'pi ratho na gacched yadi,.... tadā rathād avaruhya, yajñopavītaṃ kṛtvot-

tarīyam āmucyāpa ācamya bhūmim abhimṛśati. . . . Ittham bhūmyabhimarśane kṛte yatheṣṭam ratho yāty eva.

Śamaratha, *not registered in the dictionaries, seems to be the counterpart of* aśvaratha. *The word occurs elsewhere; see Caland's note on Kāṭhaka XXXII 3 (p. 21 note 5). Cp. also the remark on* 63. 3 *infra.*

p. 63 l. 2 Athainam hastinam abhikrāmayati, grāmam grāmyam deśam vā pratikrāmayed hastipakena.

63. 2 *In my opinion* kāla *in the mantra* Vaha kāla vaha *etc. is to be translated by „you black one". Cp. HG I 12. 4 and Oldenberg's translation SBE XXX p. 170.*

63. 3 Samānam śamarathenākrāmayitum. Hastipakena codyamāno 'pi na gacched yadi, śamarathaparihāro 'trāpi samānam.

63. 3 Anupastīrṇe sthaṇḍile: kevalam bhūmau.

63. 8 Yady ārdragomayasamūhamadhyena gantavyam.

64. 4 Sicopaspṛṣṭam deśam adbhir abhyukṣet.

64. 10 Avarṣe (*Bh* apavarṣe) varṣarahite kāle.

65. 1 Citryaḥ: āścaryabhūtaḥ.

65. 4 Aśvatthe ye kṣīriṇo vṛkṣās; tān madhyamdinād arvāk spṛśed. Madhyamdinād upari ca nyagrodham.

65. 5 Sarvakarmasv aupāsanādiṣu grāmyeṣu kāṣṭhān ādāya uddīpanāt prāk svayamprajvalite sati.

66. 2 Kuptvām kapota upāvekṣīd: grāmyād vyatirikto vanyaḥ, kapotaḥ gṛhāntaḥ praviśya upaviṣṭaś cet. Kuptū *remains unexplained.*

67. 10—11 Pramītāhitāgner bhāryā caivam snātakoktavidhānena aupāsanāgnim paricaret.

Pāṇigrahaṇād ūrdhvam parvaṇi sthālīpākena yaṣṭavyam.

70. 10 Navena ca sasye sasye yajeteti śeṣaḥ. Yave samutpanne yavena yajeta, vrīhyām samutpannāyām vrīhyā yajeteti. Yasmin kāle yat sasyam utpadyate, tena sasyena tasmin kāle yajeteti.

Tatra: tasminn āgrayaṇe.

p. 71. l. 1 Yadi kṣobhādinā grāmāntaraṃ deśāntaraṃ vā.... prayiyāset, sagṛhaṃ gacched yadi.

72. 5 Yāvatā kālena vedādīn gṛhṇīyāt, tāvad brahmacaryam.

73. 15—16 Athānantaram ācāryaḥ śiṣyasya śiraḥ saṃmukhaṃ (: mukhasahitaṃ) sādhitenāhatavāsasā pradakṣiṇaṃ veṣṭayitvā (: baddhvā).

74. 12 Etasmin saṃvatsare 'dhīyīta. Yady etasmin nādhīyīta, yāvad adhyayanam etad vrataṃ caret, saṃvatsarasya parastāt.

74. 16 Āvṛttair devatā upatiṣṭhate: āditya vratapate, śukriyaṃ vratam acāriṣam ity ādibhir. (*Cp. p. 73. 9—11*).

75. 5 Upākaraṇavisarjane: adhyayanārambhaḥ, tadutsarjanaṃ ca. Śravaṇāpakṣe: śrāvaṇamāsi pūrvapakṣa ity arthaḥ.

75. 6 Hastena: hastarkṣe.

75. 7 Kāṇḍanāmāni vā vakṣyamāṇāni.

75. 14—15 Adhyayanārambhaprabhṛti tryahaṃ ekāhaṃ vā nādhīyād iti.

75. 15 Pradoṣe: niśimukha ity arthaḥ.

75. 17 Yatra kutra, yasyāṃ kasyāṃś cid diśi.

75. 17 Svavagāhāḥ: śobhanaṃ sukham avagāhanaṃ, kardamādyanupahataṃ tīrthaṃ yāsāṃ, tāsv avagāhā āpaḥ santi.

Avakinyaḥ: avakāvatyaḥ.

Śaṃkhinyaḥ: śaivalavatyaḥ. *Cp. Böhtlingk and Roth, where* śaṅkha *is translated by Muschel,* śaivala *by blyxa octandra, eine Wasserpflanze.*

76. 4 Trivāram ācāryamukhā.... antevāsinaḥ prāṇānām āyāmān dhārayanti, tān dīrghakālam apsu majjantaḥ.

78. 7 Udadhiṃ kurvanti: ācārya udakam avatīrya, yathā udakāt, tīryamāṇeṣv antevāsiṣu, vegāt tebhyaḥ pūrvam āpaḥ samutsarpeyuḥ, tathā kuryur ity arthaḥ.

78. 8 Avatīrṇena hastenordhvam utsicyamānā apa utsṛṣṭā ropitāsu dūrvāsu, yathā saṃbhaveyuḥ, tathā trir udvidhya.

79. 4 Strī vaiśvadevaṃ nirvapet, proṣite pramīte ca. Patnyā yuktaḥ svayam eva nirvapet. (Vāśabdo 'vadhāraṇe).

p. 79. l. 7 Patnyā upadiśati: patnyai brūyāt.

79. 10 Bhāṇḍasyopariṣṭād adbhir mārjayitvā.... adhastād gomayena liptveti śeṣaḥ.

80. 5 Mantrāṃś ca saṃnamati: kṛtavad ity arthaḥ.

80. 9 Rudrāṇī: droṇī koṣṭhaketi halāyudhaḥ.

80. 12 Śayanadeśe: khaṭvāyā adhastāt.

80. 15 Udghāṭe: argaladārudeśe.

80. 16 saṃvadānyāṃ (*Bh* saṃvadanyāṃ): kavāṭadeśe.

81. 1 Vāhayor: dvārasthūṇayoḥ.

81. 2 Upalabdhe: rathyāsaṃdhau.

81. 3 Piṅkṣāṇyāṃ: dṛṣadi.

82. 8 Ūrdhvam: ākāśe.

83. 1 Sarveṣu bhukteṣu, bhāṇḍādīni pātrāṇi saṃksālya, ekasminn avanīya gṛhād uttarato ninayet.

84. 9 Pravāse 'py avaśyaṃ pañca mahāyajñāḥ kartavyā ity arthaḥ.

85. 2 Pradakṣiṇam upacāraḥ. Atra pradakṣiṇaśabdena upavītim (?) ucyate.

86. 5. Yathāśraddhaṃ (*Bh* °śrāddhaṃ): tv anurūpaṃ dakṣiṇā bhavanti: gāvaḥ santi.

86. 8 Śeṣāṇi śrautoktāni syuḥ.

86. 11 Tatra: śrautaprāyaścitte.

86. 13 Darbhāgrayoḥ pratyasanakāle pratisecanam adbhiḥ kāryam.

87. 1 Carvādīnāṃ niruktānāṃ haviṣāṃ skanne.

87. 4 Kiṃ cid: aṣṭamuṣṭiparimitaṃ taṇḍulam.

87. 4 Bhinne: ājyasthālyādimṛtpātrāṇāṃ.... dārupātrāṇāṃ ca bhinne sati.

87. 5 Apo 'bhyavahṛtya: mṛṇmayāny apsu prāsya.

87. 6 Pātre praṇītācamasādau bhinne, mindāhutī hutvā mṛṇmaya-vad abhimantrya tūṣṇīm agnau.... prakṣipet.

87. 7 Kṣāme: haviṣi kṣāme, sarvadāhe.

87. 7 Vidagdhaṃ: sarvaṃ dagdhaṃ haviḥ.

87. 8 Dakṣiṇāparaṃ: dakṣiṇāparāṃ diśaṃ prati vā; liṅgavyatyayaś chāndasaḥ.

*The following* „Taṃ: vidagdham, tad dhaviḥ. Atrāpi liṅgavyatyayaḥ." *must be a false interpretation of the text.*

87. 11 Anyasya haviṣa āgamanaṃ kuryād; anyad havis tadaiva tan nirupya śrapayitvā juhuyāt.

87. 11 Ekadeśo dagdhaś ced, .... haviṣo dagdhaṃ pradeśamātram uddhṛtya, etat kṛtvā: etat prāyaścittimindāhutī hutvā.

87. 12 Aśṛtaduḥśṛte haviṣī apo 'bhyavahared: apsu prakṣiped ity arthaḥ.

87. 13 Kva ca: laukike vaidike vā karmaṇi.

88. 5 Ato 'bhimantraṇād ūrdhvaṃ samānaṃ paristaraṇaprāyaścittena.

88. 6 Paścārdhaṃ paridhiṃ nidadhyāt.

88. 7 Paridhīnām anyatame duṣṭe.

88. 8 Mantraviparyāse, devatāviparyāse, prayogaviparyāse ca. Antarite.... mantradevatāṃ prayogamantrān vā vihāya, karmāntarapravṛtte 'ntaritajñāne sati.

88. 11 Antaritaṃ ca kuryāt: mindādisaptāhutīr hutvā antaritamantradevatādi karma kuryāt.

88. 13 Homaś ceti nivṛttaḥ: .... homaś cākṛtaś cet.

88. 14 Tasyāṃ: kālātipattau satyām.

89. 3 Uktam anugate: agnāv anugate sati tat saṃdhānam uktam: anugato manthya ity ādi (*p. 19. l. 5*).

Apivāśabdaḥ samuccayaḥ: api cety arthaḥ.

## 4. Orthographical and grammatical peculiarities.

I have followed the usual orthography, which is also that of the Nāgarī ms.

In the Grantha mss. we find the following peculiarities:

1. Visarga before a sibilant is expressed by the same sibilant.
2. Visarga before consonantgroups beginning with a sibilant, is omitted; e. g. *pitṛbhya svāhā.*
3. The anusvāra at the end of a word is written as *ñ* and *n* before palatal and dental consonants. Before *m* it is written as *m.*

4. Final *n* + initial *t* are not changed into *ṃst*; e. g. *dakṣiṇāpavargān trīn.*
5. Generally the tenuis is not softened before the media; e. g. *tat brāhmaṇaiḥ; tvakbilām*; *àtbhiḥ.*
6. After *r* all consonants are doubled.
7. *ṅk ṅkh ṅg ṅgh* are written *ṃk* etc.
8. *cch* is written *chś.*
9. *l* is written *ḷ* in *prakṣaḷ, dehaḷi.*
   *ḍ* is written *ḷ* in *cauḷa.*

There are two instances, which would seem to be phonetic, but which are probably caused by the fact, that G and Bh must have been written down on dictation once or several times, and that the writer, for lack of interest in the meaning, wrote down the words, as they reached his ear. I mean the insertion of *y* between two vowels (e. g. *nayedhi* for *na edhi* p. 34 l. 6) and the sharpening of soft, the softening of sharp consonants (e. g. *akāra°* for *agāra°* p. 34 l. 8; cp. also p. 19 note 10, p. 22 note 7, p. 25 note 3, p. 27 note 3 etc.).

By the same circumstance we must explain *ghnatayitān* for *ghnataitān* (p. 24 l. 3), *jyām* for *dyām* (p. 39 l. 2)[1]).

The deviations from the usual grammatical forms which I have observed are the following:

p. 4 l. 2 voc. *sarasvate* Cp. HG I 2. 9.
p. 8 l. 13 *ā-hṛ* 1 p. s. Aor. Ind. Act. *āhāriṣam.*
p. 11 l. 3 *vah* 3 p. s. Praes. Ind. Act. Pass. *ūhyate.*
p. 13 l. 1 *vi-vah* 3 p. s. Praes. Ind. Pass. *vyūhyate.*
p. 13 l. 10 Nom. s. fem. *abhiśastipāvatī.*
p. 18 l. 12 *vah* absol. (non-compound) *uhya.*

---

1) By mistakes as *vṛhato* for *bṛhato*, *valimantro* for *balimantro* etc. it is evident, that G also has been copied from a Nāgarī ms., probably after the bhāṣya was written, because Bh shows none of those mistakes.

p. 24 l. 3 *han* 2 p. pl. Imper. *ghnata*.
p. 66 l. 3 *upa-viś* 3 p. s. Aor. Ind. Act. *upāvekṣīt*.
p. 73 l. 1 *saṃ-sthā* 3 p. dual. Praes. Ind. Act. *saṃtiṣṭhate*.
p. 75 l. 14 *adhi-i* 3 p. pl. Praes. Ind. Ātm. *adhīyante*.

In conclusion I have to thank Professor Caland, on whose recommendation I undertook the edition of this sūtra, for his constant and stimulating assistance during its preparation and printing; the officials of the Bibliotheek der Rijksuniversiteit in Utrecht; dr. Thomas, Chief Librarian of the India Office, and the directors of the K. K. Universitätsbibliothek in Vienna for kindly allowing me the use of their mss.; and Professor dr. L. von Schröder, whose intervention obtained for me a lengthened period for the loan of the mss. out of the last-mentioned library.

# भारद्वाजगृह्यसूत्रम् ॥

उपनयनं व्याख्यास्यामः। स पुरस्तादेव संभारानुपकल्पयते पालाशमिध्मं खादिरमौदुम्बरं वैकङ्कतं वैतदृक्षीयामेव[1] दर्वीं करोति त्वग्विलां मूलदण्डारत्नीं[2]। चतुरङ्गुलं बिलं करोति। साद्याचारिकं कर्मेति विज्ञायते। गर्भाष्टमेषु ब्राह्मणमुपनयीत गर्भैकादशेषु राजन्यं गर्भद्वादशेषु वैश्यं। गर्भनवमेषु ब्राह्मणमित्यपरं। वासांसि समामनन्त्यैणेयं ब्राह्मणो वसीत रौरवं राजन्यो बस्ताजिनं वैश्यो। यदजिनं[3] धारयेद्ब्रह्मवर्चवृद्धासो धारयेत्क्षत्रं वर्धयेदुभयं[3] धार्यमुभयोर्वृद्ध्या इति विज्ञायते। वसन्ते ब्राह्मणमुपनयीत ग्रीष्मे हेमन्ते वा राजन्यं शरदि वैश्यं वर्षासु रथकारं शिशिरे वा सर्वानापूर्यमाणपक्षे पुण्ये नक्षत्रे विशेषेण पुंनामधेय आशितस्य कुमारस्य केशान्वापयित्वा स्नातमलंकृतमहतं वासः परिधाप्य प्राचीनप्रवण उदी-

---

1) Thus Bh; G *vaidvṛtakṣīyām°* 2) G *mūladaṇḍāmaratnīṃ*

3) Thus G. Read perhaps: यदजिनं धारयेद् ब्रह्म वर्धयेयद्वासो धारयेत्क्षत्रं वर्धयेदु°

चीनप्रवणे समे वा देशे स्थण्डिलमुद्धत्यावोक्ष्याग्निं[1] मथित्वा लौकिकं वाहृत्य न्युप्योपसमादधाति । ॥ १ ॥

प्रागग्रैर्दर्भैरग्निं परिस्तृणात्यपि वोदगग्राः पश्चात्पुरस्ताच्च भवन्ति । दक्षिणः पक्ष उपरिष्टाद्भवत्यधस्तादुत्तरो[2] । दक्षिणेनाग्निं ब्रह्मायतने दर्भान्संस्तीर्य मयि गृह्णाम्यग्रे अग्निमिति द्वाभ्यामात्मन्यग्निं[3] ध्यात्वोत्तरेणाग्निं[4] पात्रेभ्यः संस्तीर्य यथार्थं द्रव्याणि प्रयुनक्त्यश्मानमहतं वासो ऽजिनं मौञ्जीं मेखलां त्रिवृतं ब्राह्मणस्य मौर्वीं राजन्यस्य सौत्रीं वैश्यस्य बैल्वं पालाशं वा दण्डं ब्राह्मणस्य नैयग्रोधं[5] राजन्यस्यौदुम्बरं वैश्यस्यैकविंशतिदारुमिध्मं संनह्यत्याङ्कुतिपरिमाणं वा । तस्मिञ्छम्याः परिधीनुपसंनह्यति । दर्वीं[6] कूर्चमाज्यस्थालीं प्रणीताप्रणयनं प्रोक्षणीपात्रमुपवेषं येन चार्थः सकृदेव[7] सर्वाणि यथोपपादं[8] वैतस्मिन्काले ब्रह्मा यज्ञोपवीतं कृत्वाप आचम्यापरेणाग्निमतिक्रम्य दक्षिणतो ब्रह्मायतनात्तृणं निरस्याप[9] उपस्पृश्याग्निमभिमुख उपविशत्यपरेणाग्निं प्राङ्मुख उपविश्य समावप्रच्छिन्नाग्रौ[10]

---

1) G °*uddhṛtyā*°, Bh °*uddhannyā*° 2) Thus Bh and Pr; G °*adhastā uttaro* 3) Thus G; N °त्मन्नग्निं 4) Thus G Bh; N गृहीत्वो° 5) N नैय्यग्रोधं; G *naigreyaṃ* 6) G om. *darvīṃ* 7) Thus N; G *satud*° 8) Thus N; G *yathopapātaṃ* 9) Thus N Bh; G *nirasya yajño-pavītaṃ kṛtvā* 10) Thus N Pr; G Bh °*aprachśannāgrau*

दर्भौ प्रादेशमात्रौ पवित्रे कृत्वान्येन नखाच्छित्वाद्भिरनुमृज्य ॥ २ ॥

पवित्रान्तर्हिते पात्रेऽप आनीयोपबिलं पात्रं पूरयित्वोदगग्राभ्यां पवित्राभ्यां त्रिरुत्पूय समं प्राणैर्धारयमाणोऽविषिञ्चन्हरत्युत्तरेणाग्निं[1] प्रणीताः सादयित्वा दर्भैरपिदधाति ' प्रणीतावत्प्रोक्षणीः संस्कृत्य बिलवन्त्युत्तानानि[2] कृत्वा विषायेध्मं त्रिः सर्वाभिः प्रोक्षति ' दर्वीं निष्टप्य[3] संमृज्य पुनर्निष्टप्य[3] निदधाति ' संमार्गानभ्युक्ष्याग्नावादधाति ' पवित्रान्तर्हितायामाज्यस्थाल्यामाज्यं निरुप्योत्तरेणाग्निमङ्गारान्निरूह्य तेष्वधिश्रित्यावज्योत्य दर्भतरुणाभ्यां प्रत्यस्य त्रिः पर्यग्नि कृत्वोदगुद्वास्याङ्गारान्प्रत्यूह्योदगग्राभ्यां पवित्राभ्यां पुनराहारं त्रिरुत्पूय पवित्रे अग्नावाधाय शम्याभिः परिदधात्यपरेणाग्निमुदीचीनकुम्बां[4] शम्यां निदधाति संस्पृष्टे मध्यमया प्राचीनकुम्बे[5] दक्षिणामुत्तरां चापरेणाग्निमुदगग्रं[6] कूर्चं निधाय तस्मिन्प्राङ्मुख[7] उपविशति ' यज्ञोपवीतं कृत्वाप आचम्य दक्षिणतः कुमार उपविश्यान्वारभते ' ॥ ३ ॥

---

1) Thus Pr; Bh *viṣiñcinn°*, GN *bhiṣiñcan°* 2) Thus Bh; G *bilavatyattānāni*; N बिलवन्त्युत्तनानि 3) Thus N Pr; G *niṣṭipya* 4) G *°kumbhām*, N °कुम्बां 5) G *°kumbhe* N °कुम्बे 6) Between *agnim* and *udagagram* G ins. *udīcīna* 7) From *°mukha* to the end of the kaṇḍikā G has but partly preserved the words in margine.

अथ परिषिञ्चत्यदितेऽनुमन्यस्वेति दक्षिणतोऽनुमतेऽनुमन्यस्वेति पश्चात्सरस्वतेऽनुमन्यस्वेत्युत्तरतो देव सवितः प्रसुवेति समन्तमेवं कृत्वा परिषिञ्चति ' कृतवन्मन्त्रान्नमतीध्मं[1] त्रेधाभ्यज्य सकृदेवादधात्ययं त इध्म आत्मा जातवेदस्तेन वर्धस्व चेन्द्धि वर्धय चास्मान्प्रजया पशुभिर्ब्रह्मवर्चसेनान्नाद्येन समेधय स्वाहेत्युत्तरं[2] परिधिसंधिमन्ववहृत्य दर्वीं दक्षिणाप्राञ्चमासीनः संततमृजुमाघारमाघारयति प्रजापतिं मनसा ध्यायन्न च स्वाहा करोति ' दक्षिणं परिधिसंधिमन्ववहृत्येन्द्राय स्वाहेति प्राञ्चमुदञ्चं संततमृजुमाघारमाघार्याज्यभागौ जुहोत्यग्नये मेधपतये स्वाहेत्युत्तरार्धपूर्वार्धे सोमाय मेधपतये स्वाहेति दक्षिणार्धपूर्वार्धे ' तावन्तरेणेतरा आहुतीर्जुहोति ' सर्वदर्विहोमाणामेष कल्पो ' मन्त्रान्ते नित्यः स्वाहाकारो ' ऽमन्त्रास्वमुष्मै स्वाहेति यथादेवतमादिष्टदेवते[3] ' ऽथानादिष्टदेवते[4] ऽग्नये स्वाहा सोमाय स्वाहा प्रजापतये स्वाहा विश्वेभ्यो देवेभ्यः स्वाहाग्नये स्विष्टकृते स्वाहेति ' व्याहृतीभिर्जुहोत्येकैकशः समस्ताभिश्च ' ॥ ४ ॥

---

1) Thus N and Bh; G *kṛtavanmantrāṇāmitī°*
2) Thus N. G *svāhā karoti dakṣiṇam*; Bh Pr also *uttaram*
3) Thus N Bh Pr; G *yathādevateyam°*
4) Thus N; G *yathā°*

तत एता आकूतीर्जुहोति या तिरश्ची निपद्यसे ऽहं विधरणी इति । तां त्वा घृतस्य धारया जुहोमि वैश्वकर्मणीं स्वाहा ॥ यानूची[1] निपद्यसे ऽहं संराधनी[2] इति । तां त्वा घृतस्य धारयाग्नौ संराधनीं[3] यजे स्वाहा ॥ संराधन्यै[4] देव्यै स्वाहा ॥ प्रसाधन्यै[5] देव्यै स्वाहा ॥ सदसस्पतिमद्भुतं प्रियमिन्द्रस्य काम्यम् । सनिं मेधामयासिषं स्वाहा ॥ युक्तो वह जातवेदः पुरस्तादग्ने विद्धि कर्म क्रियमाणं यथेदम् । त्वं भिषग्भेषजस्यासि कर्ता त्वया गा अश्वान्पुरुषान्सनेम[6] स्वाहा ॥ आयुर्दा देव जरसं गृणानो घृतप्रतीको घृतपृष्ठो अग्ने । घृतं पिबन्नमृतं चारु गव्यं पितेव पुत्रं जरसे नयेमं स्वाहेत्यथ वाससो ऽन्तान्संमार्ष्टि या[7] अकृन्तन्नवयन्या अतन्वत याश्च देवीरन्तानभितो ऽददन्त । तास्त्वा देवीर्जरसे संव्ययन्त्वायुष्मानिदं परिधत्स्व वास इत्यथैनं परिधापयति परिधत्त धत्त[8] वाससैनं शतायुषं कृणुत[9] दीर्घमायुः । बृहस्पतिः प्रायच्छद्वास एतत्सोमाय राज्ञे परिधातवा उ ॥ जरां गच्छासि परिधत्स्व वासो

---

1) Thus Pr; G *yānuca*; N यानुचा 2) Thus Pr; G *saṃrādhinī*; N संग्राधना 3) Thus Pr; G *saṃrādhinīm*; N corr. 4) Thus N; G Pr *saṃrādhinyai* 5) Thus N; G Pr *prasādhinyai* 6) G N Pr °*sanemi* 7) G om. 8) Thus Pr; G N om. See SMB. I. 1. 6 HG. I. 4. 2 Āp. MB. II. 2. 6. 9) Thus N Bh; G *kṛṇuhi*

भवा कृष्टीणामभिशस्तिपावा । शतं च जीव शरदः सुवर्चा रायश्च पोषमुपसंव्ययस्वेति' ॥ ५ ॥

परिहितमभिमन्त्रयते परीदं वासो अधिधाः[1] स्वस्तये ऽभूरापीनामभिशस्तिपावा । शतं च जीव शरदः पुरूचीर्वसूनि चार्यो विभजासि[2] जीवन्नित्यथास्य[2] प्रथमवास्यमादत्ते यस्य ते प्रथमवास्यं हरामस्तं त्वा विश्वे अवन्तु देवाः । तं त्वा भ्रातरः सुहृदो[3] वर्धमानमनुजायन्तां बहवः सुजातमित्यथैनं मौञ्ज्या मेखलया त्रिवृता मध्यतः संनह्यति या बृहती दुरिता रराणा शर्म वरूथं पुनती न आगात् । प्राणापानाभ्यां बलमाभरन्ती[4] स्वसा देवानां सुभगा मेखलेयमिति' ग्रन्थिं ग्रथ्नाति प्राणानां ग्रन्थिरसि स मा विस्रस इत्यथाजिनमुत्तरं[5] परिधत्ते मित्रस्य चक्षुर्धरुणं बलीयस्तेजो यशस्वि स्थविरं समिद्धम् । अनाह्नस्यं वसनं जरिष्णु परीदं वाज्यजिनं दधे ऽहमिति' जयाभ्यातानान्राष्ट्रभृत इति हुत्वैता आहुतीर्जुहोति पूर्णा पश्चादिमं मे वरुण तत्त्वा यामि त्वं नो अग्ने स त्वं नो अग्ने त्वमग्ने अयास्ययाश्चाग्ने ऽस्यनभिशस्तीश्च यदस्य कर्मणो ऽत्यरीरिचं प्रजापत इत्युत्तमां हुत्वा गुरवे वरं ददाति' ॥ ६ ॥

---

1) Thus Pr; N वासोधिधा; G *vāso avidhā* 2) Thus N Pr; G *vibhajāsujīvann°* 3) Thus N; G *suhṛdho*. See Āp. MB II. 6. 15 सुवृधो 4) Thus G; N Pr *°āvahantī* 5) G om. *uttaraṃ*

अपरेणाग्निं द्वयान्दर्भान्पूर्वापरानुदगग्रान्स्तृणाति ' तेषु पूर्वापरावुपतिष्ठेते ' प्राङ्मुखः प्रत्यङ्मुखस्य हस्तं गृह्णीयादित्येकं ' प्रत्यङ्मुखः प्राङ्मुखस्येत्यपरं मथैनयोः प्रैषकृदञ्जली उदकेन पूरयत्यथास्याञ्जलिनाञ्जलावुदकमानयति[1] शं नो देवीरभिष्टय आपो भवन्तु पीतये । शं योरभिस्रवन्तु न इत्यथास्य दक्षिणेन हस्तेन दक्षिणं हस्तमभीवाङ्गुष्ठमभीव[2] लोमानि[2] गृह्णाति देवस्य त्वा सवितुः प्रसवेऽश्विनोर्बाहुभ्यां पूष्णो हस्ताभ्यां हस्तेन ते हस्तं गृह्णामि सवित्रा प्रसूतः को नामासीत्यसावितीतरः प्रत्याह ' तस्य नामाभिपद्य जपत्यसौ सविता ते हस्तमग्रभीदग्निष्ट आचार्यः कस्य ब्रह्मचार्यसि कस्मै[3] त्वा काय त्वा कमुपनयाम्यागन्ता[3] मा रिषण्यतः[4] प्रस्थावानो मावस्थातु[5] समन्यवो दृढाश्चिदमरिष्णवः[6] कृशाश्चिदमरिष्णव[6] आगन्त[7] संरभावहै[8] प्रेतो मृत्युं नुदावहै[9] न मृत्युश्चरतीह ॥ ७ ॥

---

1) Thus N; G °*āsyāñjalināvudakam*° 2) Thus N Pr; G *abhīvāṃguṣṭhalomāni* 3) Thus Pr; G *kasmai tvā kamupa*°; N कस्मै त्वा काय त्वामुप° 4) Thus G N Pr, but see RV. VIII. 20. 1, SV. I. 401. 5) Thus N Pr; G *māvasthā* 6) G *dṛḍhācidamariṣṇavaḥ kṛśāchidammariṣṇavaḥ;* N दृघटिसमयिष्णावः कृशाद्धिरमयिष्णावः; Pr *dṛḍhāchśidyamariṣṇavaḥ kṛśāchśidamariṣṇavaḥ* 7) Thus N Pr; G *āgantu* 8) G Pr *saṃraṃbhāvahai;* N संग्रहावहै 9) Thus Pr; G *nudāvahe,* N नरावहै

प्राणाय त्वाचार्याय परिददामि कुबेराय त्वा महाराजाय परिददामि तक्षकाय त्वा वैशालेयाय परिददाम्यग्नये त्वा परिददामि वायवे त्वा परिददामि सूर्याय त्वा परिददामि प्रजापतये त्वा परिददामि प्रजापत इमं गोपायामुमिति[1)] परिदायाथास्य[1)] दक्षिणमंसं प्रति बाहुमन्ववहृत्य नाभिदेशमभिमृशति युवा सुवासाः परिवीत आगात्स उ श्रेयान्भवति जायमानः । तं धीरासः कवय उन्नयन्ति स्वाधियो[2)] मनसा देवयन्त इत्यथास्य दक्षिणं कर्णमाजपति भूस्त्वयि दधामि ' भुवस्त्वयि दधामीत्युत्तरं ' सुवस्त्वयि दधामीति दक्षिणमपि वोत्तरमेव द्विः सकृदेव दक्षिणमथैनमश्मानमास्थापयत्यातिष्ठेममश्मानमश्मेव त्वं स्थिरो भव प्रमृणीहि दुरस्यून्सहस्व[3)] पृतन्यत इति ' ततः समिधमाधापयत्यग्नये समिधमाहारिषं[4)] बृहते जातवेदसे यथा त्वमग्ने समिधा समिध्यस एवं मामायुषा वर्चसा सन्या मेधया प्रजया पशुभिर्ब्रह्मवर्चसेनान्नाद्येन समेधय स्वाहेत्येकामादधाति ' तिस्र एके ' सप्तैके ' प्रदक्षिणमग्निं परिक्रम्य दक्षिणत उदगावृत्योपविश्योपसंगृह्य[5)] पृच्छति ॥ ८ ॥

---

1) Thus N; G *gopāyamūni paridāniyāthāsya*

2) Thus N Pr; G *svāśayo*

3) Thus Pr; G *tirasyūn*°; N दूरस्यू°

4) Thus G Pr; N °माहार्षं

5) G om. °*opaviśy*°

सावित्रीं भो अनुब्रूहीति' तस्मै सावित्रीं पच्छो ऽन्वाह भूस्तत्सवितुर्वरेण्यं भुवो भर्गो देवस्य धीमहि सुवर्धियो यो नः प्रचोदयादित्यथ द्वितीयं द्वे च व्याहृती सावित्रीं चार्धर्चशो' ऽथ तृतीयं सर्वाश्च व्याहृतीः सावित्रीं चानवानं' पुरस्तात्प्रत्यङ्मुखायैक आहुस्तां[1] खल्विमां सावित्रीं संवत्सरादेक आहुर्द्वादशरात्रादेके त्रिरात्रादेके सद्य एके' ऽथैनं पौरोडाशीयानां प्रथममुपकारयत्यथास्मै दण्डं प्रयच्छन्नाह ब्रह्मचार्यसि समिध आधेह्यपो ऽशान कर्म कुरु मा दिवा[2] सुषुप्था[2] भिक्षाचर्यं चराचार्याधीनो वेदमधीष्वेत्यप एवाचार्यकुले ऽश्नीयादित्येकमपरं काममश्नीश्वेति ह्यार्यो[3] भवतीति[3] शाल्मलीमूलो भारद्वाजो वांथास्याष्टाचत्वारिंशद्वर्षाणि[4] पुराणं वेदब्रह्मचर्यं संप्रदिशन्त्यां वेदाध्ययनादित्येक आहुरा गोदानकर्मण इत्येके' ऽथैनं दक्षिणे पाणावभिपद्योत्थापयत्युदायुषा स्वायुषेत्यादित्यमुदीक्षयति तच्चक्षुर्देवहितं[5] पुरस्ताच्छुक्रमुच्चरत्पश्येम शरदः शतं जीवेम शरदः शतं नन्दाम शरदः शतं[6] मोदाम शरदः शतं भवाम शरदः शतं शृणवाम शरदः

---

1) Thus N Bh; G *āhuvapastāṃ* 2) Thus N Pr; G *divādiṣupthāḥ*
3) Uncertain reading; G *°śvetīhārtthobhavati;* N °श्वेति दाप्नोतवसीति
4) N °रिंशत्°; G Bh *°riṃśataṃ°* 5) From *devahitaṃ* unto *jyokca* G om. 6) N om. नन्दाम शरदः शतं, but see TĀ IV. 42. 5.

शतं प्रब्रवाम शरदः शतमजीताः स्याम शरदः शतं ज्योक्च सूर्यं दृश इति ' ॥ ९ ॥

ततो भिक्षते यां मन्यत इयं मा[1] न प्रत्याख्यास्यतीति[2] ' तामाहृत्योपनिधायाचार्याय प्राह ' तिस्रो भिक्षते ऽपरिमिता वा ' त्रिरात्रमक्षारलवणाश्यधःशायी भवत्यथास्य चतुर्थ्यां[3] मेधाजननं[4] कुर्वन्ति ' यत्रैकमूलः पलाशः प्राचीं वोदीचीं वा दिशं तं परिसमूह्य[5] प्रक्षाल्य प्रदक्षिणमाज्येनाभ्यञ्जञ्जपति[6] सुश्रवः सुश्रवसं मा कुरु यथा त्वं सुश्रवः सुश्रवा अस्येवं मां सुश्रवः सुश्रवसं कुरु यथा त्वं सुश्रवो देवानां वेदेषु निधिगोपो ऽस्येवमहं ब्राह्मणानां वेदेषु निधिगोपो भूयासमित्यथास्य षोडशवर्षस्य गोदानं कुर्वन्ति ' तस्य चौडेन कल्पो व्याख्यात ' एतावन्नाना सर्वान्केशान्वापयते ' गुरवे गां वरं ददाति ' न प्राग्गोदानकर्मण स्नानीयमभिहरते न गन्धान्संवत्सरं कृतगोदानो ब्रह्मचर्यं चरत्यग्निगोदानो वा भवति ' ॥ १० ॥

चत्वारि विवाहकरणानि वित्तं रूपं प्रज्ञा बान्धवमिति ' तानि चेत्सर्वाणि न शक्नुयाद्वित्तमुदस्येत्ततो रूपं '

---

1) Thus emended; G *manyateyammātā*; N मन्यते ऽयं मा

2) N om. इति

3) G Bh *caturtthāṃ*

4) G *medhājinaṃ*

5) G ins. *upari*

6) Thus Bh; G °*nābhyuñjapati*; N °नाभ्यामं ञ्जपति

प्राज्ञायां च तु बान्धवे च विवदन्ते ' बान्धवमुदस्येदित्येक आङ्गुरंप्रश्नेन हि कः संवासो ' ऽथैतदपरं न खल्वियमर्थेभ्य ऊह्यते[1] ' प्रजननार्थो[2] ऽस्यां प्रधानः[3] ' स यो ऽलं संलक्षणाय[4] स्यात्स[5] तामावहेत यस्यां प्रशस्ता ज्ञायेरन्नं स्वपत्नीमुपगृह्णीत न चरन्तीं ' प्रथममभ्यागच्छंस्तां[6] मङ्गल्यानि परिपृच्छेच्चतुरो लोष्टानाहरेद्वेदिलोष्टं[7] गोमयलोष्टं सीतालोष्टं[8] श्मशानलोष्टमिति ' तामाहैषामेकमादत्स्वेति ' सा चेद्वेदिलोष्टमाददीताध्यापकं यायजूकं जनयिष्यतीति विद्याद्यदि गोमयलोष्टं बहुपशुं जनयिष्यतीति विद्याद्यदि सीतालोष्टं कृष्टराधिकं जनयिष्यतीति विद्याद्यदि श्मशानलोष्टमादहनशीक्ष्णी[9] परिख्यातेति[9] विद्यान्नैनामुपगृह्णीताथ खलु बहूनि लक्षणानि भवन्ति ' श्लोकं[10] तु लाक्षणा[11] उदाहरन्ति यस्यां मनो ऽनुरमते[12] चक्षुश्च प्रतिपद्यते[13] । तां विद्यात्पुण्यलक्ष्मीकां किं ज्ञानेन

---

1) Thus MSS. 2) Thus N; G *prajānārttho* 3) Thus G; N प्राधान्यः 4) Thus N Bh; G *saṃlakṣāya* 5) Thus N Bh; G om. *sa* 6) G °*gachśannā* N °भ्यागतां Bh °*gachśanna* 7) Thus N Bh; G °*vedaloṣṭaṃ* 8) Thus N; G *sikatāloṣṭaṃ* 9) Uncertain reading. G °*ādahanaśīṣṇī parikhyāteti*; N °मादहनं परिपीतेति; Bh *ādahaśīkṣṇīti parikhyātā* 10) Thus Bh; G *śvokan* N श्लोकः 11) G *lokṣṇā* N लाक्षणाम्° Bh *lākṣṇā* 12) Thus G; N ऽभिरमते 13) Thus G; N प्रतिनमते

करिष्यतीत्युदगयन उपगृह्णीत' विज्ञायत उदगयनं देवानामिति' दैवं पुनरिदं कर्म' ॥ ११ ॥

दक्षिणायन[1] इत्यपरं' विज्ञायते दक्षिणायनं पितृणामिति' पितृसंयुक्तं पुनरिदं कर्म' पूर्वपक्ष उपगृह्णीत' विज्ञायते पूर्वपक्षो देवानामिति' दैवं पुनरिदं कर्मापरपक्ष इत्यपरं' विज्ञायते ऽपरपक्षः पितृणामिति' पितृसंयुक्तं पुनरिदं कर्म' पूर्वाह्ण उपगृह्णीत' विज्ञायते पूर्वाह्णो देवानामिति' दैवं पुनरिदं कर्म' मध्यंदिन उपगृह्णीत' विज्ञायते मध्यंदिनमृषीणामित्यृषिसंयुक्तं पुनरिदं कर्माथापि विज्ञायते तस्मान्मध्यंदिने सर्वाणि पुण्यानि संनिपतितानि भवन्तीत्यपराह्ण उपगृह्णीत' विज्ञायते ऽपराह्णः पितृणामिति' पितृसंयुक्तं पुनरिदं कर्माथापि विज्ञायते भगस्यापराह्ण इति' भगसंयुक्तं पुनरिदं कर्माथापि विज्ञायते तस्मादपराह्णे कुमार्यो भगमिच्छमानाश्चरन्तीति[2]' पुण्याह्न उपगृह्णीतापि वै खलु लोके पुण्याह्न एव कर्माणि चिकीर्षन्ति' तस्मादश्लीलनामंश्चित्रे नावस्येन्न यजेत' यथा पापाह्ने कुरुते तादृगेव तदिति परिचष्ट एव पापाह्ने' विज्ञायते तु खल्वेकेषामिन्वकाभिः प्रसृज्यन्ते[3] ते वराः प्रतिनिन्दिता

---

1) Thus N; G *dakṣiṇāyā*  2) Thus N; G *°ichśamānāyāśc°*

3) G *prasayante*; N प्रवृत्यन्ते; Bh *prasajyante*. See Ap. G. II. 16.

मघाभिर्गावो[1] गृह्यन्ते फल्गुनीभ्यां व्यूह्यत[2] इति[3] ' यां कामयेत दुहितरं प्रिया स्यादिति तां निष्ट्यायां दद्यात्प्रियैव भवति नैव तु पुनरागच्छतीति विज्ञायते ' ॥ १२ ॥

तत आह स्नापयतैनामिति ' स्नातायै वाससी प्रयच्छति या अकृन्तन्नवयन्या अतन्वत याश्च देवीरन्तानभितो ऽददन्त । तास्त्वा देवीर्जरसे संव्ययन्त्वायुष्मतीदं परिधत्स्व वास इत्यथैनां परिधापयति परिधत्त धत्त वाससैनां शतायुषीं कृणुत दीर्घमायुः । बृहस्पतिः प्रयच्छद्वास एतत्सोमाय राज्ञे परिधातवा उ ॥ जरां गच्छासि परिधत्स्व वासो भवा कृष्टीनामभिशस्तिपावती[4] । शतं च जीव शरदः सुवर्चा रायश्च पोषमुपसंव्ययस्वेति[5] ' परिहितामभिमन्त्रयते परीदं वासो अधिधाः स्वस्तये ऽभूरापीनामभिशस्तिपावती । शतं च जीव शरदः पुरूचीर्वसूनि चार्या[6] विभजासि जीवतीत्यथास्या अग्रेण ज्ञातिकुलमग्निमुपसमाधायाघारावाघार्याज्यभागौ जुहोत्यग्नये जनिविदे[7] स्वाहेत्युत्तरार्धपूर्वार्धे सोमाय जनिविदे स्वाहेति दक्षिणार्धपूर्वार्धे ' तत[8] एता आहुतीर्जुहोति भूः स्वाहा भुवः

---

1) G Bh *makhābhir°*; N om. 2) G *vyūhyate*; N उह्यत 3) G om. 4) Thus Pr; G *pāvati*; N पावाती 5) N Bh give the precedent mantra's sakalapāṭhena; G pratīkena 6) Thus G; N चार्यो 7) Thus N Bh; G om. from *janivide* unto *svāheti* (l. 16). 8) Thus N; G *ta*

स्वाहा सुवः स्वाहा भूर्भुवः सुवः स्वाहा ॥ या तिरश्ची यानूची संराधन्यै[1] प्रसाधन्यै[2] सदसस्पतिं युक्तो वह जातवेद इति' जयाभ्यातानान्राष्ट्रभृत इति हुत्वैता आहुतीर्जुहोति ॥ १३ ॥

अग्निरैतु[3] प्रथमो देवतानां सो ऽस्यै प्रजां मुञ्चतु[4] मृत्युपाशात् । तदयं राजा वरुणो ऽनुमन्यतां यथेयं स्त्री पौत्रमघं न रोदात्स्वाहा ॥ इमामग्निस्त्रायतां गार्हपत्यः प्रजामस्यै नयतु दीर्घमायुः । अशून्योपस्था जीवतामस्तु माता पौत्रमानन्दमभिप्रबुध्यतामियं स्वाहा ॥ मा ते गृहे निशि घोष उत्थादन्यत्र त्वद्रुदत्यः संविशन्तु । मा त्वं विकेश्युर आवधिष्ठा जीवपत्नी पतिलोके विराज पश्यन्ती प्रजां सुमनस्यमानां स्वाहा ॥ द्यौस्ते पृष्ठं रक्षतु वायुरूरू अश्विनौ च स्तनं धयन्तं[5] सविताभिरक्षतु । आ वाससः परिधानाद्बृहस्पतिर्विश्वे देवा अभिरक्षन्तु पश्चात्स्वाहा ॥ अप्रजस्तां[6] पौत्रमृत्युं पाप्मानमुत वाघम् । शीर्ष्णः स्रजमिवोन्मुच्य द्विषद्भ्यः प्रतिमुञ्चामि पाशं[7] स्वाहेति' पूर्णा

---

1) Thus Pr; G *saṃrādhinyai* 2) Thus N Pr; G *prasādhinyai svāhā*

3) Thus N Pr; G Bh °*etu* 4) G *muñcati*; N मुचतु

5) G *dhanantaṃ*; N पवधतं; but see Āp. MB I 4. 10.

6) Thus N Pr; G *apraśastāṃ*

7) Thus G Pr; N पापं; see HG I. 19. 7.

पश्चादिदं[1] मे वरुण तत्त्वा यामि त्वं नो अग्ने स त्वं नो अग्ने त्वमग्ने अयास्ययाश्चाग्ने ऽस्यनभिशस्तीश्च यदस्य कर्मणो ऽत्यरीरिचं प्रजापत इत्युत्तमां हुत्वा गुरवे वरं ददाति ' ॥ १४ ॥

अपरेणाग्निं[2] द्वयान्दर्भान्पूर्वापरानुदगग्रान्स्तृणाति ' तेषु पूर्वापरावुपतिष्ठेते ' प्राङ्मुखः प्रत्यङ्मुख्या हस्तं गृह्णीयादित्येकं ' प्रत्यङ्मुखः प्राङ्मुख्या इत्यपरम्'थैनयोः प्रैषकृदञ्जली उदकेन पूरयत्य'थास्याञ्जलिनाञ्जलावुदकमानयति शं नो देवीरभिष्टय आपो भवन्तु पीतये । शं योरभिस्रवन्तु न इत्य'थास्या दक्षिणेन हस्तेन दक्षिणं हस्तमभीवाङ्गुष्ठमभीव लोमानि गृह्णाति देवस्य त्वा सवितुः प्रसवे ऽश्विनोर्बाहुभ्यां पूष्णो हस्ताभ्याम् ॥ हस्तेन ते हस्तं गृह्णामि सौभगत्वाय मया पत्या जरदष्टिर्यथासः । भगो अर्यमा सविता पुरंधिस्ते त्वा देवा अदुर्मह्यं पत्नीम् ॥ अघोरचक्षुरपतिघ्न्येधि शिवा पशुभ्यः[3] शन्तमा प्रजायै । क्षुरपविर्जारेभ्यो जीवसूर्वीरसूः स्योना मह्यं त्वादुर्गार्हपत्याय देवाः ॥ तां नः पूषञ्छिवतमामेरयस्व यस्यां बीजं

---

1) Thus N; G abbreviates, see I. 6.

2) Thus N; G again abbreviates, see I. 7.

3) Thus N; G Pr *patibhyaḥ*

मनुष्या वपन्ति । या न[1] ऊरू उशती विस्रयातै[2] यस्यामुशन्तः प्रहरेम शेफम्[3] ॥ १५ ॥

सोमः प्रथमो विविदे गन्धर्वस्ततो ऽपरः । तृतीयो अग्निष्टे पतिस्तुरीयस्ते मनुष्यजाः ॥ सोमो ददद्गन्धर्वाय गन्धर्वो ऽग्नये ददत्[4] । रयिं च पुत्रांश्चादादग्निर्मह्यमथो इमाम्[5] ॥ सरस्वति प्रेदमव सुभगे वाजिनीवति[6] । तां त्वा विश्वस्य भूतस्य प्रगायामस्यग्रत इत्यथैनौ ब्रह्माभिमन्त्रयते समितं संकल्पेथां[7] सं वां सृजामि हृदये । संसृष्टं मनो अस्तु वां संसृष्टः प्राणो अस्तु वामित्यथैनामश्मानमास्थापयत्यातिष्ठेममश्मानमश्मेव त्वं स्थिरा भव । प्रमृणीहि[8] दुरस्यून्सहस्व[9] पृतनायत इति[10] । प्रदक्षिणमग्निं परिणयति विश्वा उत त्वया वयं धारा उदन्या इव । अतिगाहेमहि द्विष इत्यथास्या भ्राताञ्जलिनाञ्जलावुपस्तीर्णाभिघारितान्लाजानावपतीयं[11] नार्युपब्रूते ऽग्नौ लाजानावपन्ती । दीर्घायुरस्तु मे पतिरेधन्तां ज्ञातयो

---

1) Thus N Pr; G *ta* 2) G *visṛyātai*; N विस्रयातं; Pr *visrayātaṃ* 3) Thus G Pr; N शेपं 4) Thus N Pr; *dadāt* 5) Thus G; N Pr *paśūṃśca mahyaṃ putrāṃścāgnirdadātvatho tvāṃ* 6) Thus Pr; G N °*vatī* 7) Thus N Pr; G *sakalpayatāṃ*; Bh *saṃkalpayathāṃ*. See TS. IV. 2. 5. 1. 8) Thus Pr; G N *pravṛṇīhi* 9) Thus N Pr; G *tirasyūn*° 10) Thus Pr; G N *pṛtanāyatīti* 11) G ins. *nārīti | iyan*; see introd.

मम ॥ भगेन त्वा संसृजामि मासरेण सुरामिवेत्यथैनां वाचयतीमान्लाजानावपामि समृद्धिकरणान्मम[1]। तुभ्यं च संवननांस्तदग्निरनुमन्यतामियं[2] स्वाहेत्येवमेव त्रिरास्थापयति त्रिः परिणयति त्रिरावपत्यथैनां[3] प्राचीं वोदीचीं वा ॥ १६ ॥

सप्त पदानि प्रक्रमयत्येकमिषे विष्णुस्त्वान्वेतु द्वे ऊर्जे विष्णुस्त्वान्वेतु त्रीणि व्रताय विष्णुस्त्वान्वेतु चत्वारि मायोभवाय विष्णुस्त्वान्वेतु पञ्च पशुभ्यो विष्णुस्त्वान्वेतु षड्रायस्पोषाय विष्णुस्त्वान्वेतु सप्त सप्तभ्यो होत्राभ्यो विष्णुस्त्वान्वेत्विति' सप्तमे पदे समीक्षमाणो जपति सखा[4] सप्तपदा[4] भव[4] सखायौ सप्तपदाबभूव[5]। सख्यं ते गमेयं सख्यात्ते मा योषं सख्यान्मे मा योष्ठा इत्यथास्या[6] दक्षिणमंसं प्रति बाहुमन्ववहृत्य हृदयदेशमभिमृशति मम हृदये हृदयं ते अस्तु मम चित्ते चित्तमस्तु ते। मम वाचमेकमना शृणु मामेवानुव्रता भव सहचर्या मया भवेत्यथास्या दक्षिणं कर्णमाजपति मां ते चित्तं प्रविशतु मां चक्षुर्मामु ते मनः। मयि सर्वाणि भूतानि मयि प्रज्ञानमस्तु ते ॥

---

1) Thus N; Pr °*karaṇāmama*; G °*kāraṇammama* 2) Thus G Pr; N संवननं तद्° 3) N त्रिरावापय° 4) Thus G Bh; N Pr om. 5) Thus N; G *sakhāyau saptapadā babhūva*; Pr *sakhās saptapadā babhūva* 6) G om. *atha*

मधु हे[1] मध्वागाहे जिह्वा मे मधुवादिनी । मुखे मे सारघं मधु दत्सु संवननं कृतम् ॥ चाक्रवाकं[2] संवननं यन्नदीभ्य उदाहृतम् । यद्देवगन्धर्वौ[3] वित्तस्तेन[3] संवनिनौ स्वः[4] । मां चैव पश्य सूर्यं च मान्येषु मनः[5] कृथा इति' ॥ १७ ॥

अथास्याः स्वधितिं मूर्ध्नि धारयन्हिरण्यं वोदकुम्भेनावसिञ्चत्यापो हि ष्ठा मयोभुव इति तिसृभिर्हिरण्यवर्णाः शुचयः पावका इति चतसृभिः पवमानः सुवर्जन इत्येतेनानुवाकेनावसिच्य[6] यथार्थं वहन्त्युह्यमानामनुमन्त्रयते[7] ये वध्वश्चन्द्रं वहतुं यक्ष्मा यन्ति जनामनु[8] । पुनस्तान्यज्ञिया देवा नयन्तु यत आगता इत्यथैनां गृहानुह्यानडुहे रोहिते चर्मण्युपवेशयतीह गावो निषीदन्त्विहाश्वा इह पुरुषाः । इहो सहस्रदक्षिणो ऽभि पूषा निषीदत्वित्यथैनामाग्नेयेन स्थालीपाकेन याजयत्यथैतस्य स्थालीपाकस्योपहृत्याभिघार्य जुहोत्यग्नये स्वाहाग्नये ऽग्नि-

---

1) Thus N; G *ge* 2) N चक्रवाकं; G *cākravā am* 3) Thus G N; Bh °*gandharvā*. See HG I. 24. 6; Baudh. G I. 6: *yadvittau devagandharvau* 4) Thus G Pr; N स्वके· See HG I. 24. 6. 5) Thus Pr; G *manamakṛchā*; N मन कृथा 6) G om. *nuvākenā* 7) Thus N; G °*upyamānām*°; Bh Pr °*ūhyamānām*° 8) N जनसामन; G *vaśāmanu*. See RV. X. 85. 31; Āp. MB. I. 6. 9.

वते स्वाहाग्नये ऽन्नादाय स्वाहाग्नये स्विष्टकृते स्वाहेति[1] ' यावज्जीवमेतमग्निं व्रीहिभिर्यवैर्वा सायं प्रातः परिचरत्यग्नये स्वाहेति सायं पूर्वामाहुतिं जुहोति ' प्रजापतये स्वाहेत्युत्तरां ' सौरीं पूर्वां प्रातरेके समामनन्त्यौपासनो[2] नित्यो धार्यो ' ऽनुगतो मन्थ्यः श्रोत्रियागाराद्वाहार्यो ' ऽन्यतरस्य चैतदहरुपवासः[3] ' ॥ १८ ॥

अष्टम्यः[4] पर्वाणि[5] चोपवसत्याग्नेयेन[6] स्थालीपाकेन पर्वसु यजते ' वाग्यत आस्त[7] आ[7] नक्षत्राणामुदयादुदितेषु नक्षत्रेषु वत्समन्वारभ्योत्थापयत्युदायुषा स्वायुषेत्यथैनां ध्रुवमरुन्धतीमन्यानि च नक्षत्राण्यभिवीक्षयति नमो ब्रह्मणे ध्रुवायाच्युतायास्त्वित्येतेनानुवाकेन[8] ' ध्रुवमुपतिष्ठते ध्रुवक्षितिर्ध्रुवयोनिर्ध्रुवमसि ध्रुवत[9] स्थितम् । त्वं नक्षत्राणां मेध्यसि[10] स मा पाहि पृतन्यत इति ' सप्तर्षयः प्रथमां कृत्तिकानामरुन्धतीं ध्रुवतां ये ह निन्युः[11] । षट्कृत्तिका मुख्ययोगं वहन्तीयमस्माकं भ्राजत्वष्ट-

---

1) Between *svāheti* and *yāvaj°* G ins. *vyāhṛtibhirjuhu* 2) Thus N; G *°aupāsane* 3) Thus N; G *vaitad°* 4) Thus G Bh; N अष्टम्याः 5) Thus G N; Bh *parvaṇi*. Baudh. G. II. 12: *parvaṇi cāgniyasthālīpākaḥ* 6) Between *°vasaty* and *āgneyena* G ins. *athainām*. See Hir I. 23. 7. 7) Thus N Bh; G *āstā* 8) Thus N Bh Pr; G *dhanavāyā°* 9) Thus MSS. 10) Thus N; G *meddhya*; Pr *medhyasi* 11) Thus N; G *nanyuṣ*

मीत्यरुन्धतीं ' त्रिरात्रमक्षारलवणाशिनावधःशायिनौ ब्रह्मचारिणौ भवतो ' ऽथ चतुर्थ्यामपररात्रे[1] ऽन्तरागारे ऽग्निमुपसमाधाय जयाभ्यातानान्राष्ट्रभृत इति हुत्वैता आहुतीर्जुहोत्यग्ने प्रायश्चित्ते त्वं देवानां प्रायश्चित्तिरसि ब्राह्मणस्त्वा नाथकामः प्रपद्ये । यास्यां पतिघ्नी तनूः प्रजाघ्नी पशुघ्नी लक्ष्मिघ्नी जारघ्नीमस्यै तां कृणोमि स्वाहा ॥ वायो प्रायश्चित्त आदित्य प्रायश्चित्ते प्रजापते प्रायश्चित्ते त्वं देवानां प्रायश्चित्तिरसि ब्राह्मणस्त्वा नाथकामः प्रपद्ये । यास्यै निन्दिता[2] तनूस्तामितो नाशयामसि स्वाहेति ' ॥ १९ ॥

अथैनां तूष्णीं हिंकृत्य वाग्यत उपेत्यामूहमस्मि सा त्वं द्यौरहं पृथिवी त्वं सामाहमृक्त्वं तावेहि संभवाव सह रेतो दधावहै पुंसे पुत्राय वेत्तवै रायस्पोषाय सुप्रजास्त्वाय सुवीर्यायेत्यथास्या अपवृत्तार्थो ऽपवृत्तार्थायै[3] मुखेन मुखं संनिधाय प्राणित्येतं[4] प्राणमपानिहीति ' तं सा प्रत्यपानित्यथास्या आचान्तोदकायै[5] पाणी प्रक्षाल्याभिमृशति करद्धच्छिखेन वा पञ्चशाखेन हस्तेनाविद्विषावता सा-

---

1) Thus N; G *caturtthām°*; Pr *°pararātrau*; Bh *apararātre*

2) Thus N Bh Pr; G *ninindità* 3) G *pravṛttārthāyām*; N प्रवृत्तार्थायै; Bh *apavṛttārthāyā* 4) G *praṇipatyai°*; N प्रणित्ये° 5) Thus G N; Bh *°odakāyāḥ*

ह्स्रेण[1] यशस्विनाभिमृशामि सुप्रजास्त्वायेति भसद्देशं '
यदा मलवद्वासा स्याद्थैनां ब्राह्मणप्रतिषिद्धानि व्रतानि
संशास्ति यां मलवद्वाससमिति ' चतुर्थ्यां[2] स्नातां प्रयत-
वस्त्रां ब्राह्मणसंभाषां[3] सं ते मनसा मन इत्येतेनानुवा-
केनोपसंविशति ' सर्वाण्युपायनानि मन्त्रवन्ति भवन्तीत्या-
श्मरथ्यो ' यज्ञादौ यज्ञर्तावित्यालेखनः ' ॥ २० ॥

अथास्याः प्रथमगर्भिण्याश्चतुर्थे मासि सीमन्तं कुर्वन्त्यां-
पूर्यमाणपक्षे पुण्ये नक्षत्रे पयसि स्थालीपाकं श्रपयित्वा-
त्तरागारे ऽग्निमुपसमाधाय जयाभ्यातानान्राष्ट्रभृत इति
हुत्वैता आहुतीर्जुहोति भूर्भुवः सुवः प्रजापत[4] इति[4]
चतस्रस्त्रैण्या शलल्या त्रीणि[5] दर्भपुञ्जीलानि[5] शला-
लुग्रप्समित्युपनियम्योर्ध्वं[6] सीमन्तमुन्नयति भूर्भुवः सुवो
राकामहं यास्ते राके ॥ सोम एव नो राजेत्याहुर्ब्रा-
ह्मणीः[7] प्रजाः । विवृत्तचक्रा आसीनास्तीरेण यमुने
तवेति तीरेणासौ तवेति वा यस्यास्तीरे वसति ' पुर-
स्तादग्नेरेतानि निधाय त्रीनोदनानुद्धृत्य सर्पिषोपसिच्यो-
पनिदधात्युदशरावं चतुर्थं ' तेषामेकैकमवेक्षमाणां[8] पृच्छति

1) Thus Pr; G N *sahasreṇa*
2) Thus N; G *caturtthāṃ*
3) Thus G; N कृतब्राह्मणा°
4) Thus N Bh; G *prajāpatiri*
5) Thus G; N त्रिभिर्दर्भपुञ्जीलैः
6) Thus G Bh; N °पनिपत्यो°
7) G N om. the visarga
8) Thus Bh Pr; G °*māṇā*; N °माणौ

किं पश्यसीति ' पुत्रांश्च पशूंश्चेति प्रत्याह[1] ' तेषामेकं ब्राह्मणान्भोजयेदेकं[2] ब्राह्मणीरेकं[3] सह कुमारैः सा प्राश्नाति ' वाग्यत आस्त आ नक्षत्राणामुदयादुदितेषु नक्षत्रेष्विति समानम् ' ॥ २१ ॥

अथ पुंसवनं तृतीये मासि चतुर्थादौ वा तिष्येण वा हस्तेन वानुराधैर्वोत्तरैर्वा प्रोष्ठपदैर्न्यग्रोधावरोधमाहृत्यानवस्नातया कुमार्या दृषत्पुत्रे[4] दृषत्पुत्रेण[4] पेषयित्वान्तरागारेऽग्निमुपसमाधाय जयाभ्यातानानाष्ट्रभृत इति हुत्वैता[5] आहुतीर्जुहोति[5] यस्त्वा हृदा किरिणेति चतस्रो'ऽपरेणाग्निं प्राचीमुत्तानां[6] निपात्याथास्या दक्षिणे नासिकाच्छिद्रेऽङ्गुष्ठेनानुनयति पुंसवनमस्यमुष्या इति ' सा हेत्याह ' पुमांसमेव जनयत्यथ क्षिप्रंसुवनं ' यज्ञोपवीतं कृत्वाप आचम्यानार्प्रीतेन शरावेणानुस्रोतसमुदकमाहृत्य पत्तस्तूर्यन्तीं निधाय मूर्धञ्छोष्यन्तीमभिमृशति[7] दशभिस्वाङ्गुलिभिरभिमृशामि[8] दशमास्याय सूतवा[9] इत्यथैनामद्भिरवोक्षति यथैव वातः पवते यथा समुद्र एजति ।

---

1) Thus N; G *pratyāyāma* 2) Thus G N Bh; Pr *brāhmaṇam°* 3) Thus G Bh; N ब्राह्मणीं चेकं; Pr *brāhmaṇīṃ ekaṃ* 4) Thus Pr; G Bh *dṛṣakpu°* N उष्टकपु° 5) G *hutvaitāhutīr°* 6) Thus N Bh; G *prācīnam°* 7) Thus N Bh; Pr *śoṣyantīṃ*; G *°joṣyantim°*. See Āp. G 14. 14. 8) G Bh *daśabhiṣvāṃgulibhir°* N Pr *daśabhisvāṃgulibhir°* 9) Thus N; G Pr *sūtava*

एवं कुमार एजतु सह जरायुणावपद्यतामित्यथ यद्यपरा[1] न[1] पतेत्पाणिनोदकमादाय[1] मूर्धन्येनामवसिञ्चेत्तिलदे ऽवपद्यस्व न मांसमसि नो दलमवपद्यस्वासाविति[2]' यदि[3] गर्भः स्रंसेद्दक्षिणेन पाणिना त्रिरूर्ध्वं नाभेरुन्मृज्जेत्पराञ्चं[4] वा नार्वाञ्चं[5] त्वष्टा बध्नातु बन्धनैः । स ऋतून्‌उपशेष्व[6] दशमासो ऽवीरहेति' ॥ २२ ॥

विज्ञातायाः[7] परिदां करोति' दक्षिणार्धे ऽगारस्याग्निमुपसमाधाय सर्षपान्फलीकरणमिश्रानञ्जलावध्युप्य जुहोति शण्डो[8] मर्क उपवीरस्तुण्डिकेर उलूखलः । च्यवनो नश्यतादितः स्वाहेत्येवं द्वितीयामेवं तृतीयामथापरां केशिनी[9] श्वलोमिनी खजाबोजोपकाशिनी[10] । अपेत नश्यतादितः स्वाहेत्येवं द्वितीयामेवं तृतीयामथापरामर्यम्णः[9] कुम्भीपात्रः[11] पात्रपाणिर्निपुणिः[12] । अपेत[13] नश्यतादितः स्वाहेत्येवं[14] द्वितीयामेवं तृती-

---

1) Thus Bh; G *yadyapamānatat°*; N °पततेत्पा° 2) Thus MSS; read perhaps with Baudh G VII 2 *avapadyasva svastyā iti* 3) G om. 4) Thus Bh Pr; G N *parāñca* 5) G *nirvāñca*; N नर्वाञ्चं; Bh Pr *nirvāñcan* 6) Thus Pr; G °*upaviśeṣva*; N °नुपशे-- 7) Thus N Bh; G *ni°* 8) See HG II. 3. 7; PG I. 16. 23; Āp. MB II. 13. 8. 9) G om. from *keśinī* unto *aryamṇaḥ* 10) N खजावोजोप°; Pr *khajāpolopa°* 11) Thus G Bh Pr; N कुम्भी तन्द्री पात्रं 12) Thus N Pr; G *pāṇinipuṇīḥ* 13) Thus G Pr; N परेत 14) G om. from *ityevaṃ* unto *miśravāsasaḥ*

यामंयापरां[1] मिश्रवाससः कौबेरका रक्षोराजेन प्रेषिताः । ग्रामं सजानयो[2] गच्छन्तोच्छन्तो ऽपरिदाकृतान्स्वाहा ॥ एतान्घ्नतैतान्गृह्णीतेत्ययं[3] ब्राह्मणो दूतः । तानग्निः पर्यसरत्तानिन्द्रस्तान्बृहस्पतिः । तानहं[4] वेद ब्राह्मणः प्रमृशतः कूटदन्तान्विकेशाँल्लम्बनस्तनान्स्वाहा[5] ॥ नक्तंचारिण[6] उरस्पेशाञ्छूलहस्तान्कपालपान्[7] । पूर्व[8] एषां पितेत्युच्चैः[9] श्राव्यकर्णकः । माता जघन्या सर्पति ग्रामे विधुरमिच्छन्ती[10] स्वाहा ॥ प्रदोषचारिणी[11] स्वसा संधिना प्रेक्षते कुलम् । या स्वपन्तं बोधयति यस्यै विजातायां मनः[12] । तासां त्वं कृष्णावर्त्मने क्लोमानं हृदयं यकृत् । अग्ने अक्षीणि निर्दह स्वाहेत्येवमेव निष्क्रामति च प्रपद्यामाने चावपताह्वरह्वरा निर्दशताया[13] इति ' ॥ २३ ॥

सा[14] यदि पुमांसं जनयति तमभिमृशति वृधदिति[15]' मध्यमं पलाशपलाशं संवेष्ट्य तेनास्य दक्षिणं कर्णमाजपति

---

1) G om. from *ityevaṃ* unto *miśravāsasaḥ* 2) Thus G; N सजातयो 3) Thus N Pr; G °*ghnatayitān*° 4) Thus N; G °*aha* 5) G °*vikeśallaṃbana*°; N °विकेशांल्लम्वन° 6) Thus N Bh; G *naktān*° 7) Thus N; G °*ñchśūlya*° 8) Thus N; G *parva* 9) Thus G; N पितेत्यु° 10) Thus G; N विखुरमि° 11) Thus G Bh; N °धारिणी 12) Thus N; G *enaḥ* 13) Thus G Bh; N निर्देश°; Pr *nirdiśa*° 14) Thus N Pr; G *vasā* 15) Thus Pr; G *vṛthad*°; N पृष्व्यदि°

भूस्त्वयि दधामीति ' भुवस्त्वयि दधामीत्युत्तरं ' सुवस्त्वयि दधामीति दक्षिणमपि वोत्तरमेव द्विः सकृदेव दक्षिणमथैनमभिमन्त्रयते ऽश्मा भव परशुर्भव हिरण्यमस्तृतं भव । वेदो वै पुत्रनामासि स जीव शरदः शतम् ॥ मेधां ते देवः सविता मेधां देवी सरस्वती । मेधां ते अश्विनावुभावाधत्तां पुष्करस्रजौ । वेदो वै पुत्रनामासि स जीव शरदः शतमित्यथैनं दधि मधु घृतमिति संसृज्य त्रिभिर्दर्भपुञ्जीलैर्हिरण्येन वा त्रिः प्राशयत्यपां[1] त्वौषधीनां रसं प्राशयाम्यायुर्वर्चो यशो मेधां त्वयि दधामि सवित्रा प्रसूतस्त्वष्टा वीरमधात्स मे शतायुरेधि[2] भूर्भुवः सुवरित्यथास्य दक्षिणेन हस्तेन दक्षिणं हस्तमभीवाङ्गुष्ठमभीव लोमानि गृह्णात्यग्निरायुष्मानित्येतैर्मन्त्रैर्नवनीतेन पाणी अभ्यज्य[3] हिरण्यं हस्ते कृत्वा ॥ २४ ॥

अग्नौ प्रताप्याभिमृशत्यग्नेस्त्वा[4] तेजसा सूर्यस्य[5] वर्चसेन्द्रस्येन्द्रियेण विश्वेषां त्वा देवानां क्रतुनाभिमृशामि ॥ अङ्गादङ्गात्संभवसि हृदयादधि जायसे[6] । आत्मा वै पुत्रना-

---

1) Thus Pr; G N *praśayanty°*
2) Thus N Pr; G *°etidhi*
3) Thus Pr; G *abhyarccya*; N अभिमृज्य
4) Thus Pr; G *°agnesvā*; N °ग्नेष्टा
5) Thus N Pr; G *sūryya*
6) Thus N; G *athajāyatye*

मासि स जीव शरदः शतमित्यथैनं[1] वात्सप्रेणाभिमृशति दिवस्परीत्यनुवाकेन ' यत्र शेते तदभिमृशति वेद ते भूमि हृदयं दिवि चन्द्रमसि श्रितम् । वेदामृतस्य[2] गोप्तारं[2] माहं[2] पौत्रमघं रुदमित्यथैनं मातुरुपस्थ आदधाति मा ते पुत्रं[3] रक्षो वधीन्मा[4] धेनुरत्यासारिणी । प्रिया धनस्य भूया एधमाना[5] स्वे वश इति ' स्तनं प्रतिधापयत्ययं कुमारो जरां धयतु दीर्घमायुः । तस्मै त्वं स्तन[6] प्रप्यायायुर्वर्चो[6] यशो बलमिति ' संविष्टाभ्यां परिदां करोति नामयति न रुदति यत्र वयं वदामसि यत्र चाभिमृशामसीति ' शिरस्त उदकुम्भं निदधात्यापः सुप्तेषु जाग्रत रक्षांसि निरितो[7] नुदध्वमिति ' नैतासामपामुदकार्थं कुर्वन्त्यथ यदि चिरं[8] न विज्ञायते[9] स्वजमेनां दर्शयेत्परिमुक्तायां क्षिप्रमेवोपनिर्हरेद्यदा[10] यदा सूतिकारोगः[11]

---

1) After °मित्य N ins. शोभयं --- धिरण्यमन्तर्धायतव --- मेधां ते देवः सविता मेधां देवी सरस्वती मेधां ते अश्विना उभावाधत्तं पुष्करस्रजौ । वेदो वै पुत्रनामासि स जीव शरदः शतमित्य

2) G *vadāhasya gepāmahaṃ*; N वेदामृतस्य गोप्तासहं; Pr *vedāmṛtasya gopāhaṃ*. See SMB I. 5. 11: *vedāmṛtasyāhaṃ nāma*

3) Thus N Pr; G *pumiṃ* 4) Thus Pr; G *vaśan*°; N हिंसी°

5) Thus N; G *ye*° 6) Thus G; N स्तनं प्रप्याया°; see Āp. MB II. 13. 2; HG II. 4. 3. 7) G *nirṛto*; N निरिदो 8) G *cinan*; N --

9) Thus G; N विज्ञायेत 10) Thus N Bh; G *kṣipramenāndarśayed*°

11) G *sūtikarogasyadadakṣi*°; N सुकारोगस्या दक्षि°; Bh *sūtikāroge syāt*; Pr *sūtakāroga syāt*

स्याद्दक्षिणस्य[1] पदस्तप्तोदकेन पार्ष्णिं क्लेदयित्वा तदा तदा तं[2] देशमवमार्ष्टि यत्रास्या दुःखं भवति धनुर्मठची[3] पुरुषस्य हस्तयोरेकशतं[4] शृणोरङ्ग[5] ते धापयितारस्त्वं[6] रोगस्येशिषे त्वमु रोगस्य[7] सूतिकारोगभिषज्यमस्यमुष्या[8] इति । ॥ २५ ॥

उपनिर्हरन्ति सूतिकाग्निमौपासनमतिहरन्ति । स एष उत्तपनार्थो भवति । नास्मिन्किं चन कर्म क्रियते । दशम्यां स्नातौ मातापुत्रौ । शुच्यगारं कुर्वन्त्युपनिर्हरन्त्यौपासनं सूतिकाग्निमतिहरन्त्यन्तरागारे[9] ऽग्निमुपसमाधाय जयाभ्यातानान्राष्ट्रभृत इति हुत्वैता आहुतीर्जुहोति धाता ददातु नो रयिमित्यष्टौ । दशम्यां पुत्रस्य नाम दधाति द्व्यक्षरं[10] चतुरक्षरं वा घोषवदाद्यन्तरन्तस्थं दीर्घाभिनिष्टानान्तं । तद्धि प्रतिष्ठितमिति विज्ञायते । पिता मातेत्यग्रे[11] ऽभिव्याहरेयातां[12] । विज्ञायते मम नाम प्रथमं जातवेदः पिता माता च दधतुर्यदग्र इति । द्वे[13] नामनी[13] कुर्याद्विज्ञायते च

---

1) Zie noot 11, pag. 26. 2) From *taṃ* unto *yatrāsyā* G very corrupt. 3) G *maḍajī*; N corr.; Bh *manthaji*; Pr *mādacī* 4) Thus N Pr; G °*etaraṃ* 5) Thus Pr; G *greṇor*°; N corr. 6) Thus N Pr; G °*tvā* 7) Thus N Pr; G *rogaṃ* 8) Thus G Bh; Pr *sūtakā*° 9) G *autakāgnim*°; N सूतकाग्नि°; Bh *sūtāgnim*° 10) Thus N; G *dvakṣuran* 11) Thus N; G *pitā mātyagre*; Bh *pitā mātā cāgre* 12) Thus Bh; G *bhivyāharetāṃ*; N भिव्याहरेयातां 13) Thus N Bh; G *venāma*

तस्माद्द्विनामा ब्राह्मणो ऽर्धुक इति ' नक्षत्रनाम द्वितीयं स्यादन्यतरद्गुह्यं[1] स्यादन्यतरेणैनमामन्त्रयेरन्[2] ' ॥ २६ ॥

विप्रोष्य हरिणी दूर्वे आदाय गृहानुपोदेति गृहा मा बिभीत मा वेपिढ्वमूर्जं बिभ्रत एमसि । ऊर्जं बिभ्रद्वः[3] सुमनाः सुवर्चा[4] गृहानेमि मनसा मोदमानः ॥ येषां[5] प्रवसन्नध्येति[6] येषु सौमनसो[7] बहुः[8] । गृहानुपह्वयामहे ते नो जानन्तु जानतः ॥ इमे गृहाः प्रति जीवेष्वस्थुरूर्जं बिभ्रतो जगतः सुशेवाः । एह[9] वत्सः[10] क्रन्दत्वा[11] कुमार आ धेनवो बहुला नित्यवत्साः ॥ उपहूतं गोअश्वमुपहूता अजावयः[12] । अथो अन्नस्य कीलाल उपहूतो गृहेषु मे ॥ ऊर्जं बिभ्रत एमस्यूर्जा वः संसृजामि रमध्वं मा बिभीतनेति[13] ' तृणे प्रास्यति ' शिवा उपमितः प्रमितश्च सन्त्विति[14] द्वार्ये संमृशति ' क्षेमाय वः शिवः शान्त्यै प्रपद्य इति प्रपद्यते[15] दक्षिणापूर्वा-

---

1) Thus Bh; G om. *anyataradguhyaṃ*; N अन्यतर गुह्यं 2) Thus N; G °*āmantrayīt*; Bh °*āmantrayīran* 3) G om. the visarga. 4) G *suvarccāḥ* | ; N सुमेधा 5) Thus N; G *eṣāṃ* 6) G *pavasannarddhyemī*; N प्रसन्नभ्येति 7) Thus N; G *saumanasaumanasau* 8) G *babhuḥ*; N बहुः 9) G Bh Pr *ehi*; N इति 10) Thus N Pr; G Bh om. the visarga. 11) Thus G; N कं दत्वा; Pr *kandatvā* 12) Thus N Pr; G *ajivayaḥ* 13) G *babhīteti*; Pr *bhītaneti*; N corr.; see AV VII. 60. 1; Kauś. 89. 12. 14) Thus N Bh Pr; G *santīti* 15) Thus N; G om.

भ्यामनुवीक्षते[1] ऽभयं वो[2] ऽस्त्वभयं[2] मे अस्त्विति। भार्यां संगच्छमानामनुमन्त्रयते विश्वा उत त्वया वयमित्येतया। पुत्रं संगच्छमानमनुमन्त्रयते ऽङ्गादङ्गात्संभवसीति द्वाभ्यामथैनं मूर्धन्त्रिरवजिघ्रत्यशूनां त्वा हिंकारेणाभिजिघ्रामि प्रजापतये[3] त्वा[3] हिंकारेणाभिजिघ्रामि[3] प्रजापतिस्त आयुर्दधातु स मे शतायुरेधि भूर्भुवः सुवरिति। सर्वेभ्यः प्राणेभ्यो जातासि सा जीव शरदः शतमिति दुहितुरथैनं षष्ठे मास्यन्नं प्राशयति। तस्य स एव प्राशनकल्पो यो[4] मेधाजनन[4] एतावन्नाना[4] भूरित्यग्रे प्राशयति भुव इति द्वितीयं सुवरिति तृतीयम्।॥ २७ ॥

अथास्य सांवत्सरिकस्य चौडं कुर्वन्ति यथर्षि यथोपज्ञं वा[5]। विज्ञायते च[5] यत्र बाणाः संपतन्ति कुमारा विशिखा इवेति बहुशिखा इवेत्यथान्नं[6] संस्कृत्य ब्राह्मणान्भोजयित्वाशिषो वाचयित्वान्तरागारे ऽग्निमुपसमाधाय जयाभ्यातानान्राष्ट्रभृत इति हुत्वैता आहुतीर्जुहोति पूर्णा पश्चादिमं[7] मे वरुण तत्त्वा यामि त्वं नो अग्ने स त्वं नो अग्ने त्वमग्ने अयास्यनभिशस्तीश्च यदस्य कर्मणो ऽत्यरीरिचं

1) Thus N Bh; G *anuvīkṣateta*; Pr *anuvīkṣeta* 2) N वोस्त्वभयं; Bh *vobhayam*; Pr *vo abhayam*; G om. 3) N om. 4) Thus Bh; G om. *yo* and *etāvannānā*; N om. यो मेधाजनन 5) G om. 6) Thus N; G °*artthānnam* 7) G om. from *imam* unto *gurave*

प्रजापत इत्युत्तमां हुत्वा गुरवे वरं ददात्यपरेणाग्निं गोमयपिण्डं सर्वबीजानीत्युपनियम्य सर्वबीजानामग्रं गोमयपिण्डे न्युप्य शीतोष्णा[1] अपः[1] समानीय[2] ताभिरस्य दक्षिणं गोदानमुनत्त्याप[3] उन्दन्तु जीवसे दीर्घायुत्वाय वर्चस इति ' त्रेण्या शलल्या विनीय त्रीणि दर्भपुञ्जीलान्यूर्ध्वाग्राण्युपनियच्छत्योषधे[4] त्रायस्वैनं स्वधिते मैनं हिंसीरिति लोहितायसं क्षुरं तिर्यञ्चं निधाय[5] प्रवपति यदृषीणां त्र्यायुषं जमदग्नेः कश्यपस्य त्र्यायुषम् । यद्देवानां त्र्यायुषं तन्मे अस्तु त्र्यायुषम् ॥ येन पूषा बृहस्पतेरग्नेरिन्द्रस्य चायुषे ऽवपत्तेन ते वपाम्यसौ दीर्घायुत्वाय वर्चस इत्येवमेवोत्तरं गोदानं वापयते ' केशान्वापयित्वा गोमयपिण्डे निदधात्यथैनं गोमयपिण्डं गोष्ठ उदकान्त उदुम्बरमूले दर्भस्तम्बे वा निदधात्यथैनं स्नातमलंकुर्वन्ति ' ॥ २८ ॥

इति भारद्वाजसूत्रे प्रथमः प्रश्नः ॥

---

श्रवणाकर्म व्याख्यास्यामः ' श्रावण्यां पौर्णमास्यामुपकल्पयते ऽक्षतधानाश्चाक्षतसक्तूंश्च[6] ज्ञात्यं चाञ्जनमंस्तमित

---

1) N शीतोष्णा आप: ; G Bh *śitoṣṇāpas* 2) Thus G Pr; N समानाय्य
3) G Bh Pr °*unakty*°; N °मुनत्या° 4) Thus G; N °एयुपनिधाय ओषधे
5) Thus N Pr; G om. 6) Thus N; G °*dhānāścakṣatasajñaṃśca*; Bh °*dhānāścakṣatantyajñaṃśca*

आदित्ये ऽन्तरागारे ऽग्निमुपसमाधाय जयाभ्यातानान्राष्ट्रभृत इति हुत्वाक्षतधानानां[1] चाक्षतसक्तूनां[1] च समवदायाभिघार्य जुहोत्याग्नेयाय पाण्डराय पार्थिवानामधिपतये स्वाहेति प्रथमामाहुतिं जुहोति । श्वेताय वायव्यायान्तरिक्षाणामधिपतये स्वाहेति द्वितीयामभिभुवे सूर्याय दिव्यानामधिपतये स्वाहेति तृतीयामुपनिष्क्रम्य स्थण्डिल[2] एवैता आहुतीर्जुहोत्यपि वा समीची नामासि प्राची[3] दिगिति[3] सर्पाहुतीः[4] । प्राशनार्था[5] धाना उपकल्प्याक्षतधानाश्चाक्षतसक्तूंश्च[6] जात्यं चाञ्जनं स्थण्डिले न्युप्याभिमन्त्रयते नमो अस्तु सर्पेभ्य इति तिसृभिस्ततो यावन्तं देशं कामयत[7] इमं[7] सर्पा नागच्छेयुरिति तं संततयोदधारयानुपरिषिञ्चत्यप[8] श्वेत पदा जहि पूर्वेण चापरेण च । सप्त च मानवैरिमास्तिस्रश्च राजबन्धवैः[9] ॥ न वै श्वेतस्याध्याचारे[10] ऽहिर्ददंश कं[11] चन । श्वेताय वैद-

---

1) Thus N; G °*dhānāncakṣatasamjñān* 2) G N Bh *sthaṇḍilam*; but see introd. 3) G *prācīdagiti*; N प्राचीरिति· See TS V. 5. 10. 1. 4) Thus Bh; G *sarvā āhutīḥ*; N सर्पति 5) G *prāśanārtthan*; N प्राशनाघा; Bh *prāśadhanārtthā* 6) G *utkalpyākṣatadhāścakṣatasamjñaśca*; N very corr.; Bh *upakalpya* 7) G B *kāmayate imaṃ*; N कामयतेमुं 8) G *santatodadhārayā*°; N °धारयोपनिषिञ्च° 9) G *lājabandhavaiḥ*; N आकवंधवै; see HG II. 16. 8. 10) G °*ārddhamaddhyācāre*; N °स्यावारे 11) Thus G N; see, however, HG II. 16. 8; PG II. 14. 5.

र्व्याय नम इति ' तत एता धाना असमेत्यावगिरन्ति यावन्तो हविरुच्छिष्टाशा भवन्ति ' तत एतांश्चतुरो[1] मासान्सर्पेभ्यो बलिं हरन्ति ' सक्तून्वैवमर्थान्कुर्वन्त्यपि वा यद्यदन्नं क्रियते तस्य तस्य ' ॥ १ ॥

तत आग्रहायण्यां पौर्णमास्यामेवमेवैतत्कर्म क्रियते ' यदन्यद्धानाप्राशनात्परिषेचनादिति सर्वं तत्क्रियत ' आग्नेयेन स्थालीपाकेन पर्वसु यजते ' तस्य पुरस्तात्स्विष्टकृत एता आहुतीर्जुहोतीडायाः पदं घृतवच्चराचरं जातवेदो हविरिदं जुषस्व । ये ग्राम्याः पशवो विश्वरूपास्तेषां सप्तानामिह रन्तिरस्तु पुष्ट्यै स्वाहा ॥ यां देवाः प्रतिनन्दन्ति रात्रिं धेनुमिवायतीम् । संवत्सरस्य या पत्नी सा नो अस्तु सुमङ्गली स्वाहा ॥ पौर्णमासी[2] पूरयन्त्यायात्यपरापरम्[3] । अर्धमासान्विभजन्ती सा नः पूर्णाभिरक्षतु स्वाहा ॥ शिवा पशुभ्यो[4] दारेभ्यः शिवा नक्तं शिवा दिवा । संवत्सरं[5] कल्पयन्ती सा नः कामदुघा भवत्स्वाहा[6] ॥ पूर्णा पश्चात्वमग्ने अयासि प्रजापत इति तिस्रस्ततः[7] सौविष्टकृतं जुहोत्यग्नये स्विष्टकृते स्वाहेत्यथ

1) Thus Bh; G N एताश्चतुरो 2) Thus Bh; G *pūrṇamāsī*; N पौर्णमासीं 3) G *pūrayiṃtyā ety°*; N Bh *pūrayantyāyety°* 4) Thus N Bh; G *patibhyo* 5) G *vatsara*; N संवत्सरस्य 6) Thus G; N भव स्वाहा 7) G om. *tataḥ*; N चतस्रः ततः

हेमन्तप्रत्यवरोहणं ' यत्र प्रत्यवरोहयन्भवति[1] तदुपतिष्ठते[2] प्रति क्षत्रे प्रति तिष्ठामि राष्ट्रे[3] प्रत्यश्वेषु प्रति तिष्ठामि गोषु । प्रति प्रजायां प्रति तिष्ठामि भव्ये[4] ॥ स्योना पृथिवि नो[5] भवानृक्षरा निवेशनी[6] । यच्छा नः[7] शर्म सप्रथा इति ' ॥ २ ॥

शालाकर्म व्याख्यास्यामः ' शालां कारयिष्यमाण[8] आपूर्यमाणपक्षे पुण्ये नक्षत्रे ब्राह्मणानन्नेन परिविष्य परिलिख्येहैव[9] ध्रुवां[9] निमिनोमि[9] शालां क्षेमे तिष्ठतु घृतमुक्षमाणा । तां त्वा[10] शाले[10] सर्ववीराः सुवीरा अरिष्टवीरा अनुसंचरेमेति दक्षिणां द्वारस्थूणामुच्छ्रयतीहैव ध्रुवा[11] प्रतितिष्ठ शाले ऽश्ववती गोमती[11] सूनृतावती । ऊर्जस्वती पयस्वती घृतवत्युच्छ्रयस्व[12] महते सौभगायेत्युत्तरामां[13] त्वा कुमारस्तरुण आ वत्सो जगता[14] सह । आ त्वा परिस्रुतः[15] कुम्भ आ दध्नः कल-

---

1) Thus G; N प्रत्यवरोहा न भवन्ति; Bh *pratyavarohayiṣyan bhavati* 2) G Bh °*upadiṣṭhate*; N °पभिनिमन्ते 3) Thus N Bh; G *riṣṭe* 4) G *bhavyo*; N हव्ये 5) G om. 6) G *niveśaśani*; N निवेशिनी 7) G om. the visarga 8) Thus Bh; G *kārīṣyamāṇa*; N कारयिष्यमासा 9) G *parilikhya ihaivāminomi*; N परिलिख्य ध्रुवां निमिममि 10) Thus N; G *cāśāle* 11) G om. 12) G om. *ghṛtavaty*; N त्युच्छ्रयस्व; but see AV. III. 12. 2. 13) Thus N; G °*uttareṇamā* 14) Thus N; G *gajagatā* 15) G N *parisṛtaḥ*; see MG II. 11. 12; AG II. 8. 16; PG III. 4. 4. Āp. MB II. 15. 4.

शीरयन्निति[1] संमिते[2] अभिमृशत्येवमेव स्थूणाराजावुच्छ्रयत्येवमभिमृशत्यृतेन[3] स्थूणावधिरोह वंशोग्रो[4] विराजन्नपसेध[5] शत्रून्। अथास्मभ्यं सर्ववीरां रयिं दा इति पृष्ठवंशमधिरोपयति ' मानस्य[6] पत्नि[6] शरणा[6] स्योना देवेभिर्विमितास्यग्रे । तृणं वसाना[7] सुमना[7] असस्त्वं[8] शं न[9] एधि[9] द्विपदे शं चतुष्पद[10] इति[10] छन्नामभिमृशति[11] ' ॥ ३ ॥

अगारप्रवेशं[12] व्याख्यास्याम ' आपूर्यमाणपक्षे[13] पुण्ये नक्षत्रे ऽन्तरागारे ऽग्निमुपसमाधाय जयाभ्यातानान्राष्ट्रभृत इति हुत्वैता आहुतीर्जुहोति वास्तोष्पत इति द्वे ' वास्तोष्पते प्रतरणो न[9] एधि[9] गयस्फानो[14] गोभिरश्वेभिरिन्दो[15]। अजरासस्ते सख्ये स्याम पितेव पुत्रान्प्रति नो जुषस्व स्वाहा ॥ परं मृत्यो अनुपरेहि पन्थां यस्ते स्व इतरो देवयानात्। वास्तोष्पते शृण्वते ते ब्रवीमि

---

1) G *kalariyanniti*; N कलशीरयमिति 2) Thus N; G *sajyate* 3) Thus Bh; G N °*etena* 4) Thus G; N वंशोर्ध्वो. See HG I. 27. 7; Āp. MB II. 15. 5. 5) Thus N; G °*apasetha* 6) Thus AV III. 12. 5; G *mānasvapatnaśśaraṇārtthe*; N मा न: सपत्न: शरणा; Bh *mānassapattaśśareṇā* 7) Thus N; G *vasanāssuno* 8) G *adhastvaṃ*; N असं; see AV III. 12. 5 9) G *nayedhi* 10) Thus emended. G N *catuṣpade* 11) G *chśantābhi*°; N उक्रमानामभि° 12) G *akāra*° 13) G om. from *māṇapakṣe* unto *āhutīr*° l. 10 14) Thus N; G *gayasthāno* 15) G N °*indro*; see RV VII. 54. 2; HG I. 28. 1 etc.

मा नः प्रजां रीरिषो मोत[1] विरान्स्वाहेति ' भूमिमभिमृशति प्रति क्षत्रे प्रति तिष्ठामि राष्ट्र इति द्वाभ्यामिदं श्रेयो ऽवसानं[2] यदागां स्योने[3] मे द्यावापृथिवी अभूताम् । अनमीवाः प्रदिशः सन्तु मह्यं गोमद्धनवदश्ववदूर्जस्वत्सुवीरवदिति[4] चैतयाहतं वास आच्छाद्य तद्वास्तु परिमापयेदृतं[5] वृणीष्व मावार्य[6] मा नो हिंसीः कदाचन ॥ स्योना पृथिवि भवानृक्षरा निवेशनी[7] । यच्छा नः शर्म सप्रथा इत्युदायुषा स्वायुषेत्युपोत्थायोपसमूह्य ब्राह्मणानन्नेन परिविषयेत् ' ॥ ४ ॥

तत्पूर्वं वास्तुशमनमथान्यच्छरणे कृत उदुम्बरपलाशानि[8] ससुषिराणि[9] यवैः सह गोमयं शाद्वलं[10] रासभं[11] मधु चैवात्र[12] सप्तमं तैरगारं वास्तु च परिप्रोक्षेत्पूर्ण उदधिर्भवति प्रज्वलितो[13] ऽग्निर्भवति[13] ' ब्राह्मणमग्रे प्रवेशयति[14] ' ब्राह्मणमाह प्रविशानीति ' प्रवि-

---

1) Thus N; G om. *mo* 2) Thus N; G *vasanaṃ* 3) Thus N; G *syona* 4) G °*jasva asuvīrāditi*; N °ज्ञस्वत्सुवीरंवदिति 5) Thus Bh; G °*ṛkta*; N °हृतं 6) G *māmabāryya*; माचार्य; Bh *māvā* 7) Thus G; N निवेष्िनी 8) Thus N Bh; G *audumbara*° 9) Thus G Bh; N सशिराणि 10) Thus G B; N --चलं 11) Thus G; N रासतं; Bh *rasābhaṃ* 12) Thus G Bh; N चैव तु 13) Thus G Bh; N प्रज्वलिताग्नि° 14) Thus Bh; G *praveśati*; N om.

शतु भवानायुषा[1] वर्चसा[2] श्रियावृत[3] इति ब्राह्मणानुमतः प्रविशति भूः प्रपद्ये भुवः प्रपद्ये श्रियं प्रपद्ये श्रीर्मा प्रविशत्विति[4] ' ब्राह्मणमनु[5] प्रविश्य जयाभ्यातानान्राष्ट्रभृत इति हुत्वाग्निं देवानां महयत्यग्निर्देवानामधिपतिः पुरीष्यो[6] हव्यवाहनः[7] । तं त्वैमि[8] शरणं देव सपुत्रः[9] सह ज्ञातिभिः स्वाहा ॥ सदासभार्यः सामात्यः सायामग्नये स्वाहेत्यग्निं महयित्वाथ राजानमीडते[10] त्वद्दत्तं वै बलं राज्ये त्वत्पूर्तमिह[11] जीवते । हिरण्यवर्णा हर्यक्ष अर्थं मह्यं साधय स्वाहा ॥ कुबेराय[12] स्वाहा[12] महाराजाय स्वाहा वैश्रवणाय स्वाहेति ' राजानं महयित्वाथेन्द्रं देवानां महयति त्रातारमिन्द्रमिन्द्रं विश्वा अवीवृधन्नितीन्द्रं महयित्वा विश्वान्देवान्महयति विश्वे देवा विश्वे[13] देवा[13] इति द्वाभ्यां[12] ' विश्वान्देवान्महयित्वा ॥ ५ ॥

अथ पञ्चेध्मानभ्याधाय[14] जुहोति मेधां मनसि जुहोमि स्वाहा ॥ मनो मेधायां जुहोमि स्वाहा ॥ श्रद्धां तपसि

---

1) Thus N; G °*āyuṣmān*; N ins. तेजसा 2) N ins. यशसा 3) Thus G; N श्रिया व्रत 4) G *viśatviti*; N प्रविशानि 5) G *brāhmaṇānumataḥ*; N ब्रह्मणानु 6) Thus emended; G *puñjiṣṭho*; N पुरिष्ठो 7) Thus N; G *hajanaḥ* 8) Thus emended; G *tannaumi*; N तं चैमि 9) G *svaputras*; N सूस्वदा 10) Thus N Bh; G *rājadhānīm*° 11) Thus N; G *tvaddattam*° 12) G om. 13) N om. 14) Thus Bh; G *pañcorddhān*°; N पञ्चैध्मान°

जुहोमि स्वाहा ॥ तपः श्रद्धायां जुहोमि स्वाहा ॥ मृत्योर्मुखं विदधामि स्वाहा ॥ ये देवाः पुरःसदो ऽग्निनेत्रा[1] रक्षोहणास्ते नः पान्तु ते नो ऽवन्तु तेभ्यो[2] नमस्तेभ्यः स्वाहा[3] ॥ शान्तमिदमवसानं[4] प्रपद्ये[5] स्वाहा ॥ ये देवा दक्षिणसदो[6] ये देवाः पश्चात्सदो ये देवा उत्तरसदो ये देवा उपरिषदो बृहस्पतिनेत्रा रक्षोहणास्ते[7] नः पान्तु ते नो ऽवन्तु तेभ्यो नमस्तेभ्यः स्वाहा[8] ॥ शान्तमिदमवसानं प्रपद्ये स्वाहा ॥ पूर्णा पश्चादिमं मे वरुण तत्त्वा यामि त्वं नो अग्ने स[8] त्वं[8] नो[8] अग्ने[8] त्वमग्ने अयास्ययाश्चाग्ने ऽस्यनभिशस्तीश्च यदस्य कर्मणो ऽत्यरीरिचं प्रजापत इत्युत्तमां हुत्वा ब्राह्मणानन्नेन परिवेषयेद्यंद्वास्तु गर्हितं यत्र वान्यः[9] परिभवेत्तत्रापि सुखमासीत शमयन्वास्त्वृतावृतावेतद्धौम्यस्य[10] वचनमसितस्य तुरङ्गस्य च मुनेः काव्यस्य दाल्भ्यस्य 'नैतद्विद्वान्पराभवेत्[11]' ॥ ६ ॥

---

1) Thus N Bh; G *gnenetrī* 2) Thus N; G तेजो 3) G N om.; see TS I. 8. 7. 1, 2. 4) Thus N; G *śāntim*° 5) Thus N; G Bh *pratipadye* 6) G ins. *yamanetrā* 7) G om. from *rakṣohaṇas*° unto *uttamāṃ* l. 11 8) N om. 9) Thus N Bh; G *cānnyaḥ* 10) G °*vāstu nastvatāvutātāvetachśaumya*; N शमयन्ना स्मृतावेत°; Bh *vṛtāvṛtau* … *etaddhaumyasya* 11) N °*vidvānna*°; if we insert भवेत् after गर्हितं (l. 12) and cancel च (l. 14), the last passage is metrical (śloka).

श्वग्रहप्रायश्चित्तं । श्वोपसृष्टे[1] तद्यज्ञोपवीतं कृत्वाप आचम्यानाप्रीतेन शरावेणानुस्रोतसमुदकमाहृत्याथ सभायां[2] मध्ये ऽधिदेवनमुद्धत्यावोक्ष्याक्षान्न्युप्याक्षेषु हिरण्यं निधायोपरिष्टात्सभायां व्यूह्य तृणानि तेन कुमारमन्ववहृत्याक्षेषूत्तानं[3] निपात्य[4] दध्ना लवणोदकमिश्रेणाभ्युक्ष्य जपत्यांघ्नन्ति कंसं दक्षिणतः । कुर्कुरः[5] सुकुर्कुरः[5] कुर्कुरो[5] बालबन्धनः[6] । उपरिष्टाद्यदेजाय तृतीयस्यामितो दिवि ॥ औलब[7] इत्तमुपाह्वयथाजीर्च्छ्यामः[8] शबलः । अधोराम उलुम्बलः सारमेयो ह धावति समुद्रमिव[9] चाकशत्[10] ॥ बिभ्रन्निष्कं[10] च रुक्मं च शुनामग्रं[11] सुबीरिणः[12] । सुबीरिण[13] सृज सृजैकव्रात्य[14] शुनक[14] सृज हत् ॥ तत्सत्यं यत्त्वेन्द्रो ऽब्रवीद्वा स्पाशयस्वेति[15] तांस्त्वं[16] स्पाशयित्वागच्छस्तं[17] त्वाब्रवीदविदहा[17] इत्यविदं[17] हीति[18] वरं वृणीष्वेति कुमा-

1) Thus N; Bh *śvā upaspṛṣṭe*; G *śvo bhūte* 2) Thus Bh; N समायां; G *samādhāya* 3) Thus N Bh; G *°kṣeṣūkta* 4) G om. 5) Thus G; N कुक्कुर स कुक्कुरो; Bh *kṛkuras sukṛkura* 6) G *vālabandhanaḥ*; N वात्येवंधना 7) Thus Bh; G *aulasa* 8) G *uttam upāhvayatāthājjīrchśyāmaś*; N -त्तमुपाह्वय वाक्षोभ्यां; see HG II. 7. 2; Āp. MB II. 16. 2 9) Thus N; G *samudra iva* 10) G *cākāśacibhranniṣkan*; N °विभुर्नि° 11) Thus N; G *śvanām°* 12) G om.; N च वोरिपा: 13) G *suvīraṇa*; N सुविरोणा 14) G *°vrātyaścanaka*; N सृजैक चात्म स्युनक 15) G *spāyaśasveti*; N स्मायज्ञोति 16) G *tāṃstvaṃ*; N तांतं 17) G *°avidahāyity°*; N °गछ: । ततं ज्ञातवीर विदक्षांश्च इत्य° 18) G *īti*; N क्षोति

रेमेवाहं वरं वृण इत्यब्रवीः ॥ निगृह्य बाहू प्लवसे[1] ज्यामिव[2] चाक्रशत् ॥ बिभ्रन्निष्कं च रुक्मं च शुनामग्रं सुबीरिणः[3] । सुबीरिण[4] सृज सृजैकव्रात्य शुनक सृज ह्रुत् ॥ तत्सत्यं यत्ते सरमा माता लोहितः पिता । अमी ये[5] के[5] सरस्यका अवधावति तृतीयस्यामितो दिवि ॥ तेकश्च ससरमतण्डुलः कुलश्च विकुलश्चार्जुनश्च लोहितश्च[6] । उत्सृजेमं[6] शुचीमनस्त्वं पिशङ्गलोहितः[7]॥ उला ह नाम वो माता मण्डाकको[8] ह वः पिता । हृदपेहि सीसरम सारमेय नमस्ते अस्तु सीसर ॥ सं तत्वा हन्ति चक्री वो[9] न सीसरीदत । हृदपेहि सीसरम[10] सारमेय[10] नमस्ते अस्तु सीसर ॥ समश्चा[11] वृषणः पदो न सीसरीदत । श्वानमिच्छादन्न पुरुषं[12] हृदिति ' त्रिः प्रातर्मध्यंदिने सायमंगदो हैव[13] भवतीत्याह[13] ' ततः कुर्याद्यदि नागदः[14] स्यात् ' ॥ ७ ॥

शूलगवं व्याख्यास्याम ' आपूर्यमाणपक्षे पुण्ये नक्षत्रे

---

1) G *svavase*; N प्लुक्षसे 2) G *jyām°*; N corr. 3) G *subīraṇaḥ*; N सुव्रोरिणः 4) G *subīraṇa*; N सुव्रोरिण 5) Thus G; N एके 6) G *°taścotvajemaṃ*; N °तश्वोत्सृक्षेमं 7) Thus G; N °रोहितः 8) G *kaṇḍākako*; N मधात्तको 9) Thus N; G *vera* 10) N सोसरस°; G *sisārameya* 11) Thus N; G *samaśca* 12) G *gata*; N परिषिञ्च; see Āp. MB II. 16. 11. 13) Thus N Bh; G *vetyāha* 14) Thus N Bh; G *vānadata*

पयसि स्थालीपाकं श्रपयित्वा प्राचीं वोदीचीं वा दिशमुपनिष्क्रम्य स्थण्डिलं कल्पयित्वाग्निमुपसमाधाय संपरिस्तीर्यापरेणाग्निं द्वे कुटी कृत्वा शूलगवमावाहयत्या त्वा वहन्तु हरयः सुचेतसः[1] श्वेतैरश्वैः सह केतुमद्भिः । वाताजिरैर्मम हव्याय शर्वोमिति ' दक्षिणस्यां शूलगवमुत्तरस्यां मीढुषीं मध्ये जयन्तं ' यथोढमुदकानि प्रदाय त्रीनोदनानुद्धृत्य यथोढमेवोपस्पर्शयत्युपस्पृशतु[2] मीढ्वान्मीढुषे स्वाहोपस्पृशतु मीढुषी मीढुष्यै स्वाहा जयन्तोपस्पृश जयन्ताय स्वाहेति ' शूलगवस्याग्निमभ्युदाहृत्य जुहोति भवाय देवाय स्वाहा शर्वाय देवाय स्वाहेशानाय देवाय स्वाहोग्राय देवाय स्वाहा भीमाय देवाय स्वाहा रुद्राय देवाय स्वाहा पशुपतये देवाय[3] स्वाहा महते देवाय स्वाहेति ' ॥ ८ ॥

पत्न्योदनस्य पत्नीभ्यो जुहोति भवस्य देवस्य पत्न्यै स्वाहा शर्वस्य देवस्य पत्न्यै स्वाहेशानस्य देवस्य पत्न्यै स्वाहोग्रस्य[3] देवस्य[3] पत्न्यै[3] स्वाहा भीमस्य देवस्य पत्न्यै स्वाहा रुद्रस्य देवस्य पत्न्यै स्वाहा पशुपतेर्देवस्य

---

1) G *suketubhi*; N स्वसचेतसः ; see MS II. 9. 1; HG II. 8. 2; Āp. MB II. 18. 10. 2) G °*vopaspṛśannupaspṛśatu*; N °वोपस्पृशाति उपस्पृशाति ; Bh *upasparśayitvā* 3) G om.

पत्न्यै स्वाहा महतो देवस्य पत्न्यै स्वाहेति ' जयन्ताय स्वाहेति मध्यमस्य जुहोति ' सर्वेषामोदनानां सकृत्सकृत्समवदायाभिघार्य जुहोत्यग्नये स्विष्टकृते स्वाहेत्यथोपतिष्ठते स्वस्ति नः पूर्णमुखः परिक्रामत्वित्यथातः पर्णविहारो ' गृहपोपस्पृश गृहपाय स्वाहा गृहप्युपस्पृश गृहप्यै स्वाहा जयन्तोपस्पृश जयन्ताय स्वाहेति षट् पलाशान्यथापराणि घोषिण उपस्पृशत घोषिभ्यः स्वाहा श्वासिन उपस्पृशत श्वासिभ्यः स्वाहा विचिन्वन्त उपस्पृशत विचिन्वद्भ्यः स्वाहा प्रचिन्वन्त उपस्पृशत प्रचिन्वद्भ्यः स्वाहा समश्नन्त उपस्पृशत समश्नद्भ्यः स्वाहेति दशाथापराणि देवसेना उपस्पृशत देवसेनाभ्यः स्वाहेति दशैवाथापराणि या आख्याता देवसेना याश्चानाख्यातास्ता उपस्पृशत ताभ्यः स्वाहेति दशैव ' ॥ १ ॥

अथापराणि द्वारपोपस्पृश द्वारपाय स्वाहा द्वारप्युपस्पृश द्वारप्यै स्वाहेति चत्वार्यथ पर्णपुटं[1] कृत्वा तस्मिन्नुपस्तीर्णाभिघारितमोदनपिण्डं समवदाय[2] परोगोष्ठे[2] वृक्ष आसजति निषङ्गिण उपस्पृशत निषङ्गिभ्यः[3] स्वा-

1) G *paṃkupuṭaṃ*; N वर्णपुगं; Bh *parṇapūgaṃ*

2) Thus N; G *°dāyāpare goṣṭhe*; Bh *aparagoṣṭhe*

3) G *niṣiṃgibhya*; N निषङ्गिणौ

हेत्यथोपतिष्ठते नमो निषङ्गिण[1] इषुधिमत[2] इत्यप्रतीक्षमेत्याद्यान्वासारिभ्यो जुहोत्यन्वासारिण उपस्पृशतान्वासारिभ्यः[3] स्वाहेति द्वे पलाशे । अथोपतिष्ठते[4] नमस्ते रुद्र मन्यव इत्येतैरेकादशभिरनुवाकैः प्रथमोत्तमाभ्यां वाभित एतमग्निं[5] गा[5] स्थापयति[5] यथा धूममाजिघ्रेयुरित्याज्यशेषमोदनशेषमुदकुम्भशेषमित्येकधा समवनीयौदुम्बरशाखया प्रदक्षिणं[2] गास्त्रिः[6] प्रोक्षति शिवं गोभ्यः शिवं गोपतय इत्यृषभस्य पृष्ठे शेषं निनयत्येतं युवानमित्येताभिः पञ्चभिरथातः क्षैत्रपत्यस्य[7] । गवां मार्गेऽनग्नौ[8] क्षेत्रस्य पतिं यजते क्षेत्रस्य पतये स्वाहेति चतुर्षु सप्तसु वा पलाशेषु । तं तथावाहयति[9] यथा शूलगवं । तूष्णीं यजते । पाको देव । उपतिष्ठते क्षेत्रस्य पतिना वयमिति द्वाभ्यामथैनं क्षैत्रपत्यं[10] ये[11] सनाभयो[11] भवन्ति ते प्राश्नन्ति[12] यथा वैषां कुलधर्मो भवति । ॥ १० ॥

अमावास्यायामपराह्णे मासिश्राद्धमपरपक्षस्य[13] वायु-

---

1) Thus N Bh; G *niṣihiṇa* 2) G om. 3) G om. the visarga
4) Thus Bh; G N corr. 5) Thus G Bh; N °ग्निंमास्थापयन्ति
6) G om. *gās* 7) Thus Bh; G N *kṣetra*° 8) G Bh *nāgnau*
9) Thus N Bh; G *tantavānnayati* 10) Thus Bh; G N *kṣetra*°
11) G *esanābhayo*; N सेनाह्यो 12) Thus Bh; G *prāśna*; N प्राघ्नन्ति
13) Thus N Bh; G °*pakṣasu*

त्र्यहःसु' पितृभ्यो ऽन्नं संस्कृत्य प्राचीनावीतं कृत्वाग्निमुपसमाधाय दक्षिणाप्रागग्रैर्दर्भैरग्निं परिस्तीर्य दक्षिणापूर्वमवान्तरदेशमभिमुखः[1] पितॄनावाह्वयत्यायात पितरः सोम्या गम्भीरैः पथिभिः पूर्व्यैः । प्रजामस्मभ्यं ददतो रयिं च दीर्घायुत्वं च शतशारदं च ॥ आयात पितामहाः प्रपितामहाश्चानुगैः सह[2] । असुंगमाः[2] सत्ययुजो ऽवृकासः । आ नो हवं पितरो ऽभ्यागमन्तु । इह गच्छन्तु पितरो हविषे अत्तवा[3] इत्येतामेव दिशमभ्यपः[4] प्रसिञ्चत्यापो देवीः प्रहिणुतेमं यज्ञं पितरो नो जुषन्तां[5] मासीनामूर्जमुत[5] ये भजन्ते ते नो रयिं सर्ववीरां नियच्छन्त्विति' परिषिच्य जुहोति याः प्राचीः संभवन्त्याप उत्तरतश्च याः । अद्भिर्विश्वस्य भुवनस्य धर्त्रीभिरन्तरन्यं पितुर्दधे ऽमुष्मै स्वाहा ॥ अन्तर्दधे पर्वतैरन्तर्मह्या पृथिव्या । दिवा दिग्भिरनन्ताभिरूतिभिरन्तरन्यं[6] पितामहाद्दधे ऽमुष्मै स्वाहा ॥ अन्तर्दध ऋतुभिरहोरात्रैः[7] ससंधिकैः[7] । अर्धमासैश्च मासैश्चान्तरन्यं प्रपितामहाद्दधे ऽमुष्मै स्वाहा ॥ यद्वः

---

1) G *dakṣiṇaṃ°*  2) Thus Pr; G *sahāyuṃgamās*; N सहारङ्गमात्  3) Thus G; N अभव; Pr *attave*  4) G *°āpa*; N °भ्याप:  5) G N Pr *juṣantāmāsīnām°*  6) G om. *ūtibhir*  7) Thus G; N °सुसंधिभि:; Pr *°rātraiśca sandhigaiḥ*

क्रव्यादङ्गमदहल्लोकानयं[1] प्रणयञ्जातवेदाः । तद्वो अहं पुनरावेशयाम्यरिष्टाः सर्वैरङ्गैः संभवत पितरः[2] स्वधा नमः पितृभ्यः[3] स्वाहेति' ॥ ११ ॥

अथान्नस्य जुहोत्यग्नये पितृमते स्वाहा सोमाय पितृमते स्वाहा यमायाङ्गिरस्वते पितृमते स्वाहा स्वधा नमः पितृभ्यः स्वाहाग्नये कव्यवाहनाय स्विष्टकृते स्वधा नमः पितृभ्यः[3] स्वाहेति' परिषिच्य दक्षिणतो दर्भमुष्टिं निधाय तस्मिन्दक्षिणापवर्गांस्त्रीनुदकाञ्जलीनुपनिनयत्यसाववनेनिक्ष्वेति[4] पितरमसाववनेनिक्ष्वेति[5] पितामहमसाववनेनिक्ष्वेति[6] प्रपितामहमंत्रैव[7] नामादिशमंवाचीनपाणिस्तस्मिन्दक्षिणापवर्गांस्त्रीन्पिण्डान्निदधात्येतत्ते ततासौ मधुमदन्नं सरस्वतो यावानग्निश्च पृथिवी च तावत्यस्य मात्रा तावतीं त एतां मात्रां भूतां ददामि यथाग्निरक्षितो ऽनुपदस्त एवं मह्यं पित्रे[8] ऽक्षितो ऽनुपदस्तः[2] स्वधा भवतां त्वं स्वधामक्षितं तैः सहोपजीव यांश्च[9] त्वमत्रान्वसि[9] ये च त्वामनु ॥ एतत्ते[10] पितामहासौ मधुमदन्नं

1) Thus Pr; G °*adaṃgāllokānnayan*; N °दहल्लोकान्नयंन्  2) G Pr om. the visarga  3) G om. the visarga.  4) Thus N; G °*aniṃkṣveti*; Bh °*avaniṃkṣveti*; Pr *avaneniyuṃkṣva*  5) Thus N; G °*anikṣveti*; Pr *avaneniyuṃkṣva*  6) Thus N; G °*avanīṃkṣveti*; Pr *avaneniyuṅkṣva*  7) N om. from प्रपितामहम् unto स्वधामक्षितं l. 15  8) Thus Pr; G *pitrai*  9) Thus G N; Pr *yāṃścātramatvānvasi*  10) N om. from एतत्ते unto अत्र पितरो p. 45 l. 11, inserting इति before अत्र

सरस्वती यावान्वायुश्चान्तरिक्षं च तावत्यस्य मात्रा तावतीं त एतां मात्रां भूतां ददामि यथा वायुरक्षितो ऽनुपदस्त एवं मह्यं पितामहायाक्षितो ऽनुपदस्तः[1] स्वधा भवतां त्वं स्वधामक्षितं तैः सहोपजीव यांश्च त्वमत्रान्वसि ये च त्वामनु ॥ १२ ॥

एतत्ते प्रपितामहासौ मधुमदन्नं सरस्वती यावानादित्यश्च द्यौश्च तावत्यस्य मात्रा तावतीं त एतां मात्रां भूतां ददामि यथादित्यो ऽक्षितो ऽनुपदस्त एवं मह्यं प्रपितामहायाक्षितो ऽनुपदस्तः[1] स्वधा भवतां त्वं स्वधामक्षितं तैः सहोपजीव यांश्च त्वमत्रान्वसि ये च त्वामनु॥ अत्र[2] पितरो[2] यथाभागं मन्दध्वमित्युक्त्वा पराङावर्तत ' ओष्मणो[3] व्यावृत उपास्ते ' व्यावृत्त ऊष्मण्यभिपर्यावर्तते ऽव्यावृत्ते वामीमदन्त पितरः सोम्या[4] इत्यभिपर्यावृत्य[5] नमस्कारैरुपतिष्ठते नमो वः पितरो रसायेति प्रतिपद्याहं तेषां वसिष्ठो भूयासमित्यन्तेनाद्भिः पात्रं प्रक्षाल्य पूरयित्वा[6] प्रसव्यं[6] त्रिः परिषिञ्चति पुत्रान्पौत्रानभितर्पयन्तीरापो मधुमतीरिमाः। स्वधां पितृभ्यो अमृतं दुहाना

1) G Pr om. the visarga  2) Thus N Pr; G *tato*  3) Thus N; G Pr *ūṣmaṇo*  4) Thus G; Bh *saumyā*; Pr *saumyāsaḥ*  5) Thus Bh Pr; G *iti paryābhṛtyā*; N इत्यभिमन्त्र्यावृत्य  6) Thus N Bh; G °*tvāpasavyaṃ*; Pr *aprasavyaṃ*

आपो देवीरुभयांस्तर्पयन्तु ॥ ऊर्जं वहन्तीः[1] क्षीरमुदकं घृतं पयः कीलालं परिस्रुतं नदीरिमा उदन्वतीर्वेतस्विनीः[2] सुतीर्थ्या[3] अमुष्मिन्ल्लोक उप वः क्षरन्तु । ऊर्जस्वतीः पयस्वतीर्मधुना घृतेन स्वधा स्थ तर्पयत मे पितॄनित्यंप्रतीक्षमेत्य ॥ १३ ॥

अथान्नमभिमृशति पृथिवी ते पात्रं द्यौरपिधानं[4] ब्रह्मणास्त्वा मुखे जुहोमि ब्राह्मणानां त्वा प्राणापानयोर्जुहोम्यक्षितमसि मैषां क्षेष्ठा अमुत्रामुष्मिन्ल्लोके पृथिवी[5] समा[5] तस्याग्निरुपद्रष्टर्चस्ते[5][6] महिमा ॥ पृथिवी ते पात्रं[7] द्यौरपिधानं ब्रह्मणास्त्वा मुखे जुहोमि ब्राह्मणानां त्वा प्राणापानयोर्जुहोम्यक्षितमसि मैषां क्षेष्ठा अमुत्रामुष्मिन्ल्लोके अन्तरिक्षं समं तस्य वायुरुपद्रष्टा सामानि ते महिमा ॥ पृथिवी ते पात्रं द्यौरपिधानं ब्रह्मणास्त्वा मुखे जुहोमि ब्राह्मणानां त्वा प्राणापानयोर्जुहोम्यक्षितमसि मैषां क्षेष्ठा अमुत्रामुष्मिन्ल्लोके द्यौः[8] समा तस्यादित्य उपद्रष्टा यजूंषि ते महिमेति ' ब्राह्मणानन्नेन परिविष्य

---

1) G N Bh Pr om. the visarga 2) G °*vedasanīs*; N उदस्वतीर्वेतस्विनी; Pr °*vedasunīs* 3) Thus N; G *sutīrtvā*; Pr *sutīrtthā* 4) Thus N; G °*abhidhānaṃ* 5) Thus G N; see, however, Baudh. Dh II 8. 14. 12; comp. also Caland, Altind. Ahnencult p. 99 6) Thus N; Pr °*upadraṣṭā* | *ṛcas*°; G °*upadṛṣṭvā ṛcas*° 7) From this point unto ब्राह्मणान° l. 16 G N abbreviate 8) G *dyau* +; N द्यौ समा; Pr *dyaus samā*

प्रदिष्टमुदपात्रं चादाय[1] दक्षिणपूर्वमवान्तरदेशं गत्वा प्रदिष्टमुदपात्रेणोपप्रवर्तयति[2] परायात पितरः सोम्या गम्भीरैः पथिभिः[3] पूर्व्यैः । अथ मासि पुनरायात नो गृहान्हविरत्तुं सुप्रजसः सुवीरा इति ' सर्वतः समवदाय शेषस्य प्राश्नातीदमन्नं पूर्यतां[4] चापूर्यतां[4] च[4] तन्नः सह देवैरमृतमस्तु प्राणेषु त्वामृतं जुहोमि स्वाहेति ' ॥ १४ ॥

अष्टकां व्याख्यास्याम ' उपरिष्टान्माघ्याः प्राक्फाल्गुन्या[5] यो बहुलस्तस्याष्टमी[6] ज्येष्ठया संपद्यते ' तामेकाष्टकेत्याचक्षते ' तस्यां संभारानुपकल्पयते[7] ' गां प्रशस्याष्टकापूपं चतुःशरावं तूष्णीं निर्वपति ' षट्कपालो भवत्येककपालो वा ' तस्य दार्विहोमिकः[8] संस्कारस्तमौपासने[9] श्रपयित्वौपासन एव जुहोत्युलूखला ग्रावाणो घोषमक्रत हविः कृण्वन्तः परिवत्सरीणाम्[10] । एकाष्टके सुप्रजा वीरवन्तो वयं स्यामः पतयो रयीणां स्वधा नमः पितृभ्यः स्वाहा ॥ अयं चतुःशरावो घृतवानपूपः[11] पयस्वानग्ने[11]

---

1) Thus N Bh; G *cāvadāya* 2) Thus Bh; G corr.; N प्रतिष्ठितमुदपात्रेणापः प्र° 3) G om. 4) G *pūritāñcāpūryyatāñca*; N पूर्यतां च; Pr *āpūryyatāñcāpūryyatāñca* 5) Thus Bh; G °*phālanyā*; N om. 6) Thus N Bh; G *balastasyāmīṣṭamī* 7) Thus G Bh; N °पकल्पते 8) G corr.; N दार्वीहोमिकः; Bh *dārvikahomika* 9) G °*tām*° 10) N परिवत्सरीणां; G *parīṇam* 11) N °पूपवान्पयस्वा°; G *ghṛtavāna.... yasvām agne*

रयिमान्पुष्टिमांश्च । प्रतिगृह्णन्तु पितरः संविदानाः[1] स्विष्टः सुकृतो ऽयं ममास्तु स्वधा नमः पितृभ्यः स्वाहा ॥ वहापूपं जातवेदः पितृभ्यो यत्रैनान्वेत्थ[2] निहितान्पराके। अपूपकुल्या[3] उप तान्क्षरन्तु सत्या एषामाशिषः[4] सन्तु[4] कामैः[4] स्वधा[5] नमः[5] पितृभ्यः स्वाहेति । पुरस्तात्स्विष्टकृत एता आकृतीर्जुहोति पूर्णा पश्चात्त्वमग्ने अयासि प्रजापत इति तिस्रस्ततः सौविष्टकृतं जुहोत्यग्नये कव्यवाहनाय स्विष्टकृते स्वधा नमः पितृभ्यः स्वाहेति । ॥ १५ ॥

श्वो भूते पितृभ्यो गामालभते ऽग्निमुपसमाधाय यथा पुरस्तादाज्येन प्रायश्चित्तं हुत्वैकेन[6] बर्हिषैकशूलया च वपाश्रपण्योपाकरोति । पितृभ्यस्त्वा जुष्टामुपाकरोमीतीमां[7] पितृभ्यो गामुपाकरोत्यूर्जस्वतीं पयस्वतीं तां मे जुषन्तां[8] पितरः[8] समेताः । मेदस्वती घृतवती स्वधावती सा मे पितृन्सांपरायै[9] धिनोत्वित्युपाकरणीयां[10] हुत्वा पितृभ्यस्त्वा जुष्टां प्रोक्षामीति प्रोक्षितां पर्यग्निकृतां प्रत्यक्शिरसं दक्षिणापदीं संज्ञपयन्ति । संज्ञप्ताया[11] अद्भिः[11] प्राणाना-

---

1) G N om. the visarga 2) Thus G; N यत्रैता° 3) Thus N; G *apūpaḥ kulyā* 4) Thus N; G *eṣāmaśumaiḥ* 5) G om. 6) Thus N Bh; G *hutvaika* 7) Thus G; N °मीति गां 8) G *juṣī .... ras*; N रयान्तां° 9) Thus G N; see HG II. 15. 2 10) G *dhinostvi°*; N चिनोस्त्वि°. G N *°upākaraṇīyam*; Bh *upakaraṇīyāmāhutim* 11) Thus Bh; G *saṃjñapayitārotbhiḥ*; N संज्ञप्राया अद्भिः

प्याय्य [1] तूष्णीमेव [2] वपामुद्धृत्य हृदयमुद्धरति [3] प्रज्ञाति च [4] मतस्ने 'औदुम्बर्यौ वपाश्रपण्यौ वपां श्रपयित्वौदुम्बरेषु शूलेषु [5] पृथगितराणि [6] श्रपयित्वौदुम्बर्या दर्व्योपस्तीर्णाभिघारितां वपां जुहोति वह वपां जातवेदः पितृभ्यो यत्रैनान्वेत्थ निहितान्पराके । मेदसः कुल्या उप तान्स्रवन्तु सत्या एषामाशिषः सन्तु कामैः स्वधा [7] नमः [7] पितृभ्यः [7] स्वाहेति ' ॥ १६ ॥

उपस्थिते [8] ऽन्न [8] ओदनस्य [8] मांसानामिति समवदाय सर्पिर्मिश्रस्य [9] जुहोत्येकाष्टकां पश्यत दोहमानामन्नं मांसवहृतवत्स्वधावत् । तद्ब्राह्मणैरतिपूतमनन्तमक्षय्यं [10] मे [11] अस्तु स्वधा नमः पितृभ्यः [12] स्वाहा ॥ एकाष्टका तपसा तप्यमाना संवत्सरस्य पत्नी दुदुहे [13] प्रपीना । तां दोहमुपजीवाथ पितरः सहस्रधा मुच्यमानां [14] पुरस्तात्स्वधा नमः पितृभ्यः स्वाहा ॥ वहान्नं जातवेदः पितृभ्यो यत्रैनान्वेत्थ [15] निहितान्पराके । अन्नस्य कुल्या

---

1) Thus N; Bh °*āpyāya*; G om. *pyāyya* 2) G om. *tūṣṇī*; N तुष्णीं 3) Thus Bh; N °डरत; G om. 4) Thus Bh; G N om. 5) Thus G Bh; N खलेषु 6) Thus G Bh; N यद्यमि° 7) Thus N; G *pitṛbhya svadhā nama* 8) Thus N Bh; G *upasthitaudanasya* 9) Thus N Bh; G *sammiśrān* 10) N °रभिपूतः पुंनतमत्तय; G °*atipratamantamakṣayyam* 11) G om. 12) G om. the visarga 13) G *daduhe*; N दुहे 14) Thus G; N दुह्यमानं 15) Thus G; N यत्रैतान्वे°

उप तान्हरन्तु सत्या एषामाशिषः सन्तु कामैः स्वधा[1] नमः[1] पितृभ्यः[1] स्वाहेति । पुरस्तात्स्विष्टकृत एतानुपहोमान्जुहोतीयमेव[2] सा या प्रथमा व्यौच्छदेकाष्टका तपसा तप्यमाना या प्रथमा व्यौच्छत्संवत्सरस्य प्रतिमां प्रजापत इति पञ्च । ततः सौविष्टकृतं जुहोत्यग्नये कव्यवाहनाय स्विष्टकृते स्वधा नमः पितृभ्यः स्वाहेति । श्वो भूते पितृभ्यो मांसशेषेण मासिश्राद्धस्यावृता श्राद्धं[3] करोति । ॥ १७ ॥

वेदमधीत्य स्नास्यन्नुपकल्पयते पालाशीं[4] समिधमुदपात्रं चैरकां चोपबर्हणं च स्नानीयपिण्डं च सार्वसुरभिपिष्टं चन्दनं च सूत्रं सोपधानं मणिं सपाशं बादरं मणिमुत्तरासङ्गं च सान्तरमहते च प्रवर्तौ[5] च स्रजं चाञ्जनं चादर्शोपानहौ[6] दण्डं च छत्रं चाथ नक्षत्राणि तिष्य[7] उत्तरे फल्गुनी हस्तश्चित्रा[8] स्वाति विशाखे इत्येतेषामेकस्मिन्पुरोदयादादित्यस्य व्रतं प्रपद्यत । एतदहःस्नातानां[9] ह वा एष एतत्तेजसा[10] तपति । तस्मा-

---

1) Thus N; G *pitṛbhya svadhā nama*; see p. 49 note 7 2) G *etāmupahomāṃ ju°*; N उपहोमात्तु° 3) Thus N Bh; G *māsiśrāddhaṃ* 4) Thus N Bh; G *pālāśaṃ* 5) Thus N; G *pravṛttau* 6) Thus G N 7) G *taṣva*; N तिष्य; see HG I. 9. 3 8) G N *hasta citrā* 9) MSS om. the visarga 10) N om. एतत्

देनमेतदहर्नाभितपेदुत्तरलोम्ना चर्मणा द्वारमपिधाय पूर्वार्धे व्रजस्याग्निमुपसमाधाय मध्यंदिने पालाशीं समिधमादधातीमं स्तोममर्हते जातवेदसे रथमिव संमहेमा मनीषया[1] । भद्रा हि नः प्रमतिरस्य संसद्यग्ने सख्ये मा रिषामा वयं तव स्वाहेति ' तत एतान्संभारान्सकृदेव सर्वानाहृत्य तानुत्तरतो ऽग्नेर्निधायापरेणाग्निमुत्तरतः परिषेचनमेरकामास्तीर्य तस्यामुदक्शिरा निपद्यते ' ॥ १८ ॥

दक्षिणतो नापित उपविशति । तस्य क्षुरमभिमन्त्रयते शिवो नामासि स्वधितिस्ते पिता । नमस्ते अस्तु मा मा हिंसीरित्यद्भिरुन्द्यमानमभिमन्त्रयते शिवा मे भवथ संस्पृश इति '[2] क्षुरमभिनिधीयमानमभिमन्त्रयते यदृषीणां त्र्यायुषं जमदग्नेः कश्यपस्य त्र्यायुषम् । यद्देवानां त्र्यायुषं तन्मे अस्तु त्र्यायुषमिति ' वपन्तं यत्क्षुरेण मर्चयता सुपेशसा[3] वप्त्रा[4] वपसि वर्चसा मुखं मा न[5] आयुः प्रमोषीरिति ' श्मश्रूणि वापयित्वोपपक्षौ निवापयते ऽथ केशान्यथोपपादमङ्गान्येवमेवात[6] ऊर्ध्वं वापयते ' पश्चार्धे व्रजस्योपविश्य[7] मेखलां विस्रस्य परिकर्मणे प्रयच्छतीमां हृत्वा

---

1) Thus N; G *manīṣā*  2) N ins. अथ  3) Thus N; G *sampaśasā*

4) Thus G; N वप्रा; see HG I. 9. 16; AV VIII. 2. 17  5) G *nu*; N त

6) G N Bh °*yathopapātam*°  7) Thus N Bh; G *praśasya*

स्तम्ब उपगूह्नेति । तां स हृत्वा स्तम्ब उपगूह्नतीदमहममुष्यामुष्यायणस्य द्विषन्तं भ्रातृव्यमुपगूह्नाम्युत्तरोऽसौ द्विषद्भ्य इति । तत आप उपशेरत उष्णाश्च शीताश्च । शीतास्पूष्णा आनयति दैवमानुषस्य व्यावृत्या इति विज्ञायते । संसृष्टाभिरद्भिरभिषिञ्चत्यापो हि ष्ठा मयोभुव इति तिसृभिर्हिरण्यवर्णाः शुचयः पावका इति चतसृभिः पवमानः सुवर्जन इत्येतेनानुवाकेन । स्नानीयेन प्रताप्य[1] ॥ १९ ॥

दन्तान्प्रक्षालयते ऽन्नाद्याय व्यूहध्वं सोमो राजेदमागमत्[2] । स मा प्रविशत्वन्नाद्येन भगेन च दीर्घायुरहमन्नादो भूयासमिति । सार्वसुरभिणा प्रलेप्स्यमानः[3] प्रोक्षति नमः शाकजञ्जभाभ्यां[4] नमस्ताभ्यो देवताभ्यो या[5] अभिग्राहिणीरित्यथानुलिम्पेद्यद्वर्चो[5] अप्सरासु च गन्धर्वेषु च यद्यशः । दिव्यो यो मानुषो गन्धश्च[6] स[7] माविशतादिहेति । समुन्नीय चन्दनेनानुलेप्स्यमान एवं प्रोक्षत्येवमनुलिम्पेदथाहतमन्तरं[8] परिधत्त आयुरसीति । जरामशीयेत्युत्तरं । यज्ञोपवीतं कृत्वाप आचम्य जयाभ्यातानान्राष्ट्रभृत

1) Thus G Bh; N प्रतीप्य 2) Thus N; G *rājetvam°* 3) Thus Bh; G *pralepsamānaḥ*; N corr. 4) Thus G; N शाकजंतभ्याभ्यां; Bh *śākajañjapābhyām* 5) G om. *yā*; N यभिग्रा° 6) Read गन्ध: 7) Thus N; G *sā* 8) Thus N; G *°anulimpetāthātam°*

इति हुत्वैता[1] आहुतीर्जुहोति[1] दीक्षा तपो मनसो[2] मातरिश्वा बृहस्पतिर्वाचो अस्याः स योनिः । वेदांसि[3] विद्या मयि सन्तु चारवो[4] ऽग्निषोमा यशो अस्मासु धत्तम् ॥ अग्निर्येन विराजति सोमो येन विराजति सूर्यो येन विराजति विराड्येन[5] विराजति तेनाहं विश्वतः परिविराड्यासमिहैकवृत्स्वाहेति[6]' ॥ २० ॥

अपरेणाग्निं प्राङ्मुख उपविश्य[7] सोपधानं मणिं प्रवयति 'सपाशं बादरं मणिमुदपात्रे ऽवधाय प्रदक्षिणं पर्याप्लावयतीयमोषधे[8] त्रायमाणा सहमाना सहस्वती सा मा हिरण्यवर्चसं ब्रह्मवर्चसिनं मा करोत्वित्युद्धृत्याक्ष्णयैव[9] पर्याहृत्य प्रतिमुञ्चते[10] ऽपाशो ऽसीत्युरसि स्थापयत्युरो मे मा संशारीः शिवो मोपशेष्व मह्यं दीर्घायुत्वाय शतशारदायेति ' हस्तेन बादरं मणिमूर्गसीत्यर्को मणिर्ब्राह्मणस्य पुलको वैश्यस्य राज्ञो गर्दभसुग्रीवो ' ऽर्को मणिर्ब्राह्मणस्य वैश्यस्य पुलको मणिः । राज्ञो गर्दभसुग्रीवो

---

1) G *hutvaitāhutīr°* 2) N ins. इति 3) Thus N; G *vetadasa* 4) G *carapo*; N चार नो; see Āp. Ś. VI. 23. 1 5) Thus N; G *viramyena* 6) G *parivirāḍyāsamihaitavṛksvāhā*; N परिविरा स्मासुमिहैकतक्°; see Āp. Ś. VI. 23. 1 7) G ins. *sūtram* 8) G *paryyāpūyati yamoṣadhe*; N पर्यापावयति यमोषधे; Bh *paryyāplāvayati .... yamoṣadhe*; see HG I. 10. 6 9) G *karoti uktadakṣiṇayaiva*; N °त्युधृतसूत्रेणाक्षणार्यैव; Bh *uddhṛtyākṣṇiyaiva* 10) Thus N Bh; G *pramuñcate*

यस्य कस्य कपित्थक इति मणिधारणे गाथा[1] भवति' निधायाहतमन्तरं परिधत्त आयुषे त्वेति' जरामशीयेत्युत्तरमंहतस्य[2] दशायां[2] प्रवर्तौ[3] प्रबध्य[4] दर्व्यामाधायाज्यस्योपघातं जुहोत्यायुष्यं वर्चस्यं सुवीर्यं रायस्पोषमौद्भिद्यमिदं हिरण्यमायुषे वर्चसे जैत्रियायाविशतान्मां[5] स्वाहा ॥ उच्चैर्वाजि पृतनाजित्सत्रसाहं[6] धनंजयम् । सर्वाः समृद्धीर्ऋद्धयो[7] हिरण्ये ऽस्मिन्समाहिताः[8] स्वाहा ॥ शुनमहं[9] हिरण्यस्य पितुरिव नामाग्रभैषम्[10] । तं मा हिरण्यवर्चसं पुरुषु प्रियं कुरु स्वाहा ॥ प्रियं मा देवेषु कुरु प्रियं मा ब्राह्मणे[11] कुरु । प्रियं विश्वेषु शूद्रेषु[12] प्रियं राजसु मा कुरु स्वाहा ॥ संराजं च स्वराजं चाभिष्टीर्या च नो गृहे । लक्ष्मी राष्ट्रस्य या मुखे तया मा संसृजामसि स्वाहेति' ॥ २१ ॥

उद्धृत्य प्रक्षाल्य दक्षिणमेवाग्रे प्रतिमुञ्चत आयुष्यं वर्चस्यमित्येतदेव[13] मणिकुण्डलबन्धने विद्यादथ स्रजं

1) G Bh *gādhā*; N --धी  2) G °*ahatasyāśāyā*; N °न्तरं हतं सा दशायां; Bh *uttarīyadaśāyām̥*  3) Thus N; G Bh *pravṛttau*  4) G Bh *prabuddhya*; N corr.  5) G *jaitriyāyāmiśatām̥*; N जैत्रायाविशतां मां  6) G *pṛtanājistrāsāhan*; N पृतनासाहं सभासाहं; see HG I. 10. 6; Āp. MB II. 8. 2; RVKh X. 128. 3  7) G N *samṛddhī ṛddhayo*  8) G om. the visarga; N समा भृता:  9) G *śūnam*°  10) Thus G; N °ग्रहैषम्  11) Thus N; G *brahmaṇā*  12) Thus N; G *rudreṣu*; see HG I. 10. 6; Āp. MB II. 8. 4  13) Thus N Bh; G °*etayaiva*

प्रतिमुञ्चते शुभिके शिर आरोह शोभयन्ती मुखं मम । मुखं हि मम शोभय भूयांसं च भगं कुरु ॥ यामाहरज्जमदग्निः श्रद्धायै कामायान्यै[1] । इमां तां[2] प्रतिमुञ्चे ऽहं भगेन सह वर्चसेत्यथाङ्क्ते[3] यदाञ्जनं त्रैककुदं जातं हिमवत उपरि[4] मयि[4] पर्वतवर्चसमित्यादर्शमवेक्षते यन्मे वर्चः परापतितमात्मानं परिपश्यतः । इदं तत्पुनराददे भगेन सह वर्चसेति ' वाग्यत आस्त[5] आ[5] नक्षत्राणामुदयादुदितेषु[6] नक्षत्रेषूपानहावुपमुञ्चते[7] द्यौरसीति दक्षिणां[8] पृथिव्यसीत्युत्तरामुपमुच्याभिमन्त्रयते[9] प्रतिष्ठे स्थो देवते[10] मा मा संताप्तमिति ' दण्डमादत्ते लोके[11] वेदायास्मि[12] द्विषतो वधाय सपत्नाञ्छ्वापदान्सरीसृपान्हस्तिनश्चेति[13] ' छत्रमादत्ते प्रजापतेः शरणमसि ब्रह्मणः छदिरित्युपनिष्क्रम्य दिशो ऽनुवीक्षते देवीः[14] षडुर्वीरुरु[15] नः कृणोतेति ' चन्द्रमसमुदीक्षते मा रधाम द्विषते सोम राजन्निति ' यत्रास्य रातिर्भवति तेन संभाष्य यथार्थमितीत्येकमथैतद-

---

1) Thus N; G *kāmādhīnyai* 2) Thus N; G *tāhaṃ* 3) G *°athāṅtte*; N °थाङ्क्ते 4) Thus N; G *uparayi* 5) Thus N; G *āstā* 6) Thus N; G *°upadayād°* 7) After नक्षत्रेषु N ins. उपनिष्क्रम्य 8) Thus Bh; G N *dakṣiṇaṃ* 9) G N Bh *°abhimucyā°* 10) G ins. *mā mā dābhyaṃ* 11) Thus G Bh; N om. 12) Thus G; N वेधासम 13) G *sapatnāñchāpa°*; N सपत्नाच्छाप° 14) N देवी; G Bh *daivīṣ* 15) Thus N; G *ṣaḍurvī āvaru*

परं 'तूष्णीमेव तीर्थे स्नात्वोदेत्य तूष्णीं पालाशीं समिधमादधाति[1] 'संवत्सरं न मैथुनं चरति द्वादशरात्रं त्रिरात्रं वा सर्वा[2] स्थितयः[2] ' ॥ २२ ॥

अथार्घ्यं[3] 'जिहीर्षन्नर्घ्यं[4] वेदयते जिहीर्षामिति ' कुरुतेत्याह 'कंसे दध्यानीय मध्वानयति 'ह्रसीयस्यानीय वर्षीयसापिदधाति[5] 'पूर्वः कूर्चेन प्रतिपद्यते 'ऽन्वङ्पाद्येनान्वङ्ङर्घ्येणान्वङ्ङाचमनीयेनान्वङ्मधुपर्केणानुसंव्रजन्त्यथास्मा आसनमिति वेदयते 'तत्प्रतिमन्त्रयते[6] राष्ट्रभृदस्याचार्यासन्दी मा त्वद्योषमिति[7] राजा ब्राह्मणो वा 'राष्ट्रभृदस्यधिपत्यासन्दी मा त्वद्योषमिति ग्रामणीः सेनानीर्वाथास्मै पाद्यमिति वेदयते 'तत्प्रतिमन्त्रयत आपः पादावनेजनीर्द्विषन्तं नाशयन्तु मे । अस्मिन्कुले ब्रह्मवर्चस्यसानि मयि महो मयि यशो मयीन्द्रियं वीर्यम् । आ मा गन्यशसा वर्चसा संसृज पयसा तेजसा च तं मा प्रियं प्रजानां कुर्वधिपतिं पशूनामिति 'सव्यं पादं प्रतिगृह्य दक्षिणं प्रतिगृह्णीयाद्दक्षिणं राजा ग्रामणीः सेननीर्वा ' ॥ २३ ॥

---

1) N ins. इत्यपरं  2) Thus G Bh; N सर्वस्मिन्नगरं  3) Thus Bh; G *athān*; N अथार्घं  4) G ins. *iti*; N द्वितीयनर्घ्यं  5) Thus N Bh; G *varṣīyasyā°*  6) From here unto आप: l. 11 N om.  7) G *tvavoṣam°*

अथास्मा अर्घ्यमिति[1] वेदयते ' तदेतेनैव प्रतिमन्त्र्य[2] विराजो दोहो[3] ऽसि[3] विराजो दोहमशीय मयि दोहः पद्यायै विराज इति प्रतिगृह्य निनयति समुद्रं वः प्रहिणोमि स्वां योनिमपिगच्छत । अच्छिद्रः प्रजया भूयासं मा परासेचि मत्पय इत्यथास्मा आचमनीयमिति वेदयत ' आचामत्यमृतोपस्तरणमसीत्याचान्तोदकायाथास्मै मधुपर्क इति वेदयते ' तत्प्रतिमन्त्रयते[4] यन्मधुनो मधव्यं परममन्नाद्यं रूपं तेनाहं मधुनो मधव्येन परमेणान्नाद्येन रूपेण परमो ऽन्नादो मधव्यो भूयासमिति ' प्रतिगृह्य प्राश्नाति त्र्यै विद्यायै यशो ऽसि यशसो यशो ऽसि ब्रह्मणो दीप्तिरसि तं मा प्रियं प्रजानां कुर्वधिपतिं[5] पशूनामिति ' भूर्भुवः सुवरिति त्रिराचम्याथ रातये प्रयच्छति स्वयं वा सर्वं प्राश्नात्यथास्मा आचमनीयमिति वेदयत ' आचामत्यमृतापिधानमसीत्याचान्तोदकायाथास्मै गौरिति वेदयते ' तां प्रतिमन्त्रयते गौरस्यपहतपाप्माप पाप्मानं जहि पाप्मानं मम चामुष्य च जहि द्विषन्तं हनीया[6] मम द्विषं कुरुतेति ' ॥ २४ ॥

---

1) Thus G Bh; N अर्घ° 2) N ins. प्रतिगृह्णाति 3) Thus N Bh; G *dohāsi* 4) G om. 5) Thus N; G *kurvanti paśuṃ* 6) G *hatithā*; N जह्यो

अथास्मा अन्नं संस्कृत्य भूतमिति वेदयते ' तत आह ब्राह्मणांश्चतुरो नानागोत्रान्भोजयतेति ' तेषु भुक्तवत्स्वन्नमाहरन्ति ' तदेतेनैव प्रतिमन्त्र्य प्रतिगृह्य[1] प्रत्यवरुह्य[2] प्राश्नाति यथा[3] मधुपर्कं ' प्रत्यवरुह्यैवात ऊर्ध्वमन्नानि प्राश्नीयादित्येकमथैतदपरमर्घ्येष्वेवैष नियमः[4] स्याद्यथाकामीतरेष्वथ यदि गामुत्सृजेत्तामभिमन्त्रयते गौर्धेनुभव्या[5] माता रुद्राणां दुहिता वसूनां स्वसादित्यानाममृतस्य नाभिः । प्र णु वोचं चिकितुषे जनाय मा गामदितिं वधिष्ट ॥ पिबतूदकं तृणान्यत्तु ॥ ओमुत्सृजतेत्यथ सोमप्रवाकाय ' यत्रास्मै सोमं प्राह तद्यज्ञोपवीतं कृत्वाप आचम्य प्राङ्वोदङ्वा तिष्ठञ्जपत्यासीनो वा भूर्भुवः सुवरायुर्मे प्रावोचो वर्चो मे प्रावोचो यशो मे प्रावोचः श्रियं मे प्रावोच आयुष्मानहं वर्चस्वी यशस्वी श्रीमानपचितिमान्भूयासं[6] भूर्भुवः सुवः सर्वं भूयासमित्युक्त्वा प्रति वाचष्टे प्रति वा जानीत ' एतेनैव भूतप्रवाकायों तन्मा जायीत्यन्तेन[7] ' ॥ २५ ॥

अथास्मा अन्नं सनिमित्वाभिमन्त्रयते[8] ऽन्नमिव ते[9] दृशे[9].

---

1) Thus N Bh; G *pratihṛsva* 2) Thus Bh; G *pratyaruhya*; N प्रत्यचर्ह्य 3) Thus N Bh; G *yadā* 4) G Bh om. the visarga; N corr. 5) Thus G Bh; N °धेनुर्भव्या 6) G *śriyamān°* 7) G *kṣayī°*; N corr. 8) Thus N; G *sannamitvā°*; Bh *sannamayitvā°* 9) G *tandṛśe*; N तेजसे

भूयासं वित्तमिव ते[1] दृशे[1] भूयासं श्रीरस्यर्वाच्याविशास्मान्संस्रवन्तु[2] दिशो मह्वीः समागच्छन्तु सूनृताः । सर्वे कामा अभियन्तु मा प्रिया अभिरक्षन्तु मा प्रियाः ॥ यशो ऽसि यशो ऽहं त्वयि भूयासमसावित्यभिमन्त्र्यार्थं[3] ब्रुवते' व्यवजिहीर्षमाणः पण्यस्यावदाय[4] जुहोति यदहं धनेन प्रपणं[5] चरामि धनेन देवा धनमिच्छमानः[6] । तस्मिन्सोमो रुचमादधात्वग्निरीशान इन्द्रो बृहस्पतिश्च स्वाहेत्यथ संवादजयनं[7] 'संवादमेष्यन्नात्तछत्रः सव्येन हस्तेन छत्रं[8] समावृत्य[9] दक्षिणेन फलीकरणमुष्टिं जुहोत्यवजिह्वक निजिह्वकाव त्वा हविषा यजे । तत्सत्यं यदहं वदाम्यधरो[10] मदसौ[11] वदात्स्वाहेति 'येन संवदते तमभिमन्त्रयत[12] आ ते वाचमास्यां[13] दद[13] आ मनस्यां हृदयादधि[14] । अङ्गादङ्गात्ते वाचमाददे यत्र यत्र ते वाङ् निहिता तां त आददे । तत्सत्यं यदहं वदाम्यधरो मत्पद्यस्वासाविति[15]' ॥ २६ ॥

---

1) Thus G; N तेजसे  2) Thus emended; G *śrīraservācyāvidiśāsmāt°*; N श्रीरस्येवाच्याविशासमान°  3) G om. *asāv*  4) Thus N Bh; G *puṇyasyā°*  5) G N *pramṛṇaṃ*; see Āp. MB II. 22. 4  6) G *°ichśamāḥ*; N °छमानाः  7) Thus N; G *saṃvādajayinas*; Bh *saṃvādajayaṃ*  8) Thus Bh; G *citraṃ*; N क्षुत्रं  9) Thus G Bh; N समाहूत्य  10) Thus N Bh; G *°atharo*  11) N om. मद; G *°asā*  12) Thus N Bh; G *tad°*  13) Thus Mss.; read probably वाचमास्याद् दद  14) Thus G; N हृदयदर्पितां  15) Thus N; G *°padyasvāhā*

यद्यस्मै सुभृत्याः[1] प्रव्रजेयुरग्निमुपसमाधायेण्वानि[2] जुहुयादनु यो[3] ज्वदनुह्वयो निवृत्तो वो न्यवीवृतत्[4]। ऐन्द्रः परिक्रोशो वः परिक्रोशतु सर्वतः ॥ यदि मामतिमन्यध्वमदेवा[5] देववत्तरम्। इन्द्रः पाशेन सित्वा[6] वो[7] मह्यमित्पुनरानयादिति[7] वदेद्वा' खादिरं शङ्कुं निहत्य नीललोहिताभ्यां सूत्राभ्यामपसव्यैस्त्रिः परिवेष्टयेदावर्तन वर्तयेत्यंपि वै यदि दूरगा भवन्तीह हैव वर्तन्त' यं कामयेत[8] नायं मत्पद्येतेति[9] दक्षिणे पाणावभिपद्येत यस्मिन्भूतं च भव्यं च विश्वे देवाः समाहिताः। तेन गृह्णामि त्वामहं मह्यं गृह्णामि त्वामहं ब्रह्मणा गृह्णामीति' न हैवास्मात्पद्यते[10]' यं कामयेत नायं[11] मच्छिद्येतेत्यमावास्यां[11] रात्रिं सुप्तं[12] जीवविषाणे स्वं मूत्रमानीयापसव्यैस्त्रिः परिषिञ्चन्परीयात्परि त्वा गिरेरमिहं[13] परि भ्रातुः परि ष्वसुः। परि सर्वेभ्यो ज्ञातिभ्यः

---

1) Thus N Bh; G *suhṛtyāḥ* 2) Bh °*dhāyayeṇvāni*; G °*dhāya yaṇvāgnin*; N °धायेत्वानि 3) Thus G N Bh; read वो 4) G *nyamīmṛjat*; N corr.; see Āp. M B II. 22. 9 5) G °*manyaddhvandevā*; N °मन्यदेवा 6) G *siktvā*; N शिक्त्वा; see PG III. 7. 3; Āp. MB II. 22. 10; HG I. 14. 4 7) G *vo vahyamiti punarāyād*°; N क्वेमं-त्पुनराया इति 8) Thus N Bh; G *kāmata* 9) Thus Bh; G °*padyedeti*; N °पद्यातेति 10) Thus Bh; G °*padyante*; N corr. 11) Thus Bh; G °*avāvāsyām*; N नापच्छियेति तमसावास्यां 12) Thus Bh; G *suptān*; N सप्तं 13) Thus Bh; G °*aharamiham*; N °रहमिदं; see Āp. MB. II. 22. 5

परिषीतः[1] क्षोष्यसि[1] ॥ शश्वत्परिकुपितेन संक्रामेणावहिदा। उल्लेन परिमीढो[2] ऽसि परिमीढो[2] ऽस्युल्लेनेति' न हैवास्मात्पद्यते' दीर्घसत्त्रमासिष्यमाणः[3] ॥ २७ ॥

प्रवासमेष्यन्भार्यायाः परिदां करोति' स्थूलाढारिका ज्ञीवचूर्णानि कारयित्वामावास्यायां रात्र्यां[4] सुप्तायामुपस्थं प्रतिवपति सोमावास्य परिघमन्येभ्यः पुरुषेभ्यो ऽन्यत्र मदिति' यद्यस्यां बहुतयापीच्छन्ति[5] न हैव सिध्यन्ति' यदि कामयेत सिध्येयुरिति बभ्रुमूत्रेण प्रक्षालयस्वेत्येनां[6] ब्रूयात्प्रवासमेष्यन्नामन्त्रयत इदं वत्स्यामः प्राण आयुषि[7] वत्स्याम इत्यथैनमभिमन्त्रयत[8] आ मन्द्रैरिन्द्र हरिभिर्याहि मयूररोमभिः। मा त्वा के चिन्न्येमुरिन्न पाशिनः। दधन्वेव ता इहि[9] ॥ प्राण आयुषि वसासौ पृथिव्यामग्नौ प्रतितिष्ठ[10] वायावन्तरिक्षे सूर्ये दिवि यां स्वस्तिमग्निर्वायुः सूर्यश्चन्द्रमा आपो ऽनुसंचरन्ति तां स्वस्तिमनुसंचरासौ ॥ प्रच्यवस्व भुवस्पत इति प्रतिपद्य श्येनो भूत्वा परापते-

1) G *pariṣītadaṃ tveṣyasi*; N परिषीदमाक्षेष्यसि 2) G *parilīḍo*; N corr. 3) G Bh *dīrghasūtram°*; N दीर्घमा°; see introd. 4) Thus N Bh; G *rātriyāṃ* 5) Thus G; N Bh *bahutayā ivechśanti* 6) G *prakṣālyasvaināṃ*; N प्र-नयस्वेत्येनां; Bh *prakṣālayetyenāṃ* 7) G om. from here unto *vasāsau* l. 12 8) Thus Bh; N °थैनांम° 9) N इति 10) Thus N; G *pratitiṣṭhati*

त्यक्तेन ' यं कामयेत स्वस्त्ययं पुनरागच्छेदिति[1] तमेतेन त्र्यृचेनान्वीक्षेत[2] मह्नि त्रीणामवो[3] ऽस्त्वितीहैव[3] पुनरागच्छति ' यं कामयेत नायं पुनरागच्छेदिति तमन्वीक्षेत साकं यक्ष्म प्रपतेत्येतयैनमभिमन्त्रयते[4] परमां त्वा परावतमिन्द्रो नयतु वृत्रहा । यतो न पुनरायसि शाश्वतीभ्यः[5] समाभ्य इति ' न हैव पुनरागच्छति ' ॥ २८ ॥

अथ रथारोहणं ' यदि रथं लभत आपूर्यमाणपक्षे पुण्ये नक्षत्रे योजयित्वास्थास्यन्पक्षसी[6] अभिमृशति बृहदसीति[7] दक्षिणां[8] रथंतरमसीत्युत्तरं[9] वामदेव्यमसीति[10] मध्यममश्वमास्थाय[11] चक्रे संमार्ष्ट्यङ्कौ न्यङ्कावभित इत्यनुवाकशेषेण ' यदि शमरथो भवति तद्यज्ञोपवीतं कृत्वाप आचम्य भूमिमभिमृशतीह धृतिरिह स्वधृतिरिह रतिरिह रमतिरित्यथ हस्त्यारोहणं ' यदि हस्तिनं लभत आपूर्यमाणपक्षे पुण्ये नक्षत्रे कल्पयित्वाभ्युपविशतीदमहममुमामु-

---

1) Thus N Bh; G *purogachśed°* 2) G *ṛcānvī°*; N -नेनान्वी°; Bh *tryacenānvī°* 3) Thus N; G *tṛṇāmavostvihaiva*; Bh *°avarastu iti ihaiva* 4) Thus N Bh; G *prapadyatety°* 5) G *śaśvatībhyas*; N शाश्वतीस्; see TB III. 3. 11. 3 6) Thus emended; G *yojayitvāstharasyan°*; N जयित्वा पक्षसी 7) Thus N Bh; G om. 8) Thus G Bh; N दक्षिणां 9) Thus Bh; G *°uttara*; N °त्युत्तरां 10) Thus N Bh; G *vāmevyamasati* 11) G ins. *ity* between *aśvam* and *āsthāya*; N मध्यमास्थाय; Bh *madhyamamiti sammṛśet āsthāya*

ष्यायणमिन्द्रस्य[1] वज्रेणाभिविशाम्युत्तरो[2] ऽहं द्विषद्भ्य[3] इत्यथैनमभिक्रामयति[4] वह्व काल वह्व श्रियं माभिवहेति[5] ' समानं शमरथेन ' यद्यनुपस्तीर्णे स्थण्डिल उपविशेत्तदनुमन्त्रयते नमः पृथिवीषदे रुद्राय वातिषवे रुद्राय नमो रुद्राय[6] पृथिवीषद इति ' सर्पसृतौ सृजति[7] नमः सर्पसृते रुद्राय वातिषवे रुद्राय नमो रुद्राय सर्पसृत इति ' शकृद्दीतौ[8] ज्ञपति नमः शकृत्सदे[9] रुद्राय वातिषवे रुद्राय नमो रुद्राय शकृत्सद इति ' यदि नवानि गोमयान्यन्तरातिक्रामेद्गोऽष्टमसीत्युक्त्वातिक्रामेत्[10] '॥ २९ ॥

यदि चतुष्पथं समया[11] व्रजेत्तदनुमन्त्रयते[11] नमः पृथिवीषदे रुद्राय वातिषवे रुद्राय नमो रुद्राय पृथिवीषद् इति ' यदि श्मशानं समया व्रजेत्तदनुमन्त्रयते नमस्तत्सदे रुद्राय वातिषवे रुद्राय नमो रुद्राय तत्सद इति ' नदीमुदन्वतीं दृष्ट्वा ज्ञपति नमो ऽप्सुषदे रुद्राय वातिषवे रुद्राय नमो रुद्रायाप्सुषद इति ' यद्येनं संवर्तवात आ-

---

1) Thus Bh; G °*ahamamuṣyāmuṣyāyaṇam*°; N °हमुमामुष्यायणा°
2) G *yajñenā*°; N °णाम्युपविशाम्यु°
3) G *dviṣak*; N द्विषड्म
4) Thus G Bh; N °मतिक्रमयति
5) Thus N; G *vāvivaheti*
6) G om. from here unto शकृत्सद् l. 8
7) Thus N alone; read probably ज्ञपति
8) Thus emended; N शकृद्दूतौ; Bh *śakṛdatau*; see Āp. G. 9. 3
9) N ज्ञपेतत्सदे
10) Thus emended; G °*antarātrīḥ kāmet*°; N °न्तरान्यतिक्रामे°
11) Thus N; G *samayādyajet*°

गच्छेत्तदनुमन्त्रयते नमो ऽन्तरिक्षसदे[1] रुद्राय[1] वातेषवे रुद्राय नमो रुद्रायान्तरिक्षसद इति ' यद्येनं सिचोपसृजेत्तदनुमन्त्रयते[2] सिगसि न सिगसि वज्रो नमस्ते अस्तु मा मा हिंसीरित्यङ्गिरभ्युक्षेद्यद्येनं वयो[3] ऽभिविक्षिपेत्तदनुमन्त्रयते[4] ये पक्षिणः प्रथयन्ति बिभ्यतो[5] निर्ऋतिः[5] सह । ते मा शिवेन तिग्मेन[6] तेजसोन्दन्तु वर्चसेत्यङ्गिरभ्युक्षेद्यद्येनं फलमभिनिपतेत्तदनुमन्त्रयते यदि वृक्षादभ्यपतत्फलं[7] यद्यन्तरिक्षात्तदु वायुरेव । यत्रास्पृक्षत्तनुवं[8] यत्र वास आपो बाधन्तां[9] निर्ऋतिं पराचीरित्यङ्गिरभ्युक्षेद्यद्येनमवर्षे[10][11] प्रुषितमववर्षेत्तदनुमन्त्रयते[11] दिवो नु मा बृहतो अन्तरिक्षादपां स्तोको अभ्यपतच्छिवेन[12] समिन्द्रियेण मनसाहमागां ब्रह्मणा[13] कॢप्तः[13] सुकृतेनेत्यङ्गिरभ्युक्षेत्[14] ' ॥ ३० ॥

---

1) Thus N; G *rudrāyāntarikṣasade* 2) G °*pasṛjeta tad*°; N सिचोपसर्त्रेत्तद° 3) Thus Bh; G *vāyo*; N वयांसि 4) Thus Bh; G *ihivikṣipet*°; N ल्लिक्षिपेतद° 5) Thus G; N विभृतो निर्ऋते 6) Thus G; N प्रग्मेन; see HG I. 16. 5; Āp. MB. II. 22. 12 7) G °*abhyapatphalam*; N °भ्यपत--- 8) G *adhastātvṛkṣat*°; N यतासृक्षतदनुवं; see Āp. MB. II. 22. 12; HG I. 16. 7; AV VI. 124. 2 9) G *bālantān*; N वाधंतां 10) Thus G; N पराचांरङ्गिर° 11) G om. *avarṣe pruṣitam*; N °ववर्षे पृषितं; Bh *apavarṣe pruṣitaṃ* 12) G *abhyupaptachśivena*; N अभ्यपतत् शिवेन; see HG I. 16. 6; Āp. MB II. 22. 13; AV VI. 124. 1 13) G *brahmakḷptas*; N ब्रह्मपा वित्तं 14) Thus G; N सुकृतेत्यङ्गिरवोक्षेत्

चित्र्यं वनस्पतिं दृष्ट्वा जपत्याराते अग्निर्ज्वलत्वारात्यरशुरस्तु[1] ते । निवाते त्वाभिवर्षतु जीव वर्षसहस्रं त्वम् । नमस्ते ऽस्तु वनस्पते स्वस्ति मे ऽस्तु वनस्पत इति । प्राङ्मध्यंदिनात्क्षीरिणो वृक्षानुपस्पृशेन्नित्यं न्यग्रोधं च । सर्वत्र[2] स्वयंप्रज्वलिते ऽग्नौ समिधावादध्यादुद्दीप्यस्व जातवेदो ऽपघ्नन्निर्ऋतिं मम । पशूंश्च मह्यमावह जीवनं च दिशो दिशः[3] स्वाहा ॥ मा नो हिंसीर्जातवेदो गामश्वं पुरुषं पशुम् । अहिंसन्नग्न[4] आगहि श्रियं मयि परिपालय स्वाहेत्याधायोपतिष्ठते नमो अग्निषदे रुद्राय वातेषवे रुद्राय नमो रुद्रायाग्निषद इत्यनुभवं[5] परिभवं[5] परिवादं परिक्षवम्[6] । दुःस्वप्नं दुरुदितं[7] शकुनैस्तद्विषद्भ्यो दिशाम्यहम् ॥ अनुभूतं परिभूतं शकुनैर्यदशाकुनम्[8] । मृगस्य सृतमक्षणया[9] तद्विषद्भ्यो दिशाम्यहम् ॥ परेणैतु पापशकुनिः परेणैतु परिक्षवः[10] । अक्षिस्पन्दो[11] दुःस्वप्न[11] इष्टिरसंपद्यो[11] नो द्वेष्टि तमृच्छत्वित्येतं मन्त्रं जपत्युपबाध

---

1) G °*jvalitv*°; N अग्निरस्त्वा° 2) Thus G Bh; N सर्वत: 3) MSS. om. the visarga 4) G *ahinnagna*; N अहिं संनग्न 5) Thus G N; Bh *anuhavaṃ parihavaṃ* 6) Thus G; N परिहवं 7) G *duritaṃ*; N दुनुदितं; see AV XIX 8. 4; from here unto मृगस्य l. 12 N has only शाकुनेषां दुःशाकुनं 8) G °*aśakunaṃ* 9) G *sṛgam*°; N स्मृतम° 10) G *parikṣayaḥ*; N परिहव: 11) Thus emended; G °*dusvahaneṣṭirasaṃparid*°; N अक्षिसंस्पर्शे गृहे नेष्टिर°

उपबाधे च यथालिङ्गं सर्वत्रैवाप[1] उपस्पृशेत् ॥ ३१ ॥

अथैतान्यद्भुतप्रायश्चित्तानि[2] भवन्ति कुड्यां कपोत उपावेक्षीन्मध्वागार उपाविक्षीत्स्थूणा व्यरौक्षीद्वल्मीक उदेति सो ऽहः क्षान्तः[3] प्रयतवस्त्रो ब्राह्मणसंभाषो ऽस्तमित आदित्ये ऽन्तरागारे ऽग्निमुपसमाधाय[4] जयाभ्यातानात्राष्ट्रभृत इति हुत्वैता आहुतीर्जुहोति पूर्णा पश्चादिमं मे वरुण तत्त्वा यामि त्वं नो अग्ने स त्वं नो अग्ने त्वमग्ने अयास्ययाश्चाग्ने ऽस्यनभिशस्तीश्च यदस्य कर्मणो ऽत्यरीरिचं प्रजापत इत्युत्तमां हुत्वा ब्राह्मणानन्नेन परिवेषयेदथैव पयसि स्थालीपाकः[5] पौत्र्यः पशव्यः[6] स्वर्ग्य आयुष्यः[6] स्वयंभोज्यस्तेन यजेत सर्वेषु पर्वस्वौदुम्बरमिध्ममभ्याधायौदुम्बर्या दर्व्योपस्तीर्णाभिघारितं स्थालीपाकं जुहोति सहस्रमेतु प्रथमं बभ्रूय[7] यशसा सह । आगत्य बभ्रुः पिङ्गाक्षः सहस्रेणावकाङ्क्षतु[8] स्वाहा ॥ दिशो दिशो जातवेदो मह्यं जीवनमावह । पशूनां विश्वरूपाणां यथाहं सुमते वसानि स्वाहा ॥ देवानां संभृतो रसः प्राजापत्यं

---

1) Thus G; N Bh *sarvatrāpa* 2) G °*abhyudayaprāyaś*°; N °द्भूत°; Bh °*atbhutaya*° 3) G *hakṣātaḥ*; N हस्तां तः; Bh *ahaḥ kṣātaḥ*; see HG I. 14. 2; 17. 6 4) From here unto ब्राह्मणान° l. 9 G abbreviates 5) Thus N; G °*pākaṃ* 6) G om. the visarga 7) Thus G; N प्रभुं 8) Thus G; N सहस्रेणाभिकाङ्क्षत

यशो महत् । जुहोम्यन्नानां रसमह्निा कीर्तिरस्तु मे स्वाहा ॥ अग्नावग्निश्चरति[1] प्रविष्ट ऋषीणां पुत्रो अधिराजा एषः[2] । स्वाहाकृत्य ब्रह्मणा ते जुहोमि मा देवानां मिथुया कर्भागधेयम्[3] । मो[3] अस्माकं[3] मोमुहद्भागधेयं[4] स्वाहेति ' यथोपदेशं काम्यानि बलयश्च ' ॥ ३२ ॥

इति भारद्वाजसूत्रे द्वितीयः प्रश्नः ॥

---

एकाग्निर्द्वादशाहं विछिन्नः पुनराधेयः ' स[5] एष[6] औपनायनिको[7] ऽग्निरुक्तस्तस्य[7] परिचर्या[8] समिद्भिर्ब्रह्मचर्ये[8] सायं प्रातर्यथोपदेशं ' स्नात ओषधीभिर्यथोपपन्नेन वान्नेन[9] ' स्त्री चैवं भर्तरि प्रमीते पाणिग्रहणादूर्ध्वं ' पार्वणः पौर्णमास्याममावास्यायां[10] वा रोहिण्यां मृगशिरसि पुनर्वस्वोर्वा मध्यंदिन[11] आदधीतोद्धते[11] ऽवोक्षिते सिकतोपोप्ते[12] परिश्रिते निदधाति ' याज्ञिकात्काष्ठादग्निं[13]

---

1) G om. from here unto मिथुया l. 4 2) N ऐषः; see AV IV. 39. 9; TS I. 3. 7. 2; TB II. 7. 15. 1 etc. 3) G om.; N om. मो 4) G *momukhat°*; N मोमुद्° 5) G om. 6) Thus G Bh; N ऐष 7) Thus Bh; G *aupāsanāyaniko°*; N औपनायनिकाग्नि° 8) Thus N Bh; G *paricaryyāṇyamitbhir°* 9) N om. वा; G Bh ins. *ca* behind *annena* 10) Thus Bh; G *paurṇamāvāsyamamāvāsyāyām*; N पौर्णामामास्यामावास्यायां 11) Thus Bh; G *maddhyandine mādadhīta uddhate*; N मध्यंदिने आददी° 12) Thus Bh; G *sikateposte*; N सिकतोपोप्रो; Pr *sikatevopte* 13) Thus Pr; G Bh *yājñīyāt°*; N याग्निका°

मथित्वा लौकिकं वाहृत्य प्रणवेनाहरति[1]' ब्रह्मा प्रणवेन प्रसौत्यासीनो[2] व्याहृतीभिः प्रणवेनादधाति[3] भूर्भुवः सुवरों पृथिव्यां त्वामृत आदधामि सत्ये त्वामृत आदधाम्यृते[4] त्वामृत आदधाम्यमृते त्वामृत आदधामि[5] विहाय[5] दौष्कृत्यं[5] साधुकृत्यमिति[5]' तत एतैः पृथिव्यां[6] त्वामृत आदधामि सत्ये त्वामृत आदधाम्यृते[7] त्वामृत[7] आदधाम्यमृते[7] त्वामृत[7] आदधामीत्याज्येन चौषधीभिश्च शमनीयाभिरुक्तीभिस्तिसृभिः शमयति या ते अग्ने पवमाना[8] पशुषु[8] प्रिया तनूर्या पृथिव्यां याग्नौ या रथंतरे या गायत्रे छन्दसीदं ते तामवरुन्धे तस्यै ते स्वाहा ॥ या ते अग्ने पावकाप्सु प्रिया तनूर्यान्तरिक्षे या वायौ या वामदेव्ये या त्रैष्टुभे छन्दसीदं ते तामवरुन्धे तस्यै ते स्वाहा ॥ या ते अग्ने सूर्ये शुचिः प्रिया तनूर्या दिवि यादित्ये या बृहति या जागते छन्दसीदं ते तामवरुन्धे तस्यै ते स्वाहेति' तिस्र आश्वत्थीः[9] समिधो घृतान्वक्ता आदधात्यग्न

---

1) Thus G Bh; N °दधाति instead of °हरति 2) Thus Bh; G N *prasūty°* 3) Thus N Bh; G *praṇavena cādadhāti* 4) Thus N; G *ādadhāmi te*; Pr *ādadhāmi jane* 5) G *°dhāmīti vihāya dauṣkṛtyam sādhukṛtyaṃ*; N °धामि ह्यायशेषे मृत्यं साधुकृत्य° 6) G abbreviates 7) N om. 8) Thus G Bh Pr; N पश्युषु पवमाना; see Āp. Ś V. 16. 4 9) MSS om. the visarga.

आयूंषि पवस[1] इति[1] तिसृभिः ' समुद्रादूर्मिर्मधुमाँ[2] उदारदिति[2] तिस्रः शमीमयीः[3] ' प्रेद्धो अग्ने दीदिहि पुरो न इत्यौदुम्बरीं[4] ' विधेम ते परमे जन्मन्नग्न इति वैकङ्कतीं ' तां सवितुर्वरेण्यस्य चित्रामिति शमीमयीं ' ततस्तूष्णीमौपासनं हुत्वा यास्ते अग्ने घोरास्तनुवः स्निक्च स्नीहितिश्चेत्येताभ्यामनुवाकाभ्यामुपस्थाय समानं[5] दार्विहोमिका परिचेष्टा ' दार्विहोमिकां परिचेष्टां कृत्वा ॥ १ ॥

आज्यमधिश्रित्योत्पूय स्रुवं च जुहूं च निष्टप्य संमृज्य चतुर्गृहीतेन स्रुचं पूरयित्वा द्वादशगृहीतेन वा पूर्णाहुतिं जुहोति ' सप्त ते अग्ने समिधः सप्त जिह्वा इत्येतामनुद्रुत्य[6] स्वाहाकारेण जुहोति ' हुतायां पूर्णाहुतौ वरं ददाति धेनुं वासो ऽनड्वाहं हिरण्यं वा ' स्रुचि[7] चतुर्गृहीतं गृहीत्वा तिस्रस्तन्तुमतीर्जुहोति तन्तुं तन्वन्नुद्बुध्यस्वाग्ने[8] त्रयस्त्रिंशत्तन्तव इत्यपरं चतुर्गृहीतं गृहीत्वा चतस्रो ऽभ्यावर्तिनीर्जुहोत्यग्ने ऽभ्यावर्तिन्नग्ने[9] अङ्गिरः पुनरूर्जा सह रय्येत्यपरं चतुर्गृहीतं गृहीत्वानुख्यां जुहोत्यन्वग्निरुषसा-

---

1) Thus N; G *pavaseti* 2) G °*madhumāṃ udāra iti*; Pr °*madhumāṃ udārad*; N °मधुमानिति 3) Thus N; G *śamīmayīṃ* 4) Thus G; N °दुम्बरीः 5) Thus G; N Bh *samānamā* 6) Thus N Bh; G om. *etām* 7) Thus Bh; G *srur*; N om.; Pr *punaś* 8) Thus Pr; G N °*āgnes* 9) Thus N Pr; G °*bhyāvartti agne*

मग्रमख्यदित्येतयापरं[1] चतुर्गृहीतं गृहीत्वा मनस्वत्या जुहोति मनो ज्योतिर्जुषतामित्येतयापरं चतुर्गृहीतं गृहीत्वा प्राजापत्या जुहोति प्रजापतय इत्येतयापरं चतुर्गृहीतं गृहीत्वा व्याहृतीभिर्जुहोत्येकैकशः समस्ताभिश्च ' प्रत्येकं चतुर्गृहीतं[2] जुहुयादित्येकं ' यथा समादिष्टमित्यपरं ' यथाकामी सर्वदर्विहोमेषु ' जयाभ्यातानान्राष्ट्रभृत इति हुत्वा ॥ २ ॥

एतस्मिन्नेवाग्नावोदनं श्रपयित्वा चतस्रो ऽन्नाहुतीर्जुहोत्यग्नये स्वाहाग्नये पवमानाय स्वाहाग्नये पावकाय स्वाहाग्नये शुचये स्वाहेति ' नवेन च सस्ये सस्ये ' तत्रेमाभ्य आग्रयणदेवताभ्यः स्विष्टकृच्चतुर्थीभ्यः स्विष्टकृत्पञ्चमीभ्यो वा जुहोतीन्द्राग्निभ्यां स्वाहा विश्वेभ्यो देवेभ्यः[3] स्वाहा सोमाय स्वाहा द्यावापृथिवीभ्यां स्वाहाग्नये स्विष्टकृते स्वाहेति ' पुरस्तात्स्विष्टकृत उपहोमं जुहोति शतायुधाय शतवीर्यायेति पञ्च ' ततो ब्राह्मणान्भोजयेद्यावज्जीवमेतमग्निं व्रीहिभिर्यवैर्वा सायं प्रातः परिचरत्यग्नये[4] स्वाहेति सायं पूर्वामाहुतिं जुहोति प्रजापतये स्वाहेत्युत्तरां ' सूर्याय स्वाहेति प्रातः प्रजापतये स्वाहेत्युत्तरामथ यदि

---

1) Thus N Pr; G *°akhyatyetayabaran* 2) Thus Bh; G N *catur-gṛhītair* 3) Thus N Bh; G *devatābhya* 4) Thus N Bh; G *paricaratv°*

प्रयियासेत्प्रवसथकल्पो व्याख्यातः' समित्समारोपणोपावरोहणमात्मन्यरण्योर्वा[1] 'समित्समारोपणमेके समामनन्ति लौकिके चोपावरोहणं' व्याख्यातमेकाग्निविधानं' संतिष्ठत औपासनकल्पः संतिष्ठत औपासनकल्पः'॥३॥

अथातो व्रतादेशविसर्जने व्याख्यास्यामः' पर्वण्युदगयन आपूर्यमाणपक्षे पुण्ये नक्षत्रे ऽग्निरुपसमाधानाद्याज्यभागान्ते होतृभ्यः स्वाहा प्रजापतये स्वाहा विश्वेभ्यो देवेभ्यः स्वाहा स्वयंभुवे स्वाहेति होतृषु' सांहितीभ्यो[2] देवताभ्य उपनिषद्भ्यः स्वाहा वारुणीभ्यो देवताभ्य उपनिषद्भ्यः स्वाहा सर्वाभ्यो[3] देवताभ्य उपनिषद्भ्यः स्वाहेत्युपनिषत्सु' चतस्रः पालाशीः समिधो घृतान्वक्ता आदधाति याज्ञिकानां वा वृक्षाणामन्यतमस्याग्ने व्रतपते होतृभ्यो व्रतं चरिष्यामि तच्छकेयं तन्मे राध्यतां स्वाहा॥ वायो व्रतपत[4] आदित्य[4] व्रतपते व्रतानां व्रतपते होतृभ्यो व्रतं चरिष्यामि तच्छकेयं तन्मे राध्यतां स्वाहेत्युपनिषत्सूपनिषद्भ्यो[5] व्रतं चरिष्यामि तच्छकेयं तन्मे राध्यतां स्वाहेति' चित्तं च चित्तिश्चेति जयादि प्रतिपद्यते'

---

1) G °*samārohaṇamupāvarohaṇam*°; N °समारोपणोपावरोहणावा°; Bh °*samāropaṇopāvarohaṇe ātmany*° 2) Thus Bh; G *sāṃhībhyo*; N सांहितृभ्यो 3) Thus N; G *sarvebhyo* 4) Thus N; G °*patāditya* 5) G om. from स्वाहेत्यु° unto स्वाहेति l. 17

परिषेचनान्तं कृत्वार्थिनं संशास्ति ब्रह्मचार्यसि समिध आधेह्यपो ऽशान कर्म कुरु मा दिवा सुषुप्था भिक्षाचर्यं चराचार्याधीनो वेदमधीष्वेति ' ॥ ४ ॥

चत्वारिंशतमष्टौ[1] चतुर्विंशतिरेव[2] वा सर्वदेव[3] ब्रह्मचर्यं ग्रहणान्तं वा ' वर्षाणि द्वादशावरार्ध्यमित्यपरं ' संवत्सरमेतद्व्रतं चरेत्संवत्सरे पर्यवेते ऽग्नेरुपसमाधानाद्याज्यभागान्ते यन्म आत्मनो मिन्दाभूत्पुनरग्निश्चक्षुरदादिति द्वे मिन्दाहुती जुहोति ' पूर्ववत्प्रधानाहुतीर्हुत्वा व्रतपतिभ्य[4] आधापयत्यग्ने व्रतपते होतृभ्यो व्रतमचारिषं तदशकं तन्मे ऽराधि स्वाहा ॥ वायो व्रतपत आदित्य व्रतपते व्रतानां व्रतपते होतृभ्यो व्रतमचारिषं[5] तदशकं तन्मे ऽराधि स्वाहेत्युपनिषत्सूपनिषद्भ्यो[6] व्रतमचारिषं[5][6] तदशकं[6] तन्मे[6] ऽराधि[6] स्वाहेति ' चित्तं च चित्तिश्चेति जयादि प्रतिपद्यते ' परिषेचनान्तं कृत्वार्थिनं व्रतान्ते ऽध्यापयते श्रावयते वा महा[7] होतार[8] उपनिषद[8] इति

---

1) Thus Bh; G *catvāriṃśamaṣṭau*; N चत्वारिंशति ससौ

2) Thus G N Bh 3) Thus Bh; G *sarvadhaiva*; N सर्ववेद्

4) Thus N; G *pratipatibhya* 5) Thus G; N °चार्ष

6) G om.; N ins. this passage before स्वाहा वायो व्रतपत l. 10; see, however, p. 71 l. 13—l. 17 7) Thus G; N om.

8) G *tara upanida*; N होतारोपनिषद्; Bh *hotāra upaniṣad*

संतिष्ठते व्रतादेशविसर्जने संतिष्ठते[1] व्रतादेशविसर्जने[2] ' ॥ ५ ॥

अथातो[3] ऽवान्तरदीक्षां व्याख्यास्यामः ' पर्वण्युदगयन आपूर्यमाणपक्षे पुण्ये नक्षत्रे ऽपराह्णे केशश्मश्रू वापयित्वा प्राचीमुदीचीं[4] वा दिशमुपनिष्क्रम्य[5] खिले[5] ऽच्छदिर्दर्शे[6] ऽग्निमुपसमाधाय संपरिस्तीर्य पूर्ववदुपाकृत्य मदन्तीरुपस्पृश्य प्रथमेनानुवाकेन शान्तिं कृत्वा चतस्र औदुम्बरीः समिधो घृतान्वक्ता आदधाति पृथिवी समिदित्येतैर्मन्त्रैरथ देवता उपतिष्ठते ऽग्ने व्रतपते शुक्रियं व्रतं चरिष्यामि तच्छकेयं तन्मे राध्यतां वायो व्रतपत आदित्य व्रतपते व्रतानां व्रतपते शुक्रियं व्रतं चरिष्यामि तच्छकेयं तन्मे राध्यतामित्यथैनं सर्वेषामनुवाकानां प्रभृतीरभिव्याहारयति प्रथमोत्तमयोर्वा[7] ' जयादि प्रतिपद्यते ' परिषेचनान्तं कृत्वा मदन्तीरुपस्पृश्योत्तमेनानुवाकेन शान्तिं कृत्वा ततः संमीलयति वाचं च[8] यच्छत्यथास्याहतेन[9] वाससा शिरः[10] संमुखं[10] वेष्टयत्यस्तमित आदित्ये ग्रामं प्रया-

---

1) Thus G N; read संतिष्ठेते  2) G N ins. *iti*  3) N om. khaṇḍika 6 and 7  4) Thus G; Bh *prācīṃ vodīcīṃ vā*, but cf. p. 75 l. 17  5) G N Bh °*kramyākhile*  6) G *chadideśe*; Bh *chadirdeśe*; see, however, Āp. Ś XV. 20. 2; BŚ IX. 19 : 294. 6; see also introd.  7) G ins. *kṛtvā*  8) G om.  9) Thus emended; G om. *athāsyāha*; see introd.  10) Thus Bh; G *śirasi mukhaṃ*

दयति । वाग्यत एतां रात्रिं तिष्ठत्यास्ते वा । श्वो भूते खिले ऽच्छदिर्दर्शे[1] ऽग्निमुपसमाधाय संपरिस्तीर्याथास्य षट्तयमभिविदर्शयति[2] सप्ततयमित्येके ऽग्निमादित्यमुदकुम्भमश्मानं वत्सं महानग्नां हिरण्यं सप्तममपि वादितस्त्रीण्यभिविदर्शयति[3] । तत आदित्यमुपतिष्ठते वयः सुपर्णा इत्येतयात्रैतद्वासो गुरवे दत्त्वाथास्य ब्रह्मचर्यमधि नित्ये[4] । न नक्तं भुञ्जीत । यदि भुञ्जीतापज्वलितं भुञ्जीत । न मृन्मयं[5] प्रति धयीत । न स्त्रिया[6] न[6] शूद्रेण[6] सम्भाषेत । न चक्रीवन्तमारोहेन्न कूपमवरोहेन्नोपानहौ न छत्रं धारयीत । न समाजमीक्षेत न हर्म्याणि न शरीराणि न शवं नान्तावसायिनम्[7] । ॥ ६ ॥

संवत्सरमेतद्व्रतं चरेत्संवत्सरे पर्यवेते खिले ऽच्छदिर्दर्शे[8] ऽग्नेरुपसमाधानाद्याज्यभागान्ते द्वे मिन्दाहुती हुत्वा पूर्ववत्प्रधानाहुतीर्जुहुयान्मंदन्तीरुपस्पृश्य[9] प्रथमेनानुवाकेन शान्तिं कृत्वा तत आवृत्तैः पृथिवी समिदित्येतैर्मन्त्रैश्चतस्र औदुम्बरीः समिध आधायावृत्तैर्देवता उपतिष्ठते ।

---

1) G Bh *chadirdeśe* 2) Thus Bh; G *abhidarśayati* 3) G °*darśati*

4) G *tiṣṭhete*; Bh *nītya*; but see Āp. Ś. XV. 20. 11, 12; H. Ś. XXIV. 15

5) Thus emended; G *mṛṇmam*

6) G *strīśūdreṇa*; see BŚ. IX. 16: 296. 10; Āp. Ś. l. c. 16

7) Thus Bh; G *nāntāvasāyikaṃ* 8) G Bh *chadirdeśe*

9) Thus Bh; G °*juhuyāmantīr*°

ऽथैनं सर्वेषामनुवाकानां प्रभृतीरभिव्याहारयति प्रथमोत्तमयोर्वोत्तमेन शान्तिं कृत्वा जयादि प्रतिपद्यते । परिषेचनान्तं कृत्वाथैनं संशास्ति ब्रह्मचार्यसीत्याद्यन्तावसायिनमित्यन्तं[1] । पूर्ववदादेशः । ॥ ७ ॥

अथात उपाकरणविसर्जने व्याख्यास्यामः । श्रवणापक्ष ओषधीषु जातासु हस्तेन पौर्णमास्यां[2] वोपाकर्माग्नेरुपसमाधानाद्याज्यभागान्ते काण्डर्षीन्जुहोति काण्डनामानि वा प्रजापतये काण्डर्षये स्वाहेति प्राजापत्यानां प्रजापतये स्वाहेति वा सोमाय काण्डर्षये स्वाहेति सौम्यानां सोमाय स्वाहेति वाग्नये काण्डर्षये स्वाहेत्याग्नेयानामग्नये[3] स्वाहेति वा विश्वेभ्यो देवेभ्यः काण्डर्षिभ्यः स्वाहेति वैश्वदेवानां विश्वेभ्यो देवेभ्यः स्वाहेति वा स्वयंभुवे स्वाहेति । सर्वेषां सदसस्पतिर्द्वितीयस्त्रीनादितो ऽनुवाकानधीयन्ते[4] काण्डादीन्वा[5] सर्वांस्त्र्यहमेकाहं[5] वाजाम्येताथाधीयीत । मासं प्रदोषे नाधीयीत । तैषीपक्षस्य रोहिण्यां पौर्णमास्यां वोत्सर्गो ऽपि वा माघ्यां । सहान्तेवासिभिः प्राचीमुदीचीं वा दिशमुपनिष्क्रम्य यत्रापः[6] सुखावगा-

1) G °*antāvasāthanam*° 2) Thus N Bh; G *paurṇamāvāsyāṃ*
3) G ins. *kāṇḍarṣaye* 4) Thus MSS; read °धीयते 5) Thus N; G om. *kāṇḍādīnvā sarvān* 6) Thus emended; G *yatrāssūpavāhāvakinyaś*; N °सूखावगा ह्राः अवकिंत्यः; Bh *yatrāpa svapagāhā*°

ह्वा[1] अवकिन्यः[1] शंखिन्यस्तत्र गत्वापो हि ष्ठा मयोभुव इति तिसृभिर्हिरण्यवर्णाः शुचयः पावका इति चतसृभिः पवमानः सुवर्जन इत्येतेनानुवाकेन मार्जयित्वा[2] ॥ ८ ॥

अघमर्षणेन[3] त्रीन्प्राणायामान्धारयन्नृतं च सत्यं चाभीद्धात्तपसो[4] ऽध्यजायत । ततो रात्रिरजायत ततः समुद्रो अर्णवः ॥ समुद्रादर्णवादधि संवत्सरो अजायत । अहोरात्राणि विदधद्विश्वस्य मिषतो वशी ॥ सूर्याचन्द्रमसौ धाता यथापूर्वमकल्पयत् । दिवं च पृथिवीं चान्तरिक्षमथो सुवरिति दर्भानन्यो ऽन्यस्मै प्रदायाथासनानि कल्पयन्ते ब्रह्मणे प्रजापतये ऽग्नये बृहस्पतये वायवे सूर्याय चन्द्रमसे नक्षत्रेभ्य इन्द्राय राज्ञे सोमाय राज्ञे यमाय राज्ञे वरुणाय राज्ञे वैश्रवणाय राज्ञे रुद्राय स्कन्दाय विष्णवे ऽश्विभ्यां[5] धन्वन्तरये वसुभ्यो रुद्रेभ्य आदित्येभ्यो विश्वेभ्यो देवेभ्यः साध्येभ्य ऋभुभ्यो भृगुभ्यो मरुद्भ्यो ऽथर्वभ्यो ऽङ्गिरोभ्य इति गणानाम् ॥ ९ ॥

विश्वामित्राय जमदग्नये भरद्वाजाय गौतमायात्रये वसिष्ठाय कश्यपायारुन्धत्यै कल्पयामीति' दक्षिणतो ऽगस्त्याय[1]

1) See note 6, p. 75  2) Thus N Bh; G om.  3) Thus Bh; G *aghamarṣaṇaṃ*; N अथ तर्पणेन  4) G abbreviates  5) Thus emended; G N *śvabhyān*  6) Thus N; G *gastyāyantyuttarataḥ*

कल्पयन्त्युत्तरतः[1] कृष्णद्वैपायनाय जातूकर्णाय[2] तरुक्षाय[3] बृहदुक्थाय[4] तृणबिन्दवे सोमश्रवसे सोमशुष्मिणे वाजश्रवसे वाजरत्नाय वर्मिणे वरूथिने सत्ववते[5] हर्यज्वने वामदेवायोदमयायर्णंजयायर्तंजयाय[6] कृतंजयाय[7] धनंजयाय बभ्रवे त्र्यरुणाय त्रिवर्षाय[8] त्रिधातवे ऽश्वयज्ञाय[9] पराशराय वसिष्ठायेन्द्राय मृत्यवे कर्त्रे त्वष्ट्रे[10] धात्रे विधात्रे सवित्रे सुश्रवसे सत्यश्रवसे सावित्र्यै छन्दोभ्य ऋग्वेदाय यजुर्वेदाय सामवेदायाथर्वाङ्गिरोभ्य[11] इतिहासपुराणेभ्यः[12] सर्पदेवजनेभ्यः सर्वभूतेभ्यश्च कल्पयामीति ॥ १० ॥

दक्षिणतः प्राचीनावीती वैशम्पायनाय फलिङ्गवे तित्तिरय[13] उखायात्रेयाय[13] पदकाराय[14] कौण्डिण्याय वृत्तिकाराय कण्वाय बोधायनाय भरद्वाजाय सूत्रकारायापस्तम्बाय[15] सर्वेभ्यः सूत्रकारेभ्य आचार्येभ्य ऋषिभ्यो वानप्रस्थेभ्य ऊर्ध्वरेतोभ्य[16] एकपत्नीभ्यश्च[17] कल्पया-

---

1) See note 6, p. 76 2) G *ṛtukarṇāya*; N जातूकर्ण्याय; see HG II. 19. 6 3) Thus N; G *rukṣāya* 4) G °*utthāya*; N जहदुक्थाय 5) G *sananmate*; N सन्ववते 6) Thus N; G °*devāya udammāya audamāya ṛṇanjayāya tṛṇanjayāya* 7) Thus N; G *ghṛtanjayāya* 8) Thus N; G *traiviṣāya* 9) Thus G; N खड्गाय 10) Thus G; N धर्त्रे; see also HG II. 19. 6 11) Thus G; N °याथर्ववेदायांगिरोभ्ये 12) Thus N; G *itipurāṇebhyas* 13) G °*ukhāyātraye ātreyāya*; N तित्तिरायोखायात्रेयाय 14) Thus G; N पाद° 15) N ins. सूत्रकाराय 16) Thus N; G °*retasobhya* 17) Thus G; N ऐकपत्नीभ्यः

मीति । यथास्वं[1] पितृभ्यश्च कल्पयन्ति मातामहेभ्यश्च पृथक्पृथगित्येतैरेव नामधेयैर्गन्धपुष्पधूपदीपान्नफलोदकैरमुष्मै[2] नमो ऽमुष्मै नम इति गन्धपुष्पधूपदीपैरमुष्मै[3] स्वाहामुष्मै स्वाहेत्यन्नेनामुं तर्पयाम्यमुं[4] तर्पयामीति फलोदकेनात्र नमस्यन्ति । त्रीनादितो ऽनुवाकानधीयन्ते[5] काण्डादीन्वा सर्वान्काण्डात्काण्डात्प्ररोहन्तीति द्वाभ्यामुदकान्ते दूर्वा रोपयन्त्यथोदधिं कुर्वन्त्युन्नम्भय[6] पृथिवीमिति हस्तेन संसर्गास्त्रिरुद्धिध्या[7] तमितोराजिं[8] धावन्त्येवं पारायणसमाप्तावनश्नत्पारायणमधीत्यैतत्कुर्वन्त्युदकान्ते[9] दूर्वारोपणोदधिधावनवर्जं[10] । प्रत्येत्य गृहान्ब्राह्मणान्भोजयेदपूपैर्धानाभिः सक्तुभिरोदनेनेत्येवमेवाद्भिरहरहर्देवानृषीन्पितॄंश्च[11] तर्पयेत्तर्पयेत् । ॥ ११ ॥

सर्वेषु पाकयज्ञेषु स्त्रियाश्चानुपेतस्य बलिमन्त्रो न विद्यते । ऽपि वा स्त्री जुहुयान्मन्त्रवर्जं[12] न[13] चानुपेत ।

---

1) Thus N; G *yathāsvayaṃ* 2) G °*dīpaithaḥ phalodakairamuṣmai*; N Bh °दीपांनफलैरमुष्मै 3) N om. गन्धपुष्पधूपदीपैर् 4) G om. 5) Thus MSS; read °धीयते 6) Thus Bh; G *kurvannunnaṃbhaya*; N कुर्वत्यु° 7) Bh *saṃsargāṃ*°; G *saṃsargā triruddhyā*; N सगास्त उद्धिंध्या 8) Thus N Bh; G °*ajan* 9) Thus Bh; G *pārāyaṇasamāptau vānaśnan parāyaṇamadhīte tat*°; N पारायणा समाप्तौ वानश्नत्वा°; see Āp. Dh. Ś. I. 27. 9 10) Thus N Bh; G corr. 11) Thus Bh; G °*pitrīṃśca*; N पितृंश्च 12) Thus Bh; G *juhuyāmantravarjanan*; N जुहुयात् न मन्त्रवर्जने 13) N om.

उपेतो व्याख्यातो ' गृह्यमेधिनो यदशनीयस्य[1] होमा बलयश्च स्वर्गपुष्टिसंयुक्तास्तेषां मन्त्राणामुपयोगे द्वादशाहमधःशय्या ब्रह्मचर्यं क्षारलवणावर्जनं चोत्तमस्यैकरात्रमुपवासः ' स्त्री वैश्वदेवं निर्वपेद्युक्तो वा स्वयं निर्वपेद्देवस्य त्वा सवितुः प्रसवे ऽश्विनोर्बाहुभ्यां पूष्णो हस्ताभ्यां विश्वेभ्यो देवेभ्यो जुष्टं निर्वपामीति त्रिर्यजुषा तूष्णीं चतुर्थं ' पत्नी प्रयता फलीकरोति ' पत्न्या उपदिशति ' प्रक्षालितपाणिपादाधिश्रयीत[2] शृतं[3] वेदयीत[4] ' भूतमिति भर्तुः प्रतिवेदयते ' तत्सुभूतं विराडन्नं तन्मा क्षायीति वचनमभिघार्योद्वास्य प्रतिष्ठितमभिघार्योपरिष्टादद्भिर्मार्जयित्वाधस्ताद्गोमयेन ' नात्रेध्माबर्हिर्भवति नाघारौ नाज्यभागौ ' व्याहृतीभिश्चतस्रः समिधो ऽभ्याधाय परिषिच्य हस्तेन जुहोत्यग्नये स्वाहा सोमाय स्वाहा प्रजापतये स्वाहा धन्वन्तरये स्वाहा ध्रुवाय स्वाहा ध्रुवाय भौमाय[5] स्वाहा ध्रुवक्षितये स्वाहाच्युतक्षितये स्वाहा विश्वेभ्यो देवेभ्यः स्वाहा सर्वाभ्यो देवताभ्यः स्वाहाग्नये स्वाहाग्नये ऽमवते स्वाहाग्नये ऽन्नादाय स्वाहाग्नये स्विष्टकृते स्वाहेति ' व्याहृतीभिर्जुहोत्ये-

---

1) Thus Bh; G °*aśanīyaśca*; N °दश्नीयस्य 2) Thus emended; G °*pāṇipādo adhi*°; N °पाणिपादाचाधिश्रयति; Bh °*pāṇipādāmadhi*°

3) G Bh *śritaṃ*; N सिद्धं 4) Thus G; N वेदयते; Bh *vedayeti*

5) Thus N; G *bhūmāya*

कैकशः समस्ताभिश्च ' मा नस्तोके[1] तनये मा न आयुषि मा नो गोषु मा नो अश्वेषु रीरिषः । वीरान्मा नो रुद्र भामितो वधीर्हविष्मन्तो नमसा विधेम ते स्वाहा ॥ कामाय स्वाहा मन्यवे स्वाहेत्यथ परिषिञ्चति मन्त्रांश्च संनमति[2] ' ॥ १२ ॥

अपरेणाग्निं हस्तेन परिमृज्य धर्माय स्वाहाधर्माय स्वाहा ध्रुवाय स्वाहा जयाय स्वाहेत्यन्नं[3] प्राणः[3] प्रजापतिः[3] परमेष्ठिने[3] स्वाहेत्युखायामद्भ्यः स्वाहा वरुणाय स्वाहेत्युदधान्यां ' रुद्राण्यै स्वाहा रुद्राय स्वाहेति रुद्राण्यां ' भूः स्वाहेति सर्वदेवताभ्यो ऽन्तरिक्षाय स्वाहौषधिवनस्पतिभ्यः स्वाहेति मध्ये ऽगारे ' कामाय स्वाहेति शयनदेशे ' वनस्पतिभ्यः स्वाहेति स्थूणादेश[4] ' ओषधिवनस्पतिभ्यः[4] स्वाहेति[4] स्थूणाराजयोर्गृह्याभ्यः स्वाहा गृहपतिभ्यः[5] स्वाहावसानेभ्यः स्वाहावसानपतिभ्यः स्वाहेत्युत्तरपूर्वे देशे ' भूतेभ्यः स्वाहेत्युद्घाटे ' यदेजति जगति यच्च चेष्टति नाम्नो भागो यन्नाम्ने स्वाहेति संवदान्यामथ[6] देहल्यां मरुद्भ्यः स्वाहेति ' मध्ये धात्रे स्वाहा विधात्रे

---

1) G abbreviates  2) Thus N; G Bh *saṃnamayati*

3) Thus G N; see MŚ II. 3. 4 : 31. 18

4) G om.  5) Thus N; G *gṛhyapatibhya*

6) Thus G Bh; N सधन्यामथ

स्वाहेति द्वयोर्वाह्ययोर्गृहादुपनिष्क्रम्याह्ने स्वाहा रात्र्यै स्वाहेत्यथोपलब्धे[1] पिङ्गाण्यै स्वाहा पिङ्गाण्यै स्वाहेति पिङ्गाण्यां ' विषाणे स्वाहा विषाणे स्वाहेत्युलूखलमुसले ' ऽनसे[2] स्वाहेति शकटे[3][4] ' सोमाय[3] स्वाहेति[3] धान्ये[5] ' श्रियै स्वाहा पुष्ट्यै स्वाहेति धान्यनिचये ' ऽथ प्रदक्षिणं बलिं निनयति प्राच्यै दिशे स्वाहा दक्षिणायै दिशे स्वाहा प्रतीच्यै दिशे स्वाहोदीच्यै दिशे स्वाहोर्ध्वायै दिशे स्वाहाग्नेय्यै दिशे स्वाहा नैर्ऋत्यै दिशे[3] स्वाहा वायव्यै दिशे स्वाहैशान्यै[6] दिशे स्वाहा ब्रह्मणे स्वाहा प्रजापतये स्वाहेति मध्ये ' ॥ १३ ॥

इन्द्राय स्वाहेन्द्रपुरुषेभ्यः स्वाहेति पुरस्ताद्यमाय स्वाहा यमपुरुषेभ्यः स्वाहेति दक्षिणतो ' वरुणाय स्वाहा वरुणपुरुषेभ्यः स्वाहेति पश्चात्सोमाय स्वाहा सोमपुरुषेभ्यः स्वाहेत्युत्तरतो[7] ' ऽग्नये स्वाहेति[8] पुरस्ताद्यमाय[8] स्वाहेति[9] दक्षिणतो[9] ' वरुणाय स्वाहेति[10] पश्चात्सोमाय[10] स्वाहेत्युत्तरतः ' सप्तर्षिभ्यः स्वाहा सर्वभूतेभ्यः स्वाहेत्युत्तरपूर्वे देशे ' ऽथ[11] दक्षिणतः प्राचीनावीती

---

1) G °*labdhai*; N °थोपन्युञ्ज्ञं; Bh *atholabdhe* 2) Thus Bh; G *asase*; N ऽतसे 3) G om. 4) Thus Bh; N शाकदे 5) Thus N Bh; G *dhānyai* 6) G *svāhā īnyai*; N स्वाहेशान्यै 7) G om. *uttarato* 8) G om. *iti purastād* 9) G om. *iti dakṣiṇato* 10) G om. *iti paścāt* 11) Thus G Bh; N om.

जुहोति पितृभ्यः स्वधा नमः पितामहेभ्यः स्वधा नमः प्रपितामहेभ्यः स्वधा नमो मातामहेभ्यः स्वधा नमो मातुः पितामहेभ्यः स्वधा नमो मातुः प्रपितामहेभ्यः[1] स्वधा नम इति[2] त्रीननुगेभ्यः[3] स्वधा[3] नम[3] इति[3] मध्ये ' ऽप उपस्पृश्योत्तरतो यज्ञोपवीती जुहोत्यृग्वेदाय स्वाहा यजुर्वेदाय स्वाहा सामवेदाय स्वाहाथर्ववेदाय स्वाहाथर्वाङ्गिरोभ्यः स्वाहेतिहासपुराणेभ्यः स्वाहा सर्वदेवजनेभ्यः स्वाहा सर्वभूतेभ्यः स्वाहेत्यथोर्ध्वं बलिं निनयति ये भूताः प्रचरन्ति दिवा बलिमिच्छन्तो वितुदस्य प्रेष्याः । तेभ्यो बलिं पुष्टिकामो हरामि मयि पुष्टिं पुष्टिपतिर्दधातु स्वाहेति ' नक्तं बलिमिच्छन्त इति रात्र्यामथार्कैणिकपर्णेन बलिं निनयति येषां न[4] माता[4] पचते येषां रात्र्यां[5] समागमम्[6] । तेषामहं तु[7] भूतानां पिण्डं दास्याम्ययाचितः[8] ॥ भये मे ऽभयमस्तु दुर्भिक्षे च सुभिक्षणाम्[9] । जननमारके[10] मृत्युजातिप्राये[11] च का-

---

1) N ins. स्वधा नमो मतुर्वृद्धप्रपितामहेभ्यः 2) G om. 3) N om.; G *tṛnugegebhya°*; Bh *trīnānugebhyaḥ°* 4) Thus G; N माता न; Bh om. *na* 5) Thus N; G *rātryau*; Bh *rātrau* 6) G *samāgamama*; N गृहागमः; Bh *samāgama* 7) G om. 8) Thus N; G *dāndāsyāmyayacato* 9) Thus N; G *subhikṣe ca tān* 10) Thus N; G *janakamāraka* 11) G *mṛtyutvayādiprāye*; N मृत्यं°

ल्यतां[1] स्वाहेति ' पात्रसंक्षालनं निनयति निशि[2] श्रितेभ्यः[2] स्वाहा रुद्राय स्वाहेति वा[3] ' वैश्वदेवं कृत्वातिथिमाकाङ्क्षेतागोदोहनकालमग्रं[4][5] वोद्धृत्य निदध्याद्यज्ञो वा एष पञ्चमो यदतिथिः ' ॥ १४ ॥

अपरेण गार्हपत्यमुपविश्याधीहि भो इत्युक्त्वा सावित्रीं सहस्रकृत्व[6] आवर्तयेच्छतकृत्वो वा ' दशवारं[7] वेदादीन्जपेच्छन्दांसि[8] कूश्माण्डानि चाधियीताग्निमीळे[9] पुरोहितमित्यृग्वेदस्येषे त्वोर्जे त्वेति यजुर्वेदस्याग्न[10] आयाहि[10] वीतय इति सामवेदस्य शन्नो देवीरभिष्टय[11] इत्यथर्ववेदस्याग्निर्मूर्धेति छन्दांसि यद्देवा देवहेडनमिति[12] कूश्माण्डो ' यदधीते स ब्रह्मयज्ञो ' यज्जुहोति स देवयज्ञो ' यत्पितृभ्यः स्वधा करोति स पितृयज्ञो ' यद्भूतेभ्यो बलिं हरति स भूतयज्ञो ' यदतिथिभ्योऽन्नं ददाति स मनुष्ययज्ञ इत्येते[13] वै पञ्च महायज्ञाः[14] सतति[15] सुप्रयुक्ता नयन्ति परमां गतिम् '

---

1) Thus G; N काम्यतां; read perhaps कल्यतां 2) Thus emended; G Bh *śili śilebhya*; N निश्रि निश्रितेभ्य 3) Thus N; G *yo* 4) Thus G Bh; N °मांकांक्षेदा° 5) Thus N; G °*kālamātram*; Bh °*kālamātramagram* 6) Thus N; G om. *kṛtva* 7) Thus G; N दशापरं 8) Thus G; N वेदादींश्छदांसि 9) G om. from here unto यदधीते l. 11. 10) Thus Bh; N °स्याग्र आयाह 11) Thus emended; N देवीरभिष्टय 12) Thus emended; N देवहेलन 13) Thus N Bh; G *etai* 14) Thus N Bh; G *madāyajñās* 15) Thus N Bh; G *satatra*

एतेभ्यो यस्य[1] पञ्चभ्यो[1] यज्ञ एको ऽपि हीयते ।
मनस्वत्याहुतिस्तस्य प्रायश्चित्तं विधीयते ॥

द्व्यहं त्र्यहं वापि प्रमादादकृतेषु तिस्रस्तन्तुमतीर्हुत्वा चतस्रो वारुणीर्जपेद्दशाहं द्वादशाहं वा विछिन्नेषु[1] स्वस्त्ययनेषु[2] तु सर्वशश्चतस्रो ऽभ्यावर्तिनीर्हुत्वा कार्यस्तान्तुमतश्चरुः ।

यस्य स्त्री वानुपेतो वा गृहेष्वेतान्बलीन्हरेत् ।
कूश्माण्ड्यस्तत्र होतव्या हुत्वा[3] यज्ञसमृद्धये ॥
प्रवासं गच्छतो यस्य गृहे कर्ता[4] न विद्यते ।
पञ्चानां महतामेषां स यज्ञैः सह गच्छति ॥
प्रवासे कुरुते चैतान्यदन्नमुपपद्यते ।
न चेदुत्पद्यते त्वन्नमद्भिरेनान्समापयेत् ॥
अद्भिरेव व्रतं कृत्वा यथालाभमनुव्रतः[5] ।
देवानां देवयज्ञेन द्विजा गच्छन्ति सात्मताम् ॥
पितृणां पितृयज्ञेन भूतियज्ञेन भूतीनाम्[6] ।
मनोर्मनुष्ययज्ञेन ब्रह्मयज्ञेन ब्रह्मणः ॥
एतेषां सात्मतां गत्वा देवतानां शतं समाः ।
आनन्दं ब्रह्म गच्छन्ति ध्रुवं[7] शाश्वतमव्ययम्[8] ॥

इति ॥ १५ ॥

---

1) G om. 2) N om. 3) Thus MSS; read perhaps हुता 4) Thus N Bh; G *kartta* 5) Thus N Bh; G °*anuvratāṃ* 6) G *bhūtinaḥ*; N भूतिनां 7) Thus N; G *dhrutaṃ* 8) Thus N Bh; G *śaśvatam*°

नान्दीश्राद्धस्य पूर्वपक्षे यथोपदेशं पूर्वेद्युर्वा युग्मान्ब्राह्मणान्भोजयेत्प्रदक्षिणमुपचारो' ऽग्निमिद्ध्वा[1] दूर्वाभिः संस्तीर्य भोजनस्थानेषु च पवित्रे[2] कृत्वा[2] पात्रे[2] निधायोत्पूय[2] यवान्निधाय प्रणीतावदुपचारं हविष्यं च दध्योदनं चासाद्य नान्दीमुखाः पितरः प्रियन्तामित्यपां प्रतिग्रहणं विसर्जनं च ' पश्चादेवं विश्वेभ्यो देवेभ्यो ' नान्दीमुखेभ्यः पितृभ्यः स्वाहेति हुत्वोपस्तीर्य सर्वं द्विर्द्विरवद्यत्यभिघार्य वैष्णव्यर्चोपस्पर्शयित्वाचान्तेषु पूर्णपात्रं दत्त्वा गोमयेनोपलिप्य दध्योदनशेषं यवोदकेनावोक्ष्य न्युप्य पश्चात्परिषेचनं ' संपन्नमिति पृष्ट्वेडा[3] देवहूरित्यनुवाकशेषं[4] जपेद्ब्राह्मणान्भोजयित्वाशिषो वाचयति ' ॥ १६ ॥

संवत्सरे सपिण्डीकरणमेकादशे मासि षष्ठे चतुर्थे द्वादशे ऽहनि ' यदि पुण्याहकाल उपव्यावर्तेत पितृणामावाहनं[5] ' सव्यस्य पाणेरङ्गुष्ठेनोपमध्यमया चाङ्गुल्यालभ्य पृथिवीं जपेद्ये पार्थिवासः पितरो ये अन्तरिक्षे ये दिवि ये वामृता बभूवुः । ते अस्मिन्यज्ञे अमृता मादयन्तामिति' चत्वारि पात्राणि सतिलगन्धोदकेन पूरयित्वैकं प्रेतस्य

---

1) Thus Bh; G N *iddhmā*  2) Thus Bh; G *pātre kṛtvotpūya*; N पवित्र कृत्वोत्पूय  3) Thus N Bh; G *spṛṣṭvotthā*  4) Thus N Bh; G *devabhūr°*  5) Thus G; N °मासादन

त्रीणि पितॄणामेकं वा पितॄणां प्रेतपात्रं पितृपात्रेष्वासिञ्चति ये समाना ये सजाता इति द्वाभ्यामंसौ पितृभिः पितामहेभिः प्रपितामहेभिः सहैतत्ते तिलोदकं तस्मै ते स्वधा नम इति तिलोदकप्रदानमंग्नौकरणमनुदेशनीयं च यथार्घमूहेदसेचने । सपिण्डी[1] व्याख्याता । यथाश्रद्धं[2] दक्षिणा भवन्त्यंत ऊर्ध्वं मासिश्राद्धेन । ॥ १७ ॥

अथ गृह्यप्रायश्चित्तानि । यानि स्मर्यन्ते तानि वक्ष्यामः । शेषाणि वैतानिकानि स्युर्होमदेवतायाः समाम्नानात्फलश्रुतेश्च[3] । या एवाग्निहोत्रे देवतास्ता औपासने य एवाहिताग्नेर्धर्मः स एव धर्मो य एवाहिताग्नेर्लोकः स एवौपासनिकस्येति शाट्यायनिब्राह्मणं भवति । तत्र ये पुरोडाशास्त इह चरवः । पयोदधिपृषदाज्यानामाज्यवत्संस्कारो । न दध्नो ऽधिश्रयणं । प्रत्यसने परिषेचनमद्भी[4] । रौद्रराक्षसनैर्ऋतपैतृकच्छेदनभेदनखननिरसनावघ्राणात्माभिमर्शनानि च कृत्वाप उपस्पृशेत्सर्वत्र स्कन्ने भिन्ने क्षामे दग्धे विपर्यासे ऽक्षरिते च द्वे मिन्दाहुती जुहोति यन्म[5] आत्मनो[5] मिन्दाभूत्पुनरग्निश्चक्षुरदादिति[5] द्वाभ्यामथ[5]

---

1) Thus Bh; G *sapiṇḍaḥ*; N पिण्ड 2) Thus N Bh; G °*śrāddhan*

3) G *sāmnātāt*°; N °पंचश्रुतेश्च; Bh *samāmnāt*° 4) G *pariveṣaṇam*°; N प्रतिषेचनम°; Bh *pratiṣevaṇam*° 5) G om. unto *atha* l. 17.

स्कन्ने सं त्वा सिञ्चामीति स्कन्नमभिमन्त्र्योन्नम्भय पृथिवीमित्यपो[1] ऽभ्यवहृत्य[2] भूरित्युपस्थायास्कान्द्यौः पृथिवीमित्याहुतिं[3] जुहोत्यथाज्यं[4] चेद्देवाञ्जनमगन्यज्ञ[4] इति चानुमन्त्रणं किं चिच्च[5] दध्याद्भिन्ने[5] भूमिर्भूमिमगादिति भिन्नमभिमन्त्र्योन्नम्भय पृथिवीमित्यपो ऽभ्यवहृत्य[6] त्रयस्त्रिंशत्तन्तव इत्येतया जुहुयादग्नौप्रक्षेपणं दारुमये' ऽथ क्षामे निर्ऋत्यै त्वेति विदग्धमभिमन्त्र्य त्वं पराची त्वमवाची त्वं रक्षांसि[7] गच्छेति दक्षिणापरमुत्तरापरं वा दिशं तं प्रति निरस्यत्यग्नी रक्षांसि सेधतीति तिस्र आज्याहुतीर्जुहुयात्' ॥ १८ ॥

अहविष्य[8] आगमनमन्यस्यैकदेशश्चेदुद्धृत्यैतत्कृत्वैतया[9] जुहुयादेतेनाशृतदुःशृते[10] व्याख्याते' अपो ऽभ्यवहरेद्यत्र[11] क्व[11] चेन्धनमग्नावादध्यात्स्वाहाकारेणादधातीति[11][12] विज्ञायते' रुद्राय त्वेत्यशृतमभिमन्त्र्य यमाय त्वेति दुःशृतमथ परिस्तरणदाहे ऽग्नये क्षामवते नमो नमः क्षामवा-

---

1) Thus N Bh; G °*upo* 2) Thus G; N वसिच्य; Bh *bhyavasicya* 3) G om. from here unto *juhuyād* l. 6. 4) Thus Bh; N °त्यथ दाव्यां च सेवां जनमभं च्व 5) Thus Bh; N चन दृष्टादृष्टं भिन्न 6) N भ्यवाहृत्य; Bh *hyāpasṛtya* 7) Thus Bh; G *ukṣāṃsi*; N om. 8) Thus N; G *haviṣya*; Bh *haviṣa*. 9) Thus G; N आ - - - न्नं न्यस्यैक°; Bh *agamanasya* . . . *anyasya* 10) Thus N Bh; G °*āśrutamaśrute* 11) Thus Bh; G °*cejanam*°; N °हरेदेतत्कृत्वेंधन° 12) Thus N Bh; G °*kāreṇa juhoteti*

न्मा मा[1] हिंसीन्मा मे गृहं मा मे धनं मा मे प्रजां मा मे पशूनित्यभिमन्त्र्याग्नये क्षामवते नमो नम इत्याहुतिं जुहुयादिन्द्रं वो विश्वतः परीति पुनः परिस्तीर्येन्द्राय स्वाहेत्याहुतिं जुहुयादथ परिधिदाहे प्रदाव्यायाग्नये[2] नमो[2] नमः[2] प्रदाव्यायेति[2] ' समानमत ऊर्ध्वमग्नेः[3] समिदसीति[4] पश्चार्धे यमस्य समिदसीति दक्षिणार्धे सोमस्य समिदसीत्युत्तरार्धमिन्धानास्त्वा शतं हिमा इत्याहुतिं जुहुयाद्दुष्टे ऽन्यं परिदध्याद्गन्धर्वो ऽसीति प्रतिमन्त्रमथ विपर्यासे त्वं नो अग्ने स त्वं नो अग्ने त्वमग्ने अयासि प्रजापत इति चतस्र आहुतीर्जुहुयादेता[5] एवान्तरिते[5] मनो ज्योतिर्जुषतामिति पञ्चमीमन्तरितं च कुर्यात्संस्थिते[6] चेज्जानीयात्किंचिच्च दद्यात् ' ॥ १९ ॥

उत्तरस्मिन्काल आगते होमश्चेति[7] निवृत्तः[7] पूर्वस्य सेयं कालातिपत्तिस्तस्यां प्रायश्चित्तं मनो ज्योतिरिति पूर्वस्य हुत्वापरस्य जुहुयादेवं प्रतिहोममा दशरात्रात्प्राणायामश्चैकादशीप्रभृत्या विंशतिरात्रादुपवासश्चा त्रिंशद्रात्रादत

1) G om.; N मा माभिरक्षन  2) Thus N Bh; G *pradāvyāyeta*
3) Thus N Bh; G °*agnaye*  4) Thus N Bh; G *samīsadasīti*
5) Thus Bh; G °*etā etāntarite*; N °यादेतासां नारश्रे
6) Thus N Bh; G *kāryyāt*°  7) Thus G Bh; N होमश्चेदिनि°; these words seem to be corrupt; read perhaps होमश्चेदनिवृत्तः

ऊर्ध्वमा षष्टिरात्रात्तिस्रो रात्रीरुपवसेदत ऊर्ध्वं प्राजापत्यं विहितमेकादशीप्रभृति तिस्रश्च[1] तन्तुमतीस्तन्तुं तन्वन्नुद्बुध्यस्वाग्ने त्रयस्त्रिंशत्तन्तव इत्युक्तमनुगत[2] इत्यपि[2] वायाश्चाग्ने[2] ऽसीति जुहुयाद्वा त्रिरात्रान्मनो ज्योतिरित्या सप्तरात्रादत[3] ऊर्ध्वमा द्वादशरात्रात्तिस्रो[4] रात्रीरुपवसेदत ऊर्ध्वं प्राजापत्यं विहितमेकादशीप्रभृति तिस्रश्च तन्तुमतीरुक्तं द्वादशाहं विहित इत्येकादशीप्रभृत्युपवासः पूर्ववत्' ॥ २० ॥

अथ पर्वण्यतीते मनो ज्योतिरयाश्चाग्ने[5] यदस्मिन्नग्ने स्वस्ति न इन्द्र इति चतस्र आज्याहुतीर्हुत्वा स्थालीपाकं च कुर्यात्प्रागष्टम्या' अत ऊर्ध्वं सोपवासः कार्यो[6] द्वयोर्द्वौ[6] त्रिषु[7] त्रय इत्येवं नैमित्तिकेष्वतीतेषु प्रायश्चित्तं' पार्वणवद्धोमः' पितृयज्ञे ऽतीते पक्षात्यये सोपवासः कार्य इति सिद्धं' नित्येषु चैवमेव स्यादथ महायज्ञानां' मनो ज्योतिरिति द्वयोस्त्रयाणां चतुर्णां[8] पञ्चानां वा' षष्ठप्रभृति तिस्रस्तन्तुमतीर्हुत्वा चतस्रो वारुणीर्जपेदिमं मे वरुण तत्त्वा यामि यच्चिद्धि[9] ते[9] यत्किं चेत्या नवरात्रादत

1) G om. from here unto *tantumatīr* l. 6. 2) Thus Bh; N इत्युत्तमनुगतोपवात्ताश्चाग्ने 3) Thus Bh; N सप्तरात्र्यादत 4) Thus Bh; N दशरात्र्या° 5) G Bh ins. *sīti* 6) Thus N; G *karyyorddhayor°* 7) Thus N; G *tṛṣu* 8) G om. 9) Thus N; G *yachśid*

ऊर्ध्वमा दशरात्राच्चतस्रो ऽभ्यावर्तिनीर्हुत्वा कार्यस्तान्तुमन्तश्चरुः' स्नातकस्यापि होमविच्छित्तावुक्तं' प्राप्ते प्राजापत्ये तस्य विच्छित्तिस्तस्य तु पुनराधेयं' मनो ज्योतिस्तन्तुमतीः पुनस्त्वादित्या रुद्रा इति च पूर्णाहुतिं प्रतीयादेतामग्न्युपघातेषु सर्वत्र' स्त्रियाश्चैवं होमाभिगमनस्थालीपाकेषु' सर्वेषामन्ततो व्याहृतीरिति सिद्धं' नम आचार्येभ्यो नम आचार्येभ्यः' ॥ २१ ॥

॥ इति[1] भारद्वाजसूत्रे[1] तृतीयः[1] प्रश्नः[1] समाप्तः[1] ॥

॥ भारद्वाजीयं[2] गृह्यसूत्रं[2] समाप्तम्[2] ॥

---

1) Thus Bh; G ins. *madācāryavirajīcite* behind *iti*; N om.

2) G om.; N श्रीभारद्वा°

# LIST OF MANTRAS [1]).



---

1) This list comprises: 1. the mantras not found in Bloomfield's Vedic Concordance, 2. the mantras differing more or less from the tradition hitherto known (when the beginning words are different from the usual tradition, the usual beginning is given in a foot-note).

The first kind of mantras are marked by an asterisk. After the manner of the concordance each quarter-verse is given separately, in alphabetic order.

2) agnīṣomā

1) agneṣ ṭvā 2) arjiñ 3) anuhavaṃ 4) anuhūtaṃ
5) ājyasya *or* medasaḥ kulyā 6) api 7) abhibhūḥsaurya°
8) māsārdha° 9) aśvāvatī

1) abibhrad agna 2) āgantrā 3) āgneyapāṇḍu° 4) āyanty

1) evaṃ te garbha

1) mā mā 2) khajāpo *or* bajābo° 3) gandharvas te *or* gandharvo vivida

1) jaitryāyā° 2) taṃ 3) śāṇḍīkera *or* śaṇḍerathaś 4) mahyaṃ tvādur 5) taṃ svadhām *or* tāṃ tvaṃ svadhām

1) ābhiṣ ṭvāhaṃ 2) daivyo *or* daivī 3) devo devebhir *or* devī devebhir

1) vigṛhya 2) nivarto yo 3) putrāṃś caiva 4) pūruṣu
5) agnau pṛthivyāṃ 6) prajāpates 7) pratinandantu
8) niśīthacāriṇī *or* naktaṃcāriṇī

---

1) prajāpatinā 2) mama cittaṃ 3) *This mantra has been mentioned, because in the Vedic Concordance it is registered under* mayi puṣṭiṃ puṣṭapatir dadhātu, *all the texts, except AV, reading (as Bhār. does)* puṣṭipatir. 4) dīrghāyutvāya

1) mā ma 2) māsīmām

1) yad yukto 2) yad vāntarikṣāt 3) apsarāsu ca 4) yā te agne 'psu

1) yeṣām adhyeti 2) vahājyaṃ *or* vaha vapāṃ 3) sarve lokās

1) śriyā mā 2) śvetavāya° 3) saṃ vaḥ 4) sa me mukhaṃ
5) sa māṃ ā°

1) indrāpāsya  2) sviṣṭo 'yaṃ

# INDEX OF WORDS[1].



1) This index contains all the words of the Bhār. G, except those of the mantras; the lists of passages are complete, except that of *iti*. The numbers refer to the pages and the lines.

Words treated of in the introduction are marked with an asterisk.

---

1) Not registered in the dictionaries thus far.

---

1) Not registered in the dictionaries. Uncertain reading.

1) In this sense not registered in the dictionaries.
2) Not registered in the dictionaries.

1) Not registered in the dictionaries.
2) This compound not registered in the dictionaries. Cp. HG II 18. 7; 20. 9.

1) In this sense not registered in the dictionaries.

1) Not registered in the dictionaries.

1) In the same sense and the same context this word is used Āp. G 20. 15. Böhtlingk und Roth translate "ganz jung". I should prefer to translate "quickly digesting".

2) Not registered in the dictionaries.

---

1) Uncertain reading.

1) Not registered in the dictionaries.

---

1) In this sense not registered in the dictionaries.

1) Not registered in the dictionaries.

1) Not registered in the dictionaries.

---

1) Not registered in the dictionaries.

## ADDITIONS AND CORRECTIONS.

p. 15 l. 4 add a note on शन्तमा : Thus G; N सुमना:

p. 18 l. 13 „ „ „ „ ऽभि : Thus G; N ति

p. 19 note 6 read HG I 23. 7

p. 20 l. 9 add a note on नाशयामसि : Thus G; N नाशय

p. 29 l. 17 read probably: त्वमग्ने अयास्ययाश्चाग्ने ऽस्यनभि-शस्तीश्च etc.

p. 31 note 7 read G Bh

p. 33 note 15 „ Ā G

p. 35 note 10 „ G Bh

p. 51 l. 8 „ उपविशति ' तस्य

p. 54 l. 6 „ °त्सत्रासाहं

p. 56 l. 16 „ सेनानीर्वा

p. 73 note 3 „ kaṇḍikā

p. 76 l. 7 „ अहोरात्राणि

p. 80 l. 17 „ स्वाहेति मध्ये '

p. 85 l. 8 „ पूर्णपात्रं

# ABBREVIATIONS.

| | |
|---|---|
| AV | Atharva Veda |
| ĀG | Āśvalāyana Gṛhyasūtra |
| Āp. G | Āpastamba „ |
| Āp. Dh | „ Dharmaśāstra |
| Āp. MB | „ Mantrabrāhmaṇa |
| Āp. Ś | „ Śrautasūtra |
| RV | Ṛgveda |
| RVKh | „ Khila |
| Kauś. | Kauśītaki Brāhmaṇa |
| TĀ | Taittirīya Āraṇyaka |
| TB | „ Brāhmaṇa |
| TS | „ Saṃhitā |
| PG | Pāraskara Gṛhyasūtra |
| Baudh. G | Baudhāyana ,, |
| Baudh. Dh | ,, Dharmaśāstra |
| Baudh. Ś (BŚ) | ,, Śrautasūtra |
| MG | Mānava Gṛhyasūtra |
| MŚ | ,, Śrautasūtra |
| MS | Maitrāyaṇī Saṃhitā |
| Śat. B | Śatapathabrāhmaṇa |
| SMB | Sāmaveda Mantrabrāhmaṇa |
| SV | Sāmaveda |
| HG | Hiraṇyakeśin Gṛhyasūtra |
| H Dh | ,, Dharmaśāstra |
| HŚ | ,, Śrautasūtra |

SBE Sacred Books of the East

ZDMG Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft.